

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ШЕВЧЕНКО НАТЕЛА СТАНІСЛАВІВНА

УДК [343.37+343.9]:[502.3:504.5]

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ЗАПОБІГАННЯ ЗАБРУДНЕННЮ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Н. С. Шевченко

Наукові керівники:

Пономаренко Юрій Анатолійович,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лукашевич Сергій Юрійович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права гуманітарно-
правового факультету Національного аерокосмічного університету імені
М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Харків – 2024

АНОТАЦІЯ

Шевченко Н. С. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2024.

Дисертація є науковою працею, в якій комплексно досліджено правову сутність кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема, кримінально караного забруднення атмосферного повітря (під яким розуміємо склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 Кримінального кодексу України «Забруднення атмосферного повітря»), надано його кримінально-правову характеристику та проведено кримінологічний аналіз, що дозволило розробити наукові рекомендації для вдосконалення існуючих і впровадження нових заходів запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері. Дисертанткою надані рекомендації з удосконалення чинного законодавства та практики запобігання кримінальним правопорушенням в цій сфері з урахуванням міжнародного й зарубіжного досвіду.

У першому розділі досліджено поняття і сутність кримінальних правопорушень проти довкілля, розглянуто генезис становлення екологічної кримінології. Надано комплексну кримінально-правову характеристику кримінально караного забруднення атмосферного повітря, зокрема, наголошено на потребі внесення змін до кримінального закону з метою закріплення згаданого діяння як кримінального правопорушення з формальним складом. Рекомендовано передбачити застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у разі вчинення уповноваженою особою в інтересах юридичної особи кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Констатовано необхідність посилення

санкцій за вчинення таких діянь. Досліджено кримінологічну структуру кримінальних правопорушень поти довкілля, в результаті чого виявлено тенденцію до зростання рівня екологічної злочинності на тлі загального зниження рівня злочинності в Україні. Вивчено детермінаційний комплекс таких діянь та встановлено, що він характеризується поширенням в економічній, політичній, управлінській й соціальній сферах, характеризується підвищеною корупціогенністю тощо.

Другий розділ дисертації присвячено кримінологічному аналізу кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Базуючись на офіційних статистичних даних, розглянуто показники вимірювання цього виду кримінальних правопорушень (зокрема, рівень, структуру, динаміку, географію, топографію). З метою визначення рівня латентності здійснено емпіричне дослідження – опитування (шляхом проведення анкетування за спеціально розробленою анкетною) населення України і працівників правоохоронних органів. У результаті наукового аналізу опитування встановлено, що кримінально караному забрудненню атмосферного повітря притаманний дуже високий рівень латентності (понад 70%), у тому числі штучної. Завдяки аналізу вироків, винесених судами України за ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря», що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, і з урахуванням специфіки цього кримінально караного діяння (вивчено і проаналізовано 4 вироків, винесених в період 2013–2023 рр.) виокремлено кримінологічно значущі ознаки особи злочинця, яка його вчиняє. З'ясовано особливості віктимності при їх вчиненні. Надано визначення поняття «латентна жертва кримінальних правопорушень проти довкілля».

У третьому розділі роботи досліджено теорію та практику запобігання забрудненню атмосферного повітря. Завдяки ретельному аналізу зарубіжного законодавства встановлено, що забруднення атмосферного повітря є кримінально каранним діянням у багатьох країнах світу. На основі вивчення позитивного міжнародного й зарубіжного досвіду запобігання діянню, що

розглядається, зроблено висновок про необхідність його імплементації у вітчизняну практику.

Наголошено, що ефективність заходів загальносоціального запобігання може бути забезпечена шляхом проведенням цілеспрямованої державної політики. Обґрунтовано, що існує нагальна необхідність розробити комплексну стратегію запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. Підкреслено, що важливе значення для запобігання екологічній злочинності на цьому рівні має підвищення еколого-правової культури й свідомості.

Констатовано, що спеціально-кримінологічне запобігання забрудненню атмосферного повітря складається з трьох напрямків: кримінологічна профілактика, відвернення та припинення кримінальних правопорушень. Розроблено низку заходів по усіх вказаних напрямках запобіжної діяльності. Враховуючи специфіку даного кримінально караного діяння, встановлено, що ключовим напрямом спеціально-кримінологічного запобігання виступає саме кримінологічна профілактика. Водночас наголошено, що з метою ефективного запобігання кримінальним правопорушенням в цій сфері необхідний комплексний підхід, тобто діяльність по усіх трьох напрямках.

Досліджено суб'єктів запобігання діяння, що розглядається, і класифіковано їх на 3 групи: 1) органи й організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею; 2) органи й організації, стосовно яких запобігання злочинності й злочинним проявам віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій; 3) органи, установи, організації, функції й повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності й злочинним проявам, але їх діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси. Доведено, що підвищення ефективності запобіжних заходів, що вживаються різними суб'єктами, можна досягти шляхом оновлення нормативно-правових актів різних рівнів; модернізації діяльності суб'єктів запобігання з урахуванням сучасного стану такої злочинності; посилення взаємодії різних суб'єктів

запобігання; оновлення системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Таким чином, у дисертації вирішено наукове завдання – дослідження існуючих і розробка комплексу нових перспективних заходів запобігання такому кримінально караному діянню, як забруднення атмосферного повітря на загальносоціальному і на спеціально-кримінологічному рівнях, а також всебічно розкрито сутність цього кримінально караного діяння, сформульовано низку наукових положень.

Надані й обґрунтовані у роботі положення, висновки і пропозиції не тільки мають теоретичне значення, а й спрямовані на удосконалення запобігання забрудненню атмосферного повітря, можуть бути використані у: 1) науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку положень щодо запобігання такому кримінально караному діянню, як забруднення атмосферного повітря; 2) нормотворчій діяльності – у процесі удосконалення чинного законодавства з метою усунення існуючих недоліків; 3) правозастосуванні – для підвищення ефективності проведення запобіжної діяльності; 4) освітньому процесі – при розробці науково-методичних матеріалів і викладанні відповідних навчальних дисциплін, при проведенні лекційних і практичних занять та у процесі науково-дослідної діяльності студентів.

Ключові слова: кримінальне право, кримінологія, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінальна політика, кримінально-правова політика, криміналізація, злочинність, довілля, кримінальні правопорушення проти довілля, злочини проти довілля, забруднення атмосферного повітря, кримінологічний аналіз, запобігання кримінальним правопорушенням, запобігання злочинності.

SUMMARY

Shevchenko N. S. Prevention of atmospheric air pollution in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 "Law". Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2024.

The dissertation is a scientific work which comprehensively examines the legal nature of criminal offences against the environment, in particular, criminal air pollution (which is understood as a criminal offence under Article 241 of the Criminal Code of Ukraine "Air Pollution"), provides its criminal law characteristics and carries out a criminological analysis, which allowed to develop scientific recommendations for improving existing and introducing new measures to prevent criminal offences. The dissertation makes recommendations for improving the current legislation and practice of preventing criminal offences in this area, taking into account international and foreign experience.

The first section examines the concept and essence of criminal offences against the environment, and considers the genesis of environmental criminology. The author provides a comprehensive criminal law description of criminal air pollution, in particular, the author emphasises the need to amend the criminal law with a view to establishing it as a criminal offence with a formal composition. It is recommended to provide for the application of criminal law measures to legal entities in case an authorised person commits criminal air pollution in the interests of a legal entity. The author notes the need to strengthen sanctions for such acts.

The author examines the criminological structure of criminal offences against the environment, and as a result, reveals a tendency towards an increase in the level of environmental crime against the background of a general decrease in the crime rate in Ukraine. The author examines the determinant complex of such acts and establishes that it is characterised by their spread in the economic, political,

administrative and social spheres, and is characterised by increased corruption potential, etc.

The second chapter of the dissertation is devoted to the criminological analysis of criminalised air pollution. Based on official statistical data, the author examines the indicators of measurement of this type of criminal offence (in particular, the level, structure, dynamics, geography, topography). With a view to determining the level of latency, the author conducted an empirical study - a survey (by means of a specially developed questionnaire) of the population of Ukraine and law enforcement officers. A scientific analysis of the survey results revealed that criminal air pollution is characterised by a very high level of latency (over 70%), including artificial latency. By analysing the verdicts delivered by the courts of Ukraine under Article 241 of the Criminal Code of Ukraine "Air Pollution" contained in the Unified State Register of Court Decisions and taking into account the specifics of criminal air pollution (4 verdicts delivered in the period 2013-2023 were studied and analysed), the author identifies criminologically significant features of the personality of the offender committing the relevant act. The features of victimisation in the commission of such acts are clarified. The concept of "latent victim of criminal offences against the environment" is defined.

The third chapter of the dissertation is devoted to the study of the theory and practice of preventing criminal air pollution. Through a thorough study of foreign legislation, it is established that air pollution is a criminal offence in many countries of the world. Based on the study of positive international and foreign experience of preventing criminal air pollution, the author concludes that it is necessary to implement it in domestic practice.

It is emphasized that the effectiveness of general social prevention measures can be ensured through a targeted State policy, in particular, there is a need to develop a comprehensive strategy for the prevention of criminal offences against the environment. The author emphasises that raising environmental and legal culture and awareness is of great importance for preventing environmental crime at this level.

It is stated that special criminological prevention of criminal air pollution consists of three areas: criminological prevention, prevention and suppression of criminal offences. A number of measures have been developed in all these areas of preventive activity. Given the specifics of criminal air pollution, the author establishes that the key area of special criminological prevention is criminological prevention. At the same time, it is noted that in order to effectively prevent criminal offences in this area, an integrated approach is required, i.e., activities in all three areas.

The article examines the subjects of prevention of criminal air pollution, which are classified into 3 groups: 1) bodies and organisations which manage this activity, organise it, and create a management system for it; 2) bodies and organisations for which prevention of crime and criminal manifestations is or should be included in the main tasks and functions; 3) bodies, institutions, organisations, functions and powers which are not specifically aimed at preventing crime and criminal manifestations, but their activities indirectly affect the prevention processes. It is proved that increasing the effectiveness of preventive measures implemented by various actors can be achieved by updating regulatory legal acts at various levels; modernising the activities of preventive actors with due regard for the current state of such crime; increasing the level of interaction between various preventive actors; and updating the system of state supervision (control) in the field of environmental protection.

Thus, the dissertation solves the scientific task of studying the existing and developing a set of new promising measures to prevent criminal air pollution, both at the general social and special criminological levels, and also comprehensively reveals the essence of criminal air pollution, and formulates a number of scientific provisions proposed by the author.

The provisions, conclusions and proposals presented and substantiated in this paper have both theoretical significance and are aimed at improving the prevention of criminal air pollution and can be used in 1) research - for further development of the provisions on prevention of criminal air pollution; 2) law-making - in the process

of improving the current legislation with a view to eliminating the existing shortcomings; 3) law enforcement - to increase the efficiency of preventive activities against criminal air pollution; 4) the educational process - in the development of scientific and methodological materials and teaching of relevant academic disciplines, in lectures and practical classes, and in the course of students' research activities.

Keywords: criminal law, criminology, criminal offence, criminal liability, criminal policy, criminal law policy, criminalisation, crime, environment, criminal offences against the environment, crimes against the environment, air pollution, criminological analysis, prevention of criminal offences, crime prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дослідження:

1. Шевченко Н. Злочини із забруднення атмосферного повітря як об'єкт кримінологічного аналізу. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 5 (33), vol. 4. С. 204–208.
2. Лукашевич. С. Ю., Шевченко Н. С. Кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень проти довкілля. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2021. Вип. 1(15). С. 242–255.
3. Шевченко Н. С. Кримінологічні показники вимірювання кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2022. Т. 33 (72). №3. С. 49–55.
4. Шевченко Н. С. Теоретичні засади загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2023. Т. 34 (73). №1. С. 71–76.
5. Шевченко Н. С. Кримінально-правова політика щодо охорони довкілля. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2024. №1 (29). С. 422–430.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Шевченко Н. С. Кримінологічні проблеми запобігання забруднення атмосферного повітря. *Актуальні питання та перспективи проведення наукових досліджень*: матеріали міжнародної студентської наукової конференції (Т. 3), 6 листопада 2020 рік. Вінниця: Молодіжна наукова ліга, 2020. С. 69–71.
2. Шевченко Н. С. Довкілля як об'єкт запобігання злочинів. *Злочинці і жертви злочинів*: матеріали ХХ Всеукр. наук. конф. з кримінології для

студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Харків, 16 лист. 2020 р. Харків: Юрайт, 2020. С. 729–732.

3. Шевченко Н. С. Корупційні ризики при вчиненні злочинів проти довкілля. *Актуальні проблеми запобігання корупції*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 14 квітня 2021 р.). Харків: Юрайт, 2021. С. 545–547.

4. Шевченко Н. С. Злочини проти атмосферного повітря як об'єкт кримінологічного аналізу. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 428–430.

5. Шевченко Н. Значення правової культури у транзитивному суспільстві. *Філософія і право*: тези доп. XVII Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів (20 трав. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 126–128.

6. Шевченко Н. Нормативні основи запобігання злочинам пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря. *Джерела права в наукових юридичних дослідженнях*: тези доповідей аспірантського круглого столу за курсом «Форми (джерела) права», 20–21 травня 2021 року. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. С. 128–130.

7. Chevchenko N. Crimes contre l'air atmosphérique comme objet d'analyse criminologique. *Сучасне суспільство і наука*: актуальні дослідження молодих науковців: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2021. С. 56–60.

8. Шевченко Н. С. Аналіз кримінальних правопорушень проти довкілля. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України*: збірник тез міжнародної конференції (м. Харків, 22 вересня 2021 р.). Харків: Юрайт, 2021. С. 294–297.

9. Шевченко Н. С. Невизначена жертва кримінальних правопорушень проти довкілля. *Збірник матеріалів конкурсу з актуальних питань розвитку*

кримінологічної віктимології: матеріали Конкурсу наукових статей з актуальних питань кримінологічної віктимології (до 70-річчя з Дня народження доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України Олександра Миколайовича Джужи) (м. Маріуполь, Україна). Донецький державний університет внутрішніх справ. Маріуполь: ФОП Парфенчик, 2021. С. 95–100.

10. Шевченко Н. С. Динаміка кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. *Протидія злочинності і корупції*: зб. тез Міжнародної наукової конференції з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 16 листопада 2021 р.). Харків: Юрайт, 2021. С. 460–462.

11. Шевченко Н. С. До питання визначення жертви кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридична осінь 2021 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 18 листоп. 2021 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2021. С. 19–22.

12. Шевченко Н. С. Латентність кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової*: збірник матеріалів, м. Запоріжжя, 10 березня 2022 р. класичний приватний університет. Запоріжжя: КПУ, 2022. С. 473–476.

13. Шевченко Н. С. Рівень кримінальних правопорушень, пов'язаних із забруднення атмосферного повітря. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства, присвяченої 200-річниці з дня народження Френсіса Гальтона*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: ДУІТ, 2022. С. 84–88

14. Шевченко Н. С. Кримінальні правопорушення проти довкілля в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Юридичні новели під час воєнного стану*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників наук.-практ.

конф. (Харків, 13 червн. 2022 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 35–37

15. Шевченко Н. С. Кримінологічні проблеми забруднення атмосферного повітря внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів в умовах воєнного стану*: тези доп. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 черв. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 484–487.

16. Шевченко Н. С. Аналіз стану порушення кримінальних проваджень щодо довкілля з початку збройної агресії Російської Федерації. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 255–259.

17. Шевченко Н. С. Кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених*: збірник матеріалів доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції. (Харків, 3 березня 2023 р.). Харків, 2023. С. 188–191.

18. Шевченко Н.С. Забруднення довкілля внаслідок ударів по об'єктам критичної інфраструктури. *Безпека та сталий розвиток критичної інфраструктури в умовах воєнного стану*: тези доповідей Науково-практичної конференції. Харків: Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2023. С. 177–180.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ДЕТЕРМІНАЦІЯ.....	16
1.1. Поняття та сутність кримінальних правопорушень проти довкілля.....	16
1.2. Кримінально-правова характеристика забруднення атмосферного повітря.....	40
1.3. Кримінологічна структура кримінальних правопорушень проти довкілля.....	57
1.4. Детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень проти довкілля.....	68
Висновки до розділу 1.....	88
РОЗДІЛ 2. ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ.....	90
2.1. Показники вимірювання кримінально караного забруднення атмосферного повітря.....	90
2.2. Латентність кримінально караного забруднення атмосферного повітря.....	101
2.3. Кримінологічно значущі ознаки особи злочинця при вчиненні кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Особливості віктимності при вчиненні кримінально караного забруднення атмосферного повітря.....	111
Висновки до розділу 2.....	123

РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНО КАРАНОМУ ЗАБРУДНЕННЮ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ.....	126
3.1. Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря.....	126
3.2. Загальносоціальне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря.....	153
3.3. Спеціально-кримінологічне кримінально караному забрудненню атмосферного повітря.....	178
3.4. Суб'єкти запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря.....	190
Висновки до розділу 3.....	206
ВИСНОВКИ.....	208
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	214
ДОДАТКИ.....	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ГО – громадська організація

Держекоінспекція – Державна екологічна інспекція України

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄЗК – Європейський Зелений Курс

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЗМІ – засоби масової інформації

КЖС – конкретна життєва ситуація

КК України – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасному світі наявна низка глобальних проблем, що стосуються не лише інтересів окремих держав, а й світу взагалі та навіть можуть становити загрозу для існування людства. До них слід віднести й екологічні, серед яких забруднення довкілля та всіх його складових, у тому числі й атмосферного повітря. Так, небезпечні речовини, що потрапляють до атмосфери Землі, значно впливають на життя людей, погіршуючи його якість, викликаючи різноманітні захворювання і зменшуючи загальну тривалість життя. У переважній більшості випадків забруднення атмосферного повітря має антропогенний характер, а отже, може піддаватися впливу з метою зменшення його обсягів. Виходячи з цього, найбільш небезпечні діяння проти довкілля, у тому числі забруднення атмосферного повітря, визнані кримінально караними в багатьох державах світу. Перешкоджання таким діям вимагає вжиття широкого спектра заходів із боку людини.

У зв'язку з цим одним із найбільш важливих напрямів діяльності держави стає запобігання злочинності, у тому числі й у сфері довкілля. Для підвищення ефективності запобіжної діяльності вкрай важливо проводити теоретичні розробки запобігання кримінальним правопорушенням. Водночас обов'язково варто зважати на норми чинних нормативно-правових актів, а також правозастосовчу практику. Всебічні дослідження окремих видів злочинності дозволяють вивчити детермінаційний комплекс відповідних посягань, провести кримінологічний аналіз і за їх результатами розробити нові або вдосконалити існуючі засоби запобігання кримінальним правопорушенням.

Кримінальні правопорушення проти довкілля, зокрема кримінально каране забруднення атмосферного повітря, є одними з найбільш небезпечних кримінальних правопорушень з огляду на те, що вони стосуються невизначеного кола осіб і можуть зачіпати інтереси суспільства й держави,

основи національної безпеки і навіть становити реальну загрозу біологічним основам існування людства. Саме тому перед науковцями постало важливе завдання – розробити систему заходів запобігання таким кримінальним правопорушенням із метою зменшення їх шкідливого впливу на людство.

Дослідження виконано на основі аналізу трьох доктрин права:

1) кримінально-правової доктрини, важливу роль у розвитку якої відіграли такі науковці: М. І. Бажанов [54], Ю. В. Баулін [60], В. І. Борисов [63], С. Б. Гавриш [78], Л. М. Демидова [96], В. М. Киричко [121], В. А. Козак [123], М. П. Куцевич [134], С. М. Мохончук [147], В. О. Навроцький [148], Р. С. Орловський [15], М. І. Панов [158], Ю. А. Пономаренко [164], В. В. Сташис [204], В. Я. Тацій [210], В. І. Тютюгін [217], О. В. Ус [220], М. І. Хавронюк [221], С. О. Харитонов [222], В. В. Шаблистий [224], М. В Шепітько [233] та ін.;

2) кримінологічної доктрини, суттєвий вклад у розвиток якої зробили такі вчені: О. М. Бандурка [55], В. С. Батиргарєєва [58], В. В. Голіна [81], Б. М. Головкін [86], І. М. Даньшин [93], О. М. Джужа [100], А. П. Закалюк [110], О. Г. Кальман [120], М. Г. Колодяжний [125], О. М. Литвак [135], О. М. Литвинов [137], С. Ю. Лукашевич [141], В. Ф. Оболенцев [150], В. І. Шакур [225] та ін.

3) еколого-правової доктрини, значний вклад у розвиток якої зробили такі дослідники: Г. В. Анісімова [53], А. П. Гетьман [79], О. В. Ільїна [116], В. І. Лозо [138], Є. П. Суєтнов [208], Ю. С. Шемшученко [231] та ін.

Окремі аспекти, пов'язані з кримінальними правопорушеннями проти довкілля досліджували О. О. Дудоров [103], Т. В. Корнякова [128], В. К. Матвійчук [144], Р. О. Мовчан [146], Г. С. Поліщук [163], Ю. А. Турлова [214], І. О. Харь [223], А. М. Шульга [236] та ін. Водночас в Україні досі не було проведено комплексного монографічного дослідження саме запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря (під яким розуміємо склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря»). Саме відсутність

фундаментального кримінологічного аналізу кримінальних правопорушень у цій сфері, їх детермінаційного комплексу, визначення рівня їх латентності, недостатня сформованість системи запобігання їм як на загальносоціальному, так і на спеціально-кримінологічному рівнях зумовили вибір теми дисертації. Зазначене підтверджує її актуальність, теоретичну й практичну значущість. Усе сказане свідчить про те, що існує нагальна потреба в розробці нових, а також удосконаленні існуючих заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалась на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2020-2022 рр.) і кафедрі кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2022-2023 рр.). Робота спрямована на виконання Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року затверджених Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII; Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363-р; Стратегії національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.

Тема дослідження узгоджується з Пріоритетними напрямками фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, встановленими Національною академією правових наук України та Концепцією розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI ст., схваленою Координаційним бюро з проблем кримінології Національної академії правових наук України. Окрім того, тема відповідає Основним науковим напрямкам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019–2023 роки, затвердженим постановою Президії Національної академії наук України від 30 січня 2019

року № 30, а саме підпункту 3.4.2.7 (Кримінальне право, кримінологія, судоустрій).

Мета й завдання дослідження. *Метою* дисертації є визначення правової сутності кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема, кримінально караного забруднення атмосферного повітря, кримінологічний аналіз такого діяння, визначення його детермінаційного комплексу та в результаті – розробка наукових рекомендацій для вдосконалення існуючих та впровадження нових заходів запобігання кримінальним правопорушенням у цій царині.

Для реалізації поставленої мети передбачено послідовне вирішення таких основних *завдань*:

- визначити поняття та сутність кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема кримінально караного забруднення атмосферного повітря;
- здійснити кримінально-правову характеристику кримінально караного забруднення атмосферного повітря;
- з'ясувати кримінологічну структуру кримінальних правопорушень проти довкілля;
- виокремити детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі причини та умови кримінально караного забруднення атмосферного повітря;
- проаналізувати показники вимірювання кримінально караного забруднення атмосферного повітря;
- визначити рівень латентності кримінально караного забруднення атмосферного повітря;
- узагальнити кримінологічно значущі ознаки особи злочинця при вчиненні кримінально караного забруднення атмосферного повітря, а також особливості віктимності при вчиненні таких діянь;
- виявити позитивний міжнародний та зарубіжний досвід запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря;

- дослідити існуючі та розробити комплекс нових перспективних заходів запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, як на загальносоціальному, так й на спеціально-кримінологічному рівнях;

- виокремити суб'єктів запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у зв'язку із запобіганням кримінально караному забрудненню атмосферного повітря в Україні.

Предметом дисертаційного дослідження є кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря

Методи дослідження. Задля забезпечення проведення цілісного та об'єктивного дослідження, всебічного висвітлення зазначеної проблематики та в результаті – формулювання відповідних висновків нами було застосовано низку методів наукового пізнання. Методологічною основою дисертації обрано такий метод філософського рівня, як діалектичний, що дає можливість розглянути досліджувані явища в розвитку та взаємозв'язку

За допомогою використання аналізу та синтезу, як двох невіддільних один від одного методів, стає можливим вивчити поняття та ознаки явища, що підлягає дослідженню, виокремити певні види кримінальних правопорушень проти довкілля, тенденції їх розвитку, розробити детермінаційний комплекс таких діянь, надати кримінально-правову характеристику кримінально караного забруднення атмосферного повітря, встановити характерні риси осіб, що вчиняють кримінально каране забруднення атмосферного повітря, виділити основні шляхи запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря (підрозділи 1.1; 1.2; 1.3; 1.4; 2.1; 2.3; 3.2; 3.3).

В ході дослідження важливого значення набули такі методи збору та аналізу емпіричних даних, як конкретно-соціологічних досліджень та експертних оцінок, зокрема, при проведенні опитування (анкетування) експертів – слідчих національної поліції та прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримують

державне обвинувачення в суді, а також громадян України щодо рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля (підрозділ 2.2). Послуговуючись статистично-математичними методами охарактеризовано злочинність у сфері довкілля, визначено рівень латентності таких кримінальних правопорушень (підрозділи 2.1; 2.2).

Використання порівняльно-правового методу дозволило зіставити кримінально каране забруднення атмосферного повітря з іншими кримінальними правопорушеннями проти довкілля, вивчити зміни структури, рівня, динаміки кримінальних правопорушень проти довкілля у часі, порівняти означені кримінальні правопорушення у чинному Кримінальному кодексі України з положеннями Кримінального кодексу УРСР 1960 р., дослідити позитивний міжнародний та зарубіжний досвід і можливість його імплементації в національне законодавство й застосування на практиці (підрозділи 1.1; 1.2; 3.1). Формально-юридичний (нормативно-догматичний) метод дозволив дослідити склад кримінальних правопорушень проти довкілля в цілому та надати кримінально-правову характеристику кримінально караного забруднення атмосферного повітря (підрозділи 1.1; 1.2). Шляхом використання логіко-юридичного методу обґрунтовано необхідність уточнення та доповнення норм чинного законодавства (підрозділи 1.1; 3.2; 3.3)

Нормативно-правову основу дисертації склали Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони України, в тому числі Кримінальний кодекс України, підзаконні нормативно-правові акти України, офіційна звітність правоохоронних органів, судова практика, законодавство зарубіжних країн. *Теоретичною основою* дисертаційної роботи стали наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених-представників різних правових доктрин.

Емпіричну базу наукового дослідження становлять дані, отримані в результаті опитування 2136 практичних працівників з 24 областей України, Автономної Республіки Крим та м. Києва (1486 слідчих Національної поліції та 650 прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво досудовим

розслідуванням та підтримують державне обвинувачення в суді), 166 громадян України щодо латентності та детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі й пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря; статистична інформація Офісу Генерального прокурора за відповідними формами звітності про кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування щодо кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу України в період 2013-2022 рр.; інформація з Єдиного державного реєстру судових рішень – рішення судів різних видів (усього 244), зокрема усі 4 обвинувальних вироби, що містяться на відповідному порталі за ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря»

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першою в Україні комплексною теоретико-прикладною роботою, в якій всебічно розкрито сутність кримінально караного забруднення атмосферного повітря. У результаті дослідження розроблено й обґрунтовано цілісну наукову концепцію запобігання таким діянням, зокрема:

у перше:

- розроблено систему заходів запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, вжиття яких дасть змогу позитивно впливати на детермінаційний комплекс таких діянь;

- обґрунтовано необхідність закріплення кримінально караного забруднення атмосферного повітря як кримінального правопорушення з формальним складом;

- вивчено рівень судимості за вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря, зокрема проаналізовано усі 4 вироби, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень;

- здійснено розподіл кримінальних правопорушень проти довкілля протягом року та встановлено, що окремим діянням притаманна сезонність їх вчинення;

- виділено кримінологічно значущі ознаки особи злочинця при вчиненні кримінально караного забруднення атмосферного повітря;

- досліджено особливості віктимності при вчиненні кримінально караного забруднення атмосферного повітря, в тому числі виділено категорію «латентної жертви кримінальних правопорушень проти довкілля»;

- наголошено на необхідності розробки комплексної стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, в тому числі кримінально караному забрудненню атмосферного;

удосконалено:

- науковий підхід до визначення детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема кримінально караного забруднення атмосферного повітря;

- зміст показників вимірювання кримінально караного забруднення атмосферного повітря, зокрема рівня, структури, динаміки, географії, топографії;

- наукові положення щодо рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі кримінально караного забруднення атмосферного повітря;

- аргументацію на користь того, що необхідно посилювати систему моніторингу якості атмосферного повітря;

набули подальшого розвитку:

- рекомендації щодо необхідності уніфікації чинного законодавства з метою усунення термінологічного дублювання між поняттями «довкілля» та «навколишнє природне середовище», які часто використовуються як синоніми;

- науковий підхід до кримінально-правової характеристики кримінально караного забруднення атмосферного повітря;

- пропозиції щодо необхідності посилення санкції за вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря;

- наукові положення щодо взаємозв'язку корупції та кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі й кримінально караного забруднення атмосферного повітря;

- наукові знання щодо доцільності застосування у вітчизняній запобіжній діяльності позитивного міжнародного та зарубіжного досвіду в царині запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря;

- напрями підвищення еколого-правової культури та свідомості як на суспільному, так й індивідуальному рівнях;

- положення щодо системи суб'єктів запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені й обґрунтовані у дисертації положення, висновки та пропозиції мають не лише теоретичне значення, а й спрямовані на удосконалення практики запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря. Сформульовані висновки та рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку положень, щодо пошуку шляхів і засобів підвищення ефективності запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря;

- у нормотворчій діяльності – в процесі удосконалення чинного законодавства, з метою усунення існуючих недоліків;

- у правозастосуванні – для підвищення ефективності здійснення запобіжної діяльності щодо кримінально караного забруднення атмосферного повітря;

- в освітньому процесі – при розробці науково-методичних матеріалів і викладанні відповідних навчальних дисциплін, при проведенні лекційних та практичних занять та у процесі науково-дослідної діяльності студентів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи доповідалися й обговорювалися на таких наукових і науково-практичних конференціях: «Актуальні питання та перспективи проведення наукових

досліджень» (Вінниця, 6 листопада 2020 р.), «Злочинці і жертви злочинів» (Харків, 16 листопада 2020 р.), «Актуальні проблеми запобігання корупції» (Харків, 14 квітня 2021 р.), «Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації» (Харків, 16 квітня 2021 р.), «Філософія і право» (Харків, 20 травня 2021 р.), «Джерела права в наукових юридичних дослідженнях» (Харків, 20–21 травня 2021 р.), «Сучасне суспільство і наука» (Харків, 27 травня 2021 р.), «Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України» (Харків, 22 вересня 2021 р.), «Протидія злочинності і корупції» (Харків, 16 листопада 2021 р.), «Юридична осінь 2021 року» (Харків, 18 листопада 2021 р.), «Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової» Запоріжжя, 10 березня 2022 р.), «Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства» Київ, 20 травня 2022 р.), «Юридичні новели під час воєнного стану» (Харків, 13 червня 2022 р.), «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів в умовах воєнного стану» (Харків, 22 червня 2022 р.), Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану (Харків, 8 грудня 2022 р.), «Наукова спадщина професора М. І. Бажанова у дискурсі сучасності і майбуття» (27 грудня 2022 р.), «Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених» (Харків, 3 березня 2023 р.), «Людина, кримінологія, наука» (24 березня 2023 р.); «Безпека та сталий розвиток критичної інфраструктури в умовах воєнного стану» (Харків, 8 листопада 2023 р.). Брала участь у конкурсі наукових статей з актуальних питань розвитку кримінологічної віктимології до 70-річчя з Дня народження доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Олександра Миколайовича Джужи (1 листопада 2021 р.). Виступала з відкритою онлайн-лекцією з нагоди Дня науки 2023 р. (22 травня 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації зумовлені постановленою метою і завданнями дослідження. Наукова робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, 3 розділів, які містять 11 підрозділів, висновків,

списку використаних джерел (237 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 271 сторінка, з них основний текст– 209 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ДЕТЕРМІНАЦІЯ

1.1. Поняття та сутність кримінальних правопорушень проти довкілля

На сучасному етапі розвитку людство стикнулось з низкою глобальних проблем, що торкаються інтересів усіх держав та навіть кожного мешканця планети. Такі проблеми можуть становити ризики не лише для розвитку сучасного світу, а й взагалі ставити під загрозу існування життя на нашій планеті. Серед сучасних глобальних проблем розрізняють кілька груп: політичні, етнічні, демографічні, економічні, соціальні, продовольчі, екологічні. Зупинимось саме на останніх. Основними екологічними проблемами сучасного світу є забруднення усіх складових довкілля, зокрема земель, ґрунтів, вод, атмосферного повітря, а також зменшення біологічного різноманіття планети.

Забруднення навколишнього природного середовища – довкілля та атмосферного повітря, як одного з найважливіших його елементів, є важливою екологічною проблемою сучасного суспільства, що суттєво впливає на життя та здоров'я людей. Зокрема, потрапляння до атмосфери Землі різного роду шкідливих речовин та газів заподіює істотну шкоду здоров'ю населення певного регіону чи країни взагалі, викликаючи захворювання, а також наносить збитки іншим живим істотам.

Варто наголосити, що усі екологічні проблеми здебільшого мають антропогенний характер, тобто спричинені шкідливою діяльністю людини. Так, як забруднення довкілля, так й зменшення біорізноманіття в першу чергу відбувається саме внаслідок споживацького та безвідповідального ставлення до ресурсів Землі з боку населення планети. Безвідповідальне господарювання нищівне для екології, нехтування відновленням природних ресурсів призвели на сьогодні до глобальної екологічної кризи людства. Вже зараз знищено

більше половини лісів планети, кількість викидів забруднюючих речовин у кілька разів перевищує стандарти, велика кількість водних ресурсів засмічена, спостерігається забруднення ґрунтів, багато біологічних видів знищено або знаходиться на межі зникнення тощо.

У зв'язку з цим можемо стверджувати, що екологічні проблеми є надзвичайно важливими сучасного світу та потребують рішучих та всеохоплюючих дій з боку людства. Зокрема, одним з основних завдань будь-якої держави має бути охорона навколишнього природного середовища.

На превеликий жаль, Україна не стоїть осторонь таких глобальних процесів. Відповідні показники забруднення у кілька разів перевищують ті стандарти, що мають місце у найбільш розвинутих країнах світу. Наприклад, згідно офіційних статистичних даних рівень викидів забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря залишається достатньо високим. Так, у 2015 р. обсяг викидів (як стаціонарними джерелами, так й пересувними) сягнув 4521,3 тис. т, у 2016 р. – 4686,6 тис. т, у 2017 р. – 4230,6 тис. т, у 2018 р. – 4121,2 тис. т, у 2019 р. – 4108,3 тис. т, у 2020 р. – 3675,3 тис. т, у 2021 – 3788, 8 тис. т [69]. Незважаючи на тенденцію до певного зниження кількості таких викидів показники залишаються достатньо високими.

Окрім того, Україні також притаманні такі екологічні проблеми, як транскордонне забруднення довкілля, зниження біологічного різноманіття, руйнування озонового шару тощо. Варто нагадати, що аварія, яка сталася на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 р. спричинила екологічну катастрофу, як для мешканців більшої частини України, так й для інших країн.

Зокрема, через незадовільний стан довкілля, тривалість життя на теренах нашої держави нижча, ніж середня у світі: 63 роки у чоловіків і 73 роки у жінок [212]. Значною мірою це зумовлено забрудненням навколишнього природного середовища. Адже за даними дослідників стан екології та довкілля значно впливає на довголіття сучасної людини. При цьому, наприклад, середня тривалість життя в Ісландії та Швейцарії становить 83 роки, в Італії, Іспанії та

Франції – 82 роки, у Норвегії – 81 рік. Така ситуація може бути результатом більш відповідальної державної політики в цій сфері, ментальністю громадян, які мають вищий рівень правової культури та відповідальне ставлення до проблем довкілля. Наприклад, у 2019 році столиця Норвегії місто Осло було визнано «зеленою столицею Європи». Отримання цього титулу є значним досягненням для Осло. Тут будують енергозберігаюче житло, розводять бджіл на дахах будинків, знижують кількість викидів від автомобілів (близько половини машин у місті – електромобілі) тощо [156].

Варто наголосити, що всі процеси, пов'язані з викидами певних забруднюючих речовин у довкілля можуть відбуватися як в межах правового регулювання (йдеться про випадки, коли певні суб'єкти господарювання отримують дозвіл на здійснення таких викидів у певних обсягах), так й поза його межами. Наприклад, це відбувається у випадках, коли представники або уповноважені органи суб'єктів господарювання порушують нормативні приписи та здійснюють викиди без отримання відповідного дозволу або понад встановлені допустимі межі, наражаючись на застосування до них певних санкцій. Такі санкції можуть бути передбачені як адміністративним законодавством, так і нормами кримінального права. В останньому випадку мова йде про окремий вид кримінальних правопорушень, що отримав в кримінології узагальнюючу назву «екологічна злочинність».

Значною мірою наявна екологічна криза зумовлена існуванням масштабної екологічної злочинності, а також високим рівнем її латентності. Професійно проблемами злочинності, у тому числі й екологічної, мають займатись кримінологи. Головним елементом предмета кримінології є сама злочинність, а однією з функцій – давати її науковий опис [215, с. 238].

Як зазначає О. М. Джужа та деякі інші вчені екологічна злочинність – це передбачені законом суспільно небезпечні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо) [133, с. 122]. В свою чергу Т. В. Корнякова вважає, що екологічна злочинність – це суспільно небезпечне явище, нерационального,

деструктивного людського ставлення до навколишнього природного середовища, яке виявляється у вигляді множинності злочинних проявів проти довкілля, що створюють загрозу сталості екологічних правовідносин, цілісності фізичних і біологічних умов безпеки життєдіяльності людей і екосистем [128, с. 161].

Деякі кримінологи піддають критиці поняття «екологічна злочинність». Узагальнено позиція критиків цього терміну зводиться до таких міркувань. Значення терміну «екологічний» у різноманітних словосполученнях найбільш точно визначається як дружній до навколишнього середовища, тобто предикат «екологічний» означає суспільно корисний, безпечний для людини, суспільства та природи. Звідси випливає некоректність вживання терміну «екологічна злочинність», оскільки за своєю сутністю остання антагоністична як суспільству, так і навколишньому природному середовищу як соціально корисній категорії, та існування її має наслідком руйнування окремих екосистем та довкілля в цілому, а також створення загрози життю та здоров'ю усіх людей. Прихильники ж цього інституту твердять, що сучасне значення терміну «екологічний» має широке значення та належить до взаємодії суспільства та навколишнього природного середовища. Разом з тим, система «суспільство-природа» досить об'ємна категорія та містить не тільки позитивні аспекти, але такі, що мають негативний відтінок (наприклад, екологічна криза, екологічна катастрофа, екологічна проблема, екологічне лихо, екологічна небезпека, екологічне правопорушення). Відтак, використання предиката «екологічна» у терміні «екологічна злочинність» є цілком прийнятним і логічним [133, с. 240-241].

Власне наявність певних специфічних ознак відрізняє кримінальні правопорушення проти довкілля, в тому числі й забруднення атмосферного повітря, від інших видів кримінальних правопорушень.

Першою такою ознакою є спрямованість діяння. Так, проявом є заподіяння або загроза заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, що знаходить своє вираження у погіршенні життєздатності,

якості, цілісності, взаємозв'язків та інших об'єктивних параметрів навколишнього середовища та його окремих екосистем (тваринній та рослинній світ, атмосферне повітря, землі, води, надра і т. ін.) – у межах, в яких вони потрапляють в сферу кримінально-правового регулювання.

Другою специфічною ознакою екологічної злочинності є її підвищена суспільна небезпечність, що проявляється у створенні реальної загрози біологічним основам існування людства. Шкода, що заподіюється окремим елементам довкілля унаслідок існування екологічної злочинності, проявляється у небезпечних змінах природного середовища, що ведуть до порушення структури і функціонування природних систем. Варто звернути увагу на те, що поняття шкоди є антропоцентричним, оскільки негативні зміни в природі оцінюються щодо умов існування людини.

Третьою ідентифікуючою ознакою екологічної злочинності є її об'єктивна функціональність. Екологічна злочинність за її сутністю є продовженням «нормального» природокористування та однією з форм діяльності, яка в силу своєї результативності була відібрана суспільством в процесі його розвитку і закріплена як можливий зразок поведінки. Вчинення посягань екологічного характеру є одним зі способів задоволення потреб людини [133, с. 242-243].

Зарубіжні кримінологи виділяють екологічну кримінологію як окремий напрям наукового пізнання та запобіжної діяльності. Одним з перших на цьому наголошував словенський кримінолог Пекара у 1981 р. Він зазначав, що «екологічні кримінальні правопорушення та девіантна поведінка перед обличчям навколишнього середовища лише частково вивчені в кримінології», і що ця тема залишає поза увагою «глобальні питання». Однак його роботи були опубліковані лише в Словенії та не були відомі широкому загалу. В свою чергу, у Північній Америці Майк Ланч у 1990 р. опублікував статтю, яку сьогодні можна розглядати як маніфест: «Озеленення кримінології: погляд на 1990-ті роки». Цей текст з'явився в номері журналу «The Critical Criminologist». Але через те, що це невелика газета, що була доступна лише

невеликій кількості його колег, розташованих в основному в Північній Америці, це також мало ефект нездатності привернути увагу до таких проблем. Хоча наразі ця стаття широко цитується і передруковується. Однак в наприкінці 1990-х років стало зрозуміло, що прийшов час до появи так званої «зеленої» кримінології. Значна кількість вчених по всьому світу починають писати, викладати, обговорювати ці питання [40, с. 19-20].

На думку деяких зарубіжних вчених поняття екологічної кримінології не набуває подальшого розвитку. Воно знаходиться між діяльністю, організованою деякими суб'єктами, припускаючи що діяльність з високим ризиком екологічного збитку не має бути криміналізована у випадку, коли вони прагнуть забезпечити економічний розквіт. А також скептицизмом суспільства, пов'язаним з виявленням реальних правопорушників, а також складним розрізненням між жертвами та правопорушниками в умовах, коли забруднення стосується кожного. Науковці вважають, що основна мета екологічної кримінології – розширення горизонтів для звернення уваги громадськості на різноманітні проблеми, пов'язані із заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу [19, с.5-6].

По суті, екологічна кримінологія в останні роки розвивалася у відповідь на погіршення умов навколишнього середовища. Зникнення певних видів рослин та тварин, зменшення кількості відновлювальних природних ресурсів (таких як ліси, родючі ґрунти, питна вода) і невідновлюваних ресурсів (нафта і газ) додають тиску на навколишнє середовище. Оскільки біорізноманіття знаходиться під загрозою, стійкість планети до наслідків зміни клімату виявилася ослабленою. І все ж, за іронією долі, комерціалізація природи гарантує, що економічна цінність найкращим чином оптимізується в контексті зростаючого дефіциту. Для деяких осіб деградація навколишнього середовища дуже вигідна [40, с. 28].

Варто наголосити, що більшість країн світу вже усвідомили необхідність здійснювати відповідну діяльність щодо збереження довкілля та дбають про його захист. У тому числі це відбувається в контексті захисту прав людини.

Так, щонайменше Конституції 155 країн світу, в тому числі й України (ст. 50 Конституції України), передбачають право громадян на здорове навколишнє середовище. Окрім того, зобов'язання, пов'язані з чистим повітрям, містяться в ряді міжнародно-правових актів з прав людини, включаючи Загальну декларацію прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права.

У 2019 році на 40-й сесії Ради з прав людини в доповіді Спеціального доповідача з питань прав людини та навколишнього середовища особливу увагу було приділено праву будь-якої особи дихати чистим повітрям. У цій доповіді висвітлюються сім кроків, які повинні бути зроблені державами для успішної реалізації та захисту такого права [226, с. 205].

Окрім того, кримінальна відповідальність за вчинення екологічних кримінальних правопорушень встановлена кримінальними кодексами багатьох країн, наприклад, Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччини, Республіки Австрія, Королівства Іспанія, Турецької Республіки, Грузії, Китайської Народної Республіки, України тощо.

Слушною є думка канадської дослідниці-професорки Сільві Пакер, яка, з-поміж іншого, задається питанням, що конкретно могло б сприяти боротьбі з деградацією ресурсів від кримінальних правопорушень проти довкілля. У спробі визначити цілі, які могли б виправдати таку криміналізацію на міжнародному рівні, вона зазначає, що ця категорія кримінальних правопорушень матиме перевагу і сигналізуватиме про серйозність наслідків для суспільства і людства. Що стосується масових порушень прав людини, така криміналізація могла б також сприяти зменшенню, якщо не безкарності, то принаймні почуття безкарності. Авторка розглядає труднощі і юридичні, а також політичні перешкоди, з якими швидше за все може зіткнутись реалізація ідеї зустрітися в рамках неоліберальної глобальної економічної політики, нагадуючи нам, що ефективне покарання за такі злочини вимагає конкретних умов, які часто важко виконати, включаючи тягар доведення, з одного боку, і політичну волю, з іншого боку.

Вона також наполягає на актуальності пропозицій, зроблених Комісією з міжнародного права в рамках проекту статті про відповідальність держави за міжнародний кримінальний злочин проти довкілля. Варіанти 1991 і 1996 років проекту Кодексу про злочини проти миру і безпеки людини також передбачали введення міжнародного кримінального правопорушення проти довкілля. Однак, ці ідеї не були підтримані учасниками переговорів Римського Статуту, який стоїть біля витоків створення Міжнародного кримінального суду [19, с. 11-12].

Необхідність встановлення кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема забруднення атмосферного повітря, певною мірою зумовлюється зобов'язаннями, що були взяті Україною як учасницею міжнародно-правових відносин. Такі зобов'язання походять, наприклад, з Віденської конвенції про охорону озонового шару від 22.03.1985 р.; Протоколу про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків до Конвенції 1979 р. про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Україна приєдналась 03.06.1989 р.); Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин від 23.06.1979 р. (Україна приєдналась 19.03.1999 р.); Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. (ратифікованої Україною 29.11.1994 р.); Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення від 03.03.1973 р. (Україна приєдналась 14.05.1999 р.); Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998 р. (Україна ратифікувала 06.07.1999 р.); Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21.04.1992 р. (ратифіковано 04.02.1994 р.) та багато інших.

Окрім того, існує низка національних нормативно-правових актів щодо охорони та раціонального використання та відтворення довкілля й окремих його складових. Зокрема, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.01.1991 р.; Закон України «Про охорону

атмосферного повітря» від 16.10.1992 р.; Земельний кодекс України від 25.10.2001 р.; Водний кодекс України від 06.06.1995 р.; Лісовий кодекс України від 21.01.2004 р.; Кодекс про надра від 27.07.1994 р.; Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р.; Закон України «Про природно-заповідний фонд» від 16.06.1992 р.; Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років"» від 14.01.2020 р.; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» від 14.08.2019 р. тощо.

Як вже зазначалось, у ст. 3 Конституції України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [127]. З цього можемо зробити висновок, що охорона життя та здоров'я людини займає надзвичайно важливе місце серед сфер діяльності держави, в тому числі й в екологічній галузі.

Основою правового регулювання відносин, пов'язаних з охороною довкілля в Україні є положення ст. 50 Конституції України, яка гарантує, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [127]. Таким чином, охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невіддільна умова сталого економічного та соціального розвитку України [191].

На думку А. П. Гетьмана нормативне вираження, застосування термінологічного апарату є надзвичайно актуальним для всіх галузей законодавства. [80, с. 581]. Як зазначав М. І. Панов, кожна з наук кримінального спрямування, досліджуючи різні аспекти проблеми боротьби зі

злочинністю, має водночас свій самостійний та відокремлений предмет і становить систему знань про явища і закономірності об'єктивного світу. Логічною формою закріплення цих явищ є система понять, які розробляються відповідними науками. Тому будь-яка з даних наук має притаманний їй понятійний апарат, який відповідає її предметному змісту, що історично склався. Отже, розробка системи понять, з'ясування їх відносної відокремленості і водночас інтегративних зв'язків із суміжними галузями знань — найважливіші завдання кожної науки кримінально-правового циклу [159, с. 57].

Поняття кримінального правопорушення в цілому є універсальним. Воно міститься у ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Так, під ним розуміють передбачене кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [130]. Таке поняття кримінального правопорушення є всеохоплюючим та може виступати основою для визначення будь-яких кримінальних правопорушень, в тому числі й проти довкілля, зокрема забруднення атмосферного повітря.

Варто наголосити, що в юридичній літературі та чинному законодавстві України вживаються такі суміжні терміни як «довкілля» (наприклад, в Конституції України, КК України, Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 №2059-VIII тощо) та «навколишнє природне середовище» (наприклад, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 №1264-XII, Законі України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 №377-IX тощо). Під ним, відповідно до ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», розуміється сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [191].

Часто два зазначених терміни використовують як синоніми. Підкреслимо, що таке термінологічне дублювання негативно позначається на праворозумінні й правозастосуванні. Вважаємо більш доречним використовувати саме конституційний термін «довкілля». В тому числі необхідно уніфікувати законодавство України.

Наголосимо, що чинне законодавство не містить й самого поняття кримінального правопорушення проти довкілля. Крім того, в юридичній літературі часто для позначення цієї групи кримінальних правопорушень науковці вживають різні терміни: «кримінальні правопорушення проти довкілля», «кримінальні правопорушення проти навколишнього природного середовища», «екологічні кримінальні правопорушення», «кримінальні правопорушення у сфері охорони природи» тощо. Таким чином, науковці надають різні визначення кримінальних правопорушень в цій царині.

На думку В. К. Матвійчук, кримінальні правопорушення проти навколишнього природного середовища – це суспільно небезпечні, кримінально-протиправні, умисні або необережні діяння, вчинені суб'єктами цих кримінальних правопорушень із застосуванням знарядь, засобів, джерел вчинення кримінальних правопорушень, або з використанням обстановки їх здійснення, які посягають на відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої системи життєдіяльності і людини, та завдають цим відносинам істотної шкоди або ставлять їх під загрозу завдання такої шкоди [144, с. 14-15]. Як слушно наголошує О. О. Дудоров кримінальні правопорушення проти довкілля (екологічні злочини) можуть бути визначені як передбачені кримінальним законом винні суспільно небезпечні діяння (дії або бездіяльність), що посягають на довкілля та його компоненти, раціональне використання та охорона яких забезпечують життєдіяльність людини, а також екологічну безпеку населення і територій, і полягають у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів або у протиправному впливі на них, що призводить до негативних змін стану та якості довкілля [115, с. 19-20].

Таким чином, кримінальними правопорушеннями проти довкілля необхідно вважати передбачені Розділом VIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність), що створюють реальну загрозу завдання шкоди чи завдають реальну шкоду довкіллю, як об'єкту кримінально-правової охорони і які вчиняються суб'єктом лише цих кримінальних правопорушень [236, с. 16].

Родовим об'єктом таких кримінальних правопорушень, власне, є суспільні відносини, що стосуються довкілля. Воно, як було зазначено раніше, складається зі сукупності природних і природно-соціальних умов та процесів, природних ресурсів, таких як земля, надра, води, атмосферне повітря, рослинність, тваринний світ тощо.

Безпосереднім об'єктом таких кримінальних правопорушень є конкретні суспільні відносини, що охороняються законодавством та яким завдано шкоди, що відповідає певному складу кримінального правопорушення. Тобто, безпосередній об'єкт визначається у кожній статті КК України. Окрім того, кримінальні правопорушення проти довкілля можуть мати декілька безпосередніх об'єктів – основний безпосередній та додатковий безпосередній. Наприклад, при вчиненні забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) основним безпосереднім об'єктом буде нормальний стан атмосферного повітря, а додатковим безпосереднім – життя та здоров'я людей.

Здебільшого кримінальні правопорушення в цій царині також мають предметний характер. Основною особливістю таких предметів є те, що вони не створені людиною, а існують об'єктивно, незалежно від її волі. До них слід віднести: атмосферне повітря, водні об'єкти, землю, надра тощо.

З об'єктивної сторони кримінальні правопорушення проти довкілля переважно характеризуються матеріальним складом, тобто передбачають настання певних суспільно небезпечних наслідків. Наприклад, це може бути загибель людей, їх масове захворювання, екологічне забруднення значних територій та ін.

Об'єктивна сторона таких діянь часто характеризується діянням саме у формі дії, наприклад, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України), проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК України). Однак, також діяння може характеризуватися бездіяльністю – невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України). Деякі діяння можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності, зокрема, забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) та ін [130].

Суспільно небезпечні наслідки більшості досліджуваних кримінальних правопорушень можуть проявлятися у створенні реальної небезпеки заподіяння певної шкоди людині та/або екологічним об'єктами чи спричиненні реальної шкоди. Наприклад, за ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» кримінальна відповідальність може наставати лише у випадку створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля – за ч. 1 вказаної статті або у випадку загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків – за ч. 2.

Як зазначено у постанові Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. №17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» (далі – ППВСУ №17), створення небезпеки для життя та здоров'я людей має місце в разі, коли забруднення довкілля чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо (п. 7) [166].

Дійсно, деякі статті нині чинного КК України встановлюють відповідальність саме за створення небезпеки (так звані делікти поставлення

в небезпеку). Вважається, що, описуючи такі делікти (вони спричиняють об'єкту кримінально-правової охорони щонайменше організаційну шкоду), законодавець не обмежується вказівкою на певне діяння задля: а) запобігання фактичному настанню шкідливих для суспільства наслідків (тобто йдеться про посилення превентивної ролі кримінально-правових заборон); б) уникнення формального підходу під час кримінально-правової оцінки скоєного – без урахування ступеня суспільної небезпеки, яка виникає для охоронюваних КК України відносин [104, с. 120-121].

Найбільш поширеними реальними наслідками кримінальних правопорушень проти довкілля є загибель людей, масове захворювання (чи просто захворювання) людей, масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу, настання інших тяжких наслідків, спричинення істотної шкоди.

Згідно з вказаною раніше ППВСУ №17 під загибеллю людей ми маємо розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена відповідними статтями КК України (п. 6). Вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною треба враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання. Під тяжкими наслідками, окрім загибелі чи масового захворювання людей, слід також розуміти істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли,

їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці (п. 5) [166].

У певних кримінальних правопорушеннях проти довкілля окрім встановлення суспільно небезпечного діяння у формі дії або бездіяльності та суспільно небезпечних наслідків необхідно також виявляти й інші, тобто додаткові ознаки об'єктивної сторони. Йдеться про спосіб вчинення кримінально караного діяння, наприклад за ч. 2 ст. 252 КК України караним є умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Також у певних випадках обов'язкове встановлення місця та умов вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, за ч. 3 ст. 246 КК України карається незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяли істотну шкоду, вчинені у заповідниках або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах. У випадку невстановлення таких додаткових ознак буде відсутній склад кримінального правопорушення, а отже й кримінальна відповідальність [130].

Ще одним елементом складу кримінального правопорушення є суб'єкт, тобто фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. Для кримінальних правопорушень проти довкілля притаманний загальний вік кримінальної відповідальності – 16 років. Значна кількість кримінальних правопорушень проти довкілля може бути вчинена саме таким загальним суб'єктом.

Однак, враховуючи певну специфіку кримінальних правопорушень у сфері, що підлягає дослідженню в деяких випадках діяння вчинює саме спеціальний суб'єкт, тобто це може бути певна службова особа або інша особа, яка мала обов'язок дотримуватися відповідних спеціальних правил у сфері

екологічної безпеки та здійснення спеціальних видів діяльності. Наприклад, за ст. 238 КК України кримінальна відповідальність настає у випадку приховування або умисного перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення саме службовою особою. Натомість ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» передбачено, що таке забруднення відбувається внаслідок порушення спеціальних правил, тобто до відповідальності притягається особа, яка мала контролювати дотримання відповідних правил.

З суб'єктивної сторони кримінальні правопорушення проти довкілля можуть характеризуватися як умисною, так і необережною формою вини. Безпосередньо у більшості статей відповідного розділу КК України форма вини прямо не передбачена. Характеризувати суб'єктивну сторону таких діянь найбільш доцільно шляхом аналізу об'єктивної сторони відповідних кримінальних правопорушень. Через те, що більшість кримінальних правопорушень проти довкілля характеризуються матеріальним складом ставлення суб'єкта до самого діяння та до наслідку може бути різним. Зокрема, до діяння – умисел або необережність, а до наслідків – необережність. У кримінальних правопорушеннях із формальним складом слід враховувати ставлення особи саме до діяння. При цьому слід враховувати, що законодавець прямо передбачає форму вини для окремих кримінальних правопорушень.

Мотив та мета вчинення кримінальних правопорушень в цій царині є факультативними ознаками суб'єктивної сторони. Однак, їх слід враховувати для правильної кваліфікації вчиненого діяння та відмежування від суміжних кримінальних правопорушень. Наприклад, вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій буде кваліфіковано як диверсія

(ст. 113 КК України), що є кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України, а не як кримінальне правопорушення проти довкілля.

До особливостей довкілля, як об'єкта кримінологічного аналізу, слід віднести такі фактори:

- 1) екологічна злочинність породжує екологічні катастрофи;
- 2) процеси глобалізації, зумовлені науково-технічним прогресом, через антропогенний і техногенний вплив на екосистему мали наслідком глобалізацію екологічної злочинності та зумовили її транснаціональний характер;
- 3) за масштабами, руйнівною силою і тривалістю незворотних процесів, наслідки екологічних кримінальних правопорушень не порівнянні з наслідками інших видів злочинної діяльності разом узятими;
- 4) соціальна небезпека, всеосяжний характер і тривалий негативний вплив кримінальних правопорушень проти довкілля повноцінно не охоплюються офіційною статистикою;
- 5) не створено єдиної геоінформаційної системи, яка б давала можливість достовірно визначати рівень і різні кримінологічні параметри екологічної злочинності;
- 6) рівень судово-слідчої практики є доволі низьким;
- 7) дуже високий рівень латентності, в тому числі штучної [214, с. 211-212].

Отже, особливо важливого значення набуває здійснення ефективної кримінально-правової політики, під якою розуміється комплекс стратегій, заходів і програм, спрямованих на боротьбу зі злочинністю та забезпечення правопорядку в суспільстві. Це широке поняття, яке охоплює різноманітні аспекти інституційної, законодавчої, правоохоронної, судової та соціальної діяльності держави з метою запобігання злочинності, покращення безпеки громадян і забезпечення правосуддя. На думку М. В. Шепітько, враховуючи

можливість формулювання стратегічних завдань наук кримінально-правового циклу, необхідно виокремити такі види кримінальної політики, які становлять окремі сформовані категорії, інститути або розділи в межах інших наук кримінально-правового циклу (за вертикаллю): 1) кримінально-правова політика (кримінальне право); 2) кримінально-виконавча політика (кримінально-виконавче право); 3) кримінально-процесуальна політика (кримінальне процесуальне право); 4) кримінологічна політика (кримінологія); 5) криміналістична стратегія (криміналістика) [233, с. 7-8].

Протидія злочинності – одна з основних функцій держави. Вона реалізується через кримінально-правову політику або ж кримінальну політику. У межах кримінальної політики вирішуються такі проблеми правового характеру: встановлення підстав і принципів кримінальної відповідальності, визначення переліку злочинних діянь, видів покарань й інших мір кримінально-правового характеру, що можуть бути застосовані за вчинення суспільно небезпечних діянь тощо [234, с. 275].

Структура кримінальної політики та її класифікація на види дає можливість більш детально розглянути протидію кримінальним правопорушенням шляхом суспільного та державного впливу на системне реформування кримінальної юстиції та її органів у довгостроковій перспективі. Встановлення єдиних підходів до розуміння кримінальної політики серед науковців у галузі наук кримінально-правового циклу надасть можливість сформувати її як науку або міжгалузевий та міждисциплінарний інститут з відповідною структурою. Важливо також розглядати зазначені види у єдності, що дозволить формувати стратегії, програми, плани та алгоритми протидії кримінальним правопорушенням, досягати мети та виконувати завдання цих нормативно-правових актів [232, с. 291].

Фактично через кримінально-правову політику (не лише, а у тому числі) реалізуються функції держави - утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Утвердження прав людини – це інституціоналізація у нормативних актах. Забезпечення прав людини – це, окрім іншого, забезпечення їх

належного стану за відсутності протиправних посягань [151, с. 135]. На думку В. Ф. Оболенцева, наразі система вітчизняної кримінально-правової політики знаходиться на стадії кризи. При цьому, автори наголошують, що такі кризові тенденції у системі вітчизняної кримінально-правової політики посилились після початку повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 р. [151, с. 135].

Варто наголосити, що практика розвитку кримінального законодавства знає багато випадків, коли раніше не карані в кримінальному порядку діяння потім визнавались законодавцем злочином. Причинами таких змін у законодавстві кримінологи спрощено називають підвищення суспільної небезпечності певних діянь, необхідність усунення прогалин законодавства, а також появу нових суспільних відносин, що потребують охорони за допомогою норм кримінального права [237, с. 167-168].

Так, нині чинний КК України містить розділ VIII Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля». Саме тут встановлено кримінальну відповідальність за вчинення низки найбільш небезпечних діянь в цій сфері. До нього увійшли охоронювані кримінальним законом суспільні відносини в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Виокремлення кримінальних правопорушень проти довкілля в окремий розділ є свого роду новацією, адже минулий Кримінальний кодекс УРСР в редакції 1960 р. (далі – КК УРСР 1960 р.) не містив такого окремого розділу. Статті, що встановлювали кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля знаходились в різних главах КК УРСР 1960 р. Зокрема, деякі склади кримінальних правопорушень (наприклад, незаконна порубка лісу (ст. 160 КК УРСР 1960 р.), незаконне полювання (КК УРСР 1960 р.) та ін.) були передбачені в главі VI «Господарські злочини». Водночас, інші кримінальні правопорушення (наприклад, забруднення водойм і атмосферного повітря (КК УРСР 1960 р.), забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або іншими відходами і матеріалами (ст. 228¹ КК УРСР 1960 р.) та ін.) були включені до глави X –

«Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я».

Розділом VIII діючого КК України криміналізовано 22 склади кримінальних правопорушень проти довкілля. Більшість з них містять бланкетну диспозицію. Тобто, їх зміст розкривається не лише кримінальним законом, але й шляхом звернення до різноманітних спеціалізованих нормативно-правових актів. Як слушно зазначає О. О. Дудоров, такий підхід зумовлений специфікою охоронюваних вказаним розділом суспільних відносин, детально врегульованих великим за обсягом і мінливим природоохоронним законодавством, що закріплює спеціальні вимоги стосовно використання та охорони різних об'єктів довкілля, встановлює обов'язкові екологічні нормативи та стандарти тощо [103, с. 449].

На необхідності звернення уваги на спеціальні норми наголошено в ППВСУ №17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля». Так, у п. 2 цієї постанови зазначено, що оскільки більшість статей, якими передбачено відповідальність за кримінальні й адміністративні правопорушення проти довкілля, є бланкетними, судам слід ретельно з'ясувати, яким саме законодавством регулюються правовідносини, пов'язані з використанням та охороною відповідного природного ресурсу (землі, надр, вод, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу тощо) [166].

У проєкті нового Кримінального кодексу України (далі – проєкт КК України) станом на 14.10.2023 р. кримінальні правопорушення проти довкілля розміщені в двох різних книгах. Так, частина складів кримінальних правопорушень проти довкілля містяться у розділі 5.3 «Кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» книги п'ятої «Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я». Вказана книга передбачає встановити кримінальну відповідальність за вчинення 12 видів злочинів (статті 5.3.4 – 5.3.15) та 3 видів проступків (статті 5.3.16 – 5.3.18). Сумарно – 15 кримінальних правопорушень. Окрім того, проєкт КК України також

містить розділ 6.5 «Кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів» книги шостої «Кримінальні правопорушення проти економіки». Зазначений розділ передбачає криміналізувати 6 видів злочинів (статті 6.5.4 – 6.5.9) та 6 видів проступків (статті 6.5.10 – 6.5.15). Сумарно – 12 кримінальних правопорушень. Таким чином, розробники проекту нового КК України дещо інакше вирішили питання щодо розміщення кримінальних правопорушень проти довкілля в Особливій частині кодексу [228, с. 426].

Як стверджують дослідники, концептуальна новизна проекту КК України полягає в його додатковому структуруванні, нехарактерному для Особливої частини чинного кримінального законодавства. Зокрема, враховуючи досить неоднорідне коло суспільних відносин, які порушуються внаслідок вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, розробники проекту фактично реалізували так зване дворівневе тлумачення родового об'єкта екологічних кримінальних правопорушень, запропоноване багатьма вітчизняними дослідниками. Це знайшло прояв у запропонованому поділі таких кримінальних правопорушень на дві окремі групи правопорушень – «кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля» та «кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів». Як з теоретичної, так і з практичної точки зору, найцікавішим є те, що автори проекту не тільки розділили всі кримінальні правопорушення, передбачені в Розділі VIII чинного КК України, на дві групи, але й розмістили відповідні глави в різних книгах Особливої частини. При цьому, дослідники наголосили, що у більшості кримінальних кодексів зарубіжних країн усі статті про кримінальні правопорушення проти довкілля зосереджені в одному структурному підрозділі Особливої частини [23, с. 66-68].

З цього приводу Р. О. Мовчан наголошує, що оптимальним було б створення самостійної книги про кримінальні правопорушення проти довкілля, до якої слід було б перенести розміщені наразі не у «своїх» книгах розділи, присвячені кримінальним правопорушенням проти екологічної

безпеки та кримінальним правопорушенням проти порядку використання і захисту природних ресурсів, відповідно. Такий підхід дозволить максимально забезпечити/врахувати: 1) специфіку кримінальних правопорушень проти довкілля, яка є цілком достатньою (що підтверджується домінуючим зарубіжним досвідом) для виділення окремої книги, повністю присвяченої відповідним деліктам; 2) абсолютну кореляцію між родовим (відповідна книга), видовими (два згадані розділи) та основними безпосередніми об'єктами конкретних кримінальних правопорушень; 3) наступність кримінального законодавства України; 4) найкращі й одночасно найпоширеніші зарубіжні практики, зокрема, досвід тих країн, які визнають, з одного боку, органічну єдність кримінальних правопорушень проти довкілля та їхню принципову відмінність від усіх інших кримінально протиправних діянь (розміщення в єдиній ланці вищого порядку), а з іншого – відмінність у характері їхньої антисуспільної спрямованості (поділ на дві частини нижчого порядку) [146, с. 187].

Кримінальні правопорушення проти довкілля умовно, залежно від типу природного об'єкта, на яке здійснюється посягання, можна поділити на декілька груп:

1) кримінальні правопорушення, що посягають на екологічну безпеку (наприклад, порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України), невжиття заходів щодо ліквідації екологічного забруднення (ст. 237 КК України), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України) та ін.);

2) кримінальні правопорушення у сфері охорони і використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів (наприклад, забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України), забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) та ін.);

3) кримінальні правопорушення у сфері використання та охорони рослинного і тваринного світу (наприклад, незаконна порубка або незаконне

перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України), незаконне полювання (ст. 248 КК України) та ін.).

Отже, поняття кримінальних правопорушень проти довкілля повинно бути універсальною і фундаментальною категорією, оскільки воно: 1) лежить в основі змісту кримінально-правових норм розділу VIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля»; 2) дозволяє відмежовувати склади кримінальних правопорушень проти довкілля від аналогічних адміністративно-правових деліктів; 3) пов'язане з іншими нормами та інститутами Загальної частини КК України, які використовуються при застосуванні норм цього розділу; 4) слугує оптимальному визначенню кола діянь у досліджуваній сфері; 5) сприяє правильному розумінню суті цих діянь; 6) є важливим для побудови санкцій зазначених складів кримінальних правопорушень; 7) має значення для визначення цілей окремої кримінально-правової норми в зазначеній сфері; 8) необхідне для визначення обсягу і завдань у запобіганні кримінальним правопорушенням проти довкілля; 9) впливає на криміналізацію і декриміналізацію діянь у цій сфері; 10) нагальне для створення системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища; 11) важливе для вдосконалення законодавства і правозастосовної діяльності в окресленій сфері [144, с. 8].

Аналіз рівня екологічної злочинності за 2015-2022 рр. свідчить, що кримінальні правопорушення проти довкілля протягом декількох останніх років становлять приблизно 0,5% – 1,7% від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень. Незважаючи на такі, відносно малі показники щороку на території України вчиняється достатньо велика кількість таких кримінальних правопорушень.

Зокрема, у 2015 р. правоохоронними органами було обліковано 3181 кримінальне правопорушення цього виду (0,6% від загальної кількості кримінальних правопорушень), 833 особам вручено повідомлення про підозру. У 2016 р. кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти

довкілля дещо збільшилась та становила 3941 (0,7% від загальної кількості кримінальних правопорушень), однак в той же час зменшилась кількість осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення до 679 осіб. Протягом 2017 р. правоохоронні органи зафіксували вчинення 3765 кримінальних правопорушень проти довкілля (0,7% від загальної кількості кримінальних правопорушень), що менше показника 2016 р., при цьому кількість осіб, яким було вручено повідомлення про підозру зросла до 904 осіб. У 2018 р. було обліковано 3529 кримінальних правопорушень проти довкілля (0,7% від загальної кількості кримінальних правопорушень) та було повідомлено про підозру 899 осіб. Впродовж 2019 р. було зафіксовано 3769 випадків вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля (0,9% від загальної кількості кримінальних правопорушень), при цьому повідомлення про підозру було вручено лише 718 особам. За підсумками 2020 р. кількість облікованих кримінальних правопорушень збільшилась до 4558 (1,3% від загальної кількості кримінальних правопорушень) та значно зросла кількість осіб, яким було вручено повідомлення про підозру – 1158. Протягом 2021 р. зафіксовано факти вчинення 5416 кримінальних правопорушень проти довкілля (1,7% від загальної кількості кримінальних правопорушень), про підозру було повідомлено у 1365 випадках. Впродовж 2022 р. було зафіксовано 4018 кримінальних правопорушень проти довкілля (1,1% від загальної кількості кримінальних правопорушень), при цьому повідомлення про підозру було вручено у 1189 кримінальних провадженнях [171].

Таким чином, протягом останніх років здебільшого спостерігається тенденція до зменшення загальної кількості кримінальних правопорушень. Так, протягом 2015-2022 р. загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень, передбачених усіма статтями КК України зменшилась понад 50%. Однак, кількість кримінальних правопорушень проти довкілля навпаки зростає, хоча й інколи й спостерігаються певні коливання кількісних показників.

Незважаючи на це, при надзвичайно важливій ролі для людей довкілля, значним погіршенням його стану в Україні, протягом останнього часу, фіксується відносно невелика кількість таких кримінальних правопорушень, а багато з них, на жаль, залишаються поза увагою.

Своєчасне та правильне розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля є важливим засобом захисту гарантованого Конституцією України права громадян на безпечне довкілля, а також суспільних відносин у сфері охорони й відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини.

Таким чином, кримінальні правопорушення проти довкілля можна відокремити від інших правопорушень за низкою специфічних ознак. При цьому вони складатимуть відносно цілісну систему діянь зі своїм об'єктом та предметами посягання. Це дозволяє відокремити кримінальні правопорушення проти довкілля як в якості самостійного об'єкта кримінологічного аналізу.

1.2. Кримінально-правова характеристика забруднення атмосферного повітря

Кримінально-правова охорона атмосферного повітря, як однієї з найбільш значних складових довкілля, є важливою складовою діяльності держави. У зв'язку з цим наголосимо, що кримінально-правова характеристика будь-якого кримінального правопорушення є фундаментальною категорією, що дає змогу здійснювати правильну кваліфікацію суспільно-небезпечних діянь. Саме це є запорукою притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Як зазначає Ю. А. Пономаренко, під кримінальною відповідальністю слід розуміти передбачені кримінальним законом обмеження прав і свобод особи за вчинення нею кримінального правопорушення [165, с. 145]. Слушною

є думка професора Ю. В. Бауліна, який наголошує, що сутністю кримінальної відповідальності є саме обмеження прав і свобод правопорушника. Метою – покарання, виправлення злочинця та попередження кримінальних правопорушень [61, с. 33]. Саме тому правильна кваліфікація вчиненого діяння має важливе значення з точки зору права для дотримання конституційних прав і свобод особи.

На думку А. А. Вознюка кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення має включати такі елементи: 1) склад кримінального правопорушення; 2) кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення; 3) характер (вид та розмір) покарання за кримінальне правопорушення; 4) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності або обставини, що виключають злочинність діяння [77, с. 157].

Склад кримінального правопорушення є основою кримінально-правової характеристики, адже відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом [130]. Сам КК України не містить визначення цього поняття.

У науці кримінального права та слідчо-судовій практиці під складом кримінального правопорушення розуміють сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що є необхідними й достатніми для оцінки вчиненого особою діяння як конкретного кримінального правопорушення [220, с. 47]. Як зазначає В. І. Борисов вчення про склад кримінального правопорушення займає провідне місце в системі знань про кримінальне правопорушення, утворення та застосування норм КК України, кримінальну відповідальність, її підставу тощо [64, с. 56].

У складі будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі й кримінально караного забруднення атмосферного повітря, традиційно

виділяють 4 елементи: 1) об'єкт; 2) об'єктивну сторону; 3) суб'єкт; 4) суб'єктивну сторону.

В першу чергу слід встановити закріплення відповідного діяння в КК України як кримінального правопорушення. Саме це виступає юридичною підставою кримінальної відповідальності. Так, у ч. 1 ст. 241 КК України передбачено кримінальну відповідальність за забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. А ч. 2 цієї ж статті встановлює кримінальну відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки [130].

Характеризуючи склад відповідного кримінального правопорушення традиційно почнемо з такого елемента як **об'єкт**. Пануючою є думка, відповідно до якої об'єктом будь-якого кримінального правопорушення вважаються охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини. Так, зокрема, саме цій концепції віддавав перевагу В. Я. Тацій, який вважав її універсальною [209, с. 136].

Основним безпосереднім об'єктом забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) виступають суспільні відносини, які забезпечують умови (стосунки) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря відкритого простору, яке має безпосередній непорушний зв'язок з навколишнім природним середовищем, у межах території України, що об'єктивно містить раціональну суміш газів, які створюють сприятливі умови для життєдіяльності та є природною умовою життя, з метою протидії його забрудненню та іншій зміні природних властивостей, а також засміченню. Додатковими безпосередніми об'єктами цього складу кримінального правопорушення можуть бути відносини, що

забезпечують умови (стосунки) з охорони життя, здоров'я або власності [223, с. 45].

Як вже зазначалось у підрозділі 1.1. більшість кримінальних правопорушень проти довкілля мають предметний характер, не є виключенням й кримінально каране забруднення атмосферного повітря. В науці кримінального права під предметом кримінального правопорушення зазвичай розуміють предмети (речі) матеріального світу, з певними матеріальними або/і нематеріальними властивостями, з якими кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення. Предметом злочину можуть бути речі тілесні й безтілесні [97, с. 106].

Предметом зазначеного кримінального правопорушення є атмосферне повітря, що відповідно до законодавства являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень [190]. До складу атмосфери входять азот, кисень, аргон, криптон, водяна пара, озон і вуглекислий газ. Вміст водяної пари визначається процесами випару, конденсації й переносу [52, с. 30]. Варто зазначити, що відповідно до ст. 13 КУ атмосферне повітря, поряд з іншими природними ресурсами, є об'єктом права власності Українського народу [127]. Слід наголосити, що забруднення атмосферного повітря у межах приміщень не може бути кваліфіковано за ст. 241 КК України.

Другим обов'язковим елементом складу будь-якого кримінального правопорушення є **об'єктивна сторона**. В теорії кримінального права об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення розуміють як сукупність юридично значимих ознак, що характеризують зовнішній бік кримінального правопорушення, до числа яких належать: суспільно небезпечне діяння (обов'язкова ознака), суспільно небезпечний наслідок, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним наслідком, час, місце, спосіб, обстановка, засоби (знаряддя) вчинення злочину (факультативні ознаки, які при вчиненні конкретного

кримінального правопорушення можуть бути обов'язковими, кваліфікуючими або привілейованими) [220, с. 60].

Так, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони виступає саме діяння – дія чи бездіяльність. Відповідно до ст. 241 КК України діяння може вчинюватись у формі 1) забруднення або 2) іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря.

Забруднення атмосферного повітря – це привнесення в його склад або утворення в ньому забруднюючих речовин у концентрації, яка перевищує нормативи якості та рівні природного вмісту. Джерелами забруднення атмосферного повітря можуть бути підприємства, окремі цехи, агрегати без забезпечення заходів для очищення промислових, сільськогосподарських відходів, теплові, енергетичні установки, автомобільний транспорт і т. д.

Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря полягає у фізичній, хімічній, біологічній, радіаційній зміні атмосферного повітря, яка впливає на його прозорість, наявність і концентрацію озону, шумові, електромагнітні та інші показники, які перевищують встановлені екологічні та санітарно-гігієнічні нормативи шкідливого впливу на довкілля, які створюють небезпеку для життя, здоров'я людини, стану рослинного та тваринного світу, економічної діяльності, генофонду людини, рослин і тварин. Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря визначається, таким чином, як негативне відхилення від існуючого в даному регіоні (районі) стану атмосферного повітря (наприклад, збільшення частки вуглекислого газу, зміна концентрації озону тощо) [129, с. 423].

В обох випадках діяння відбувається з порушенням спеціальних правил. Під цим слід розуміти порушення нормативів, які встановлюються у галузі охорони атмосферного повітря щодо: 1) екологічної безпеки атмосферного повітря; 2) гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарними джерелами; 3) утворення забруднюючих речовин, які виводяться в атмосферне повітря під час експлуатації технологічного та іншого

обладнання, споруд і об'єктів; 4) використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення; 5) вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних факторів. Законодавством можуть встановлюватися й інші нормативи в галузі охорони атмосферного повітря (стаття 5 Закону України «Про охорону атмосферного повітря») [190]. Отже, диспозиція відповідної статті КК України є бланкетною та потребує звернення до інших нормативно-правових актів з метою з'ясування відповідних правил.

Як слушно зазначає А. М. Шульга порушення спеціальних правил викидів в атмосферу різних забруднюючих речовин, відходів або матеріалів може відбуватись шляхом: вчинення діянь, які прямо заборонені природоохоронним законодавством; недотримання підстав, порядку, обсягу, інтенсивності та інших умов викиду забруднюючих речовин, відходів чи матеріалів (перевищення норм), порушення відповідних нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря та ін.

Нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря – група нормативів, дотримання яких запобігає виникненню небезпеки для здоров'я людини та стану навколишнього природного середовища від впливу шкідливих чинників атмосферного повітря.

Норматив вмісту забруднюючої речовини у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувного джерела – гранично допустима кількість забруднюючої речовини у відпрацьованих газах пересувного джерела, що відводиться в атмосферне повітря.

Норматив гранично допустимого викиду забруднюючої речовини стаціонарного джерела – гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин в атмосферне повітря від стаціонарного джерела викиду.

Технологічний норматив допустимого викиду забруднюючої речовини – гранично допустимий викид забруднюючої речовини або суміші цих речовин, який визначається у місці його виходу з устаткування.

Норматив якості атмосферного повітря – критерій якості атмосферного повітря, який відображає гранично допустимий максимальний вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі й при якому відсутній негативний вплив на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

Норматив гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел – норматив, який встановлюється для кожного стаціонарного джерела акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних і біологічних факторів на рівні, за якого фізичний та біологічний вплив усіх джерел у цьому районі з урахуванням перспектив його розвитку в період терміну дії встановленого нормативу не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря (за найбільш суворим нормативом) [236, с. 101-102].

Об'єктивна сторона кримінально караного забруднення атмосферного повітря, як й більшості кримінальних правопорушень проти довкілля, характеризується матеріальним складом. Тобто щоб кримінальне правопорушення вважалось закінченим необхідне настання передбачених у кримінальному законі наслідків. Окрім того, обов'язковим стає встановлення причинного зв'язку між відповідним діянням та суспільно небезпечними наслідками.

Так, за ч. 1 ст. 241 КК України передбачено створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, а за ч. 2 – загибель людей або інші тяжкі наслідки. Тобто у випадку, якщо діяння не створило відповідну небезпеку, не призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків кримінальна відповідальність не настає.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 р. №17 (ППВСУ №17) створення небезпеки для життя та здоров'я людей має місце в разі, коли забруднення довкілля чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї

людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо (п. 7) [166].

Тобто небезпека для життя – реальна можливість загибелі хоча б однієї людини, наприклад, унаслідок вдихання забрудненого атмосферного повітря. Небезпека для здоров'я людей – загроза захворювання людей у результаті забруднення атмосфери шкідливими речовинами. Небезпека для довкілля – загроза заподіяння шкоди рослинному чи тваринному світу внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря [129, с. 424].

На думку А. М. Шульги законодавець дещо ускладнив застосування статей, в яких наслідком виступає створення небезпеки для життя, здоров'я людей або довкілля. Це пов'язано з тим, що такий наслідок передбачає лише можливість загибелі людей, їх масового захворювання, зниження тривалості життя, зниження імунного захисту населення, загибелі чи захворювання об'єктів тваринного світу тощо. При цьому, можливість реалізації такої загрози повинна бути потенційно реальною. Створення небезпеки для людини або довкілля – це оціночне поняття, тобто воно трактується кожним суб'єктом кримінально-процесуальних відносин по-своєму і не завжди вірно. Тому можливим варіантом розв'язання цієї проблеми, на думку автора, може бути визнання в якості суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень проти довкілля лише реальну матеріалізовану шкоду [236, с. 27].

Не можемо погодитися з цим твердженням. При вчиненні забруднення атмосферного повітря реальні наслідки можуть бути помітні не одразу. Так, у випадку здійснення забруднення чи іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря загибель людей може відбутися не миттєво, їх захворювання, зниження тривалості життя також неможливо встановити дуже швидко, а лише у довготривалій перспективі це може спричинити різного роду ускладнення з боку організму людини. Наслідки забруднення можуть

призвести до певних проблем зі здоров'ям наступних поколінь. У зв'язку з цим навпаки наголошуємо на необхідності закріплення в кримінальному законі забруднення атмосферного повітря як кримінального правопорушення з формальним складом.

Під загибеллю людей, що передбачено у ч. 2 ст. 241 КК України, треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Під тяжкими наслідками слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах; тощо [166].

Отже, враховуючи конструкцію статті 241 КК України, заподіяння загибелі людей або інших тяжких наслідків є кваліфікуючою ознакою відповідного діяння. Зазвичай наука кримінального права виходить з того, що кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення є додатковими до ознак основного його складу, а отже, нема потреби відтворювати в частині другій статті кримінального закону всі ознаки об'єктивної сторони певного діяння, які описані в її першій частині. Таким чином, при описанні кваліфікуючих ознак перевага повинна надаватись стислим висловлюванням на кшталт «те саме діяння», а під час викладення особливо кваліфікованих складів – «діяння, передбачені частиною першою або другою (третьою)» [105, с. 93]. Саме така конструкція й наявна у статті, що підлягає дослідженню.

Таким чином, зазначене кримінальне правопорушення може бути кваліфіковано як закінчене за ч. 1 ст. 241 КК України лише з моменту, коли внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря створено небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля. Загроза небезпеки має бути реальною, очевидною, а негативні наслідки не

настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або через інші обставини, які не залежать від волі винної особи. Створення такої небезпеки слід розглядати як своєрідний різновид суспільно небезпечних наслідків, які хоч і тісно пов'язані з діянням, однак мають самостійний характер. За ч. 2 ст. 241 – при встановленні зазначених в диспозиції наслідків, а саме загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Окрім того, у ППВСУ №17 наголошено на тому, що з'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти, чи є причинний зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі підсудного (стихійне лихо, пожежа тощо) (п. 4) [166].

Будь-яке кримінальне правопорушення вчиняється у певний час, у певному місці, у певний спосіб, у певній обстановці, за допомогою певних засобів (знарядь), однак ці ознаки не завжди підлягають обов'язковому встановленню, адже не мають кримінально-правового значення. У низці випадків їх встановлення обов'язкове. Однак, їх дослідження навіть у випадках, коли вони є факультативними дозволяє більш повно вивчити обставини вчиненого діяння.

Так, наприклад, слід врахувати, що забруднення атмосферного повітря може бути вчинене різноманітними способами, зокрема, залповим викидом забруднювальних речовин або поступовим. Це стосується й іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря. Так, під залповим викидом розуміється викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря, який кількісно та якісно передбачений технологічним регламентом і перевищує в декілька разів величини викидів, що встановлені при нормальному веденні технологічного процесу. Тривалість залпового викиду визначається згідно з картою виробничого процесу [174].

Крім того, необхідно врахувати, що забруднення відходами промислового виробництва може бути здійснено двома способами:

організованим і неорганізованим викидами. Під організованим викидом розуміють викид речовини в атмосферу через спеціально споруджені газоходи, повітропроводи і труби. Цей спосіб, як показує можна поділити на більш конкретні види: 1) залповий викид; 2) поступовий викид. Неорганізований промисловий викид (він також може бути залповим і поступовим) характеризується викидом в атмосферу ненаправлених потоків газу в результаті порушення герметичності обладнання, відсутності чи незадовільної роботи пристроїв зі відсмоктування газів, у місцях завантаження, розвантаження чи зберігання продукції. Законодавець не вказав у ст. 241 КК України способи вчинення відповідного діяння, адже для кваліфікації вони не мають значення, а також у зв'язку з тим, що описати всі способи забруднення чи іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря у рамках Закону (ст. 241 КК України) неможливо з причини великої їх різноманітності [223, с. 61].

Отже, незважаючи на те, що способи вчинення зазначеного кримінального правопорушення прямо не передбачені у диспозиції відповідної статті Особливої частини КК України, їх встановлення має важливе значення.

Окрім того, вчинити забруднення, іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря неможливо без застосування засобів вчинення злочину. До них можна зарахувати: 1) речовини, шкідливі для життя, здоров'я людей або для довкілля; 2) відходи промислового чи іншого виробництва; 3) інші матеріали промислового чи іншого виробництва [145, с. 64].

Так, під шкідливими для життя, здоров'я та навколишнього природного середовища речовинами слід розуміти привнесені з вини людини, в атмосферне повітря речовини, з яких складаються фізичні тіла, які мають хімічне, біологічне та інше походження (у вигляді газів, пару або в твердому стані), яке створило небезпеку для життя, здоров'я людей і для навколишнього природного середовища або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки [223, с. 64].

До другої групи засобів забруднення атмосферного повітря науковці відносять безпосередньо відходи, а також так звані покидьки. Під останніми розуміють залишки виробництва та життєдіяльності, непридатні для подальшого використання на підприємстві, в організації, звідки вони вийшли [148, с. 65]. Відходи – залишки виробничої або невиробничої сфери, які ще придатні для будь-якої іншої мети, але які недоцільно використовувати для виготовлення продукції на підприємстві, в установі або організації, де вони стали такими, але можна використовувати на інші господарські потреби [223, с. 65-66].

Третьою групою засобів вчинення є інші матеріали промислового чи іншого виробництва. Цією категорією охоплюються будь-які матеріали та їх агенти, що не увійшли у попередні групи і які є небезпечними для людини чи довкілля [236, с. 101].

Ще одним обов'язковим елементом складу будь-якого кримінального правопорушення постає **суб'єкт**. КК України у ч. 1 ст. 18 надає легальне визначення цього поняття. Так, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність [130]. Виходячи з цього визначення суб'єктом можна визнати будь-яку особу, що є: 1) фізичною; 2) осудною; 3) досягла відповідного віку. Окрім того, чинний КК також визначає спеціального суб'єкта кримінального правопорушення як фізичну осудну особу, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК України). Також КК України надає визначення й службової особи.

Кримінально караному забрудненню атмосферного повітря притаманний загальний вік кримінальної відповідальності, який відповідно до законодавства становить 16 років. Аналіз судової практики свідчить, що до кримінальної відповідальності за вчинене діяння притягаються саме особи наділені певними повноваженнями, зокрема спеціально уповноважені особи

підприємств, установ, організацій, відповідальні за дотримання екологічного законодавства (75%) або фізичні особи-підприємці, що здійснювали відповідні види діяльності (25%).

Окрім того, набуває актуальності питання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Так, Ю. А. Пономаренко до окремої групи кримінально-правових засобів-установлень, з-поміж іншого, відносить й заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб. Окремішність цієї групи обумовлена не стільки тим, що юридична особа в кримінальному праві України не визнається суб'єктом кримінального правопорушення, скільки тим, що підстава їх застосування пов'язується з діяннями не тієї особи (юридичної), до якої вони можуть бути застосовані, а з діянням іншої (фізичної) особи, яка діє від імені (а в окремих випадках – і в інтересах) відповідної юридичної особи [164, с. 90].

Наразі ст. 96³ КК України передбачає конкретні підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Серед них немає вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Однак, на нашу думку можливо встановити застосування таких заходів й у разі вчинення уповноваженою особою в інтересах юридичної особи деяких кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема забруднення атмосферного повітря.

Останнім обов'язковим елементом складу кримінальних правопорушень є **суб'єктивна сторона** під якою слід розуміти психічне відображення об'єктивних ознак кримінального правопорушення, тобто психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується такими ознаками: 1) вина – обов'язкова ознака складу будь-якого кримінального правопорушення; 2) мотив та 3) мета – факультативні ознаки (проте можуть бути обов'язковими для конкретних кримінальних правопорушень) [220, с. 78].

Відповідно до ст. 23 КК України виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Згідно з КК України умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання. В свою чергу необережність поділяється на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість. Необережність є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Необережність є кримінальною протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити [130].

В більшості статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, в тому числі й ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря», прямо не передбачають конкретну форму вини. Враховуючи характер діяння, його наслідки, інші ознаки, приходимо до висновку, що таке діяння може бути вчинено як умисно, так й необережно.

На думку А. М. Шульги характеризувати суб'єктивну сторону таких кримінальних правопорушень необхідно лише через структуру об'єктивної сторони. Як вже зазначалось раніше, кримінальні правопорушення проти довкілля – це здебільшого злочини з матеріальними складами, тому психічне ставлення винної особи буде різним як до суспільно небезпечного діяння, так і до суспільно небезпечних наслідків. Відношення до суспільно небезпечного діяння може бути як умисним, так і необережним, а вже до суспільно

небезпечних наслідків – лише необережність. Якщо буде встановлено, що умислом суб'єкта охоплювались суспільно небезпечні наслідки, то потрібно вже говорити не про кримінальні правопорушення проти довкілля, а, в залежності від спрямованості умислу, наприклад, про кримінальні правопорушення проти особи, власності, національної безпеки тощо [236, с. 32]. Погоджуємося з такою думкою автора. Дійсно, забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря може вчинюватись як з умислом, так і з необережністю. Водночас, ставлення суб'єкта наслідків, зокрема загибелі людей або інших тяжких наслідків (за ч. 2 ст. 241 КК України), можливе лише з необережністю.

У науках кримінально-правового циклу мотив традиційно розуміється як внутрішнє спонукання особи до вчинення того чи іншого діяння (дії чи бездіяльності). Так, О. В. Ус визначає мотив як обумовлене певними потребами внутрішнє спонукання суб'єкта, що викликає в нього рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння та яким він керується під час вчинення кримінального правопорушення. Мотив найчастіше свідчить про антисоціальну спрямованість особи, про наявність у неї конкретної моделі злочинного результату та наміру його досягнення. В свою чергу мета – це результат, якого намагається досягти суб'єкт при вчиненні кримінального правопорушення, керуючись певним мотивом; суб'єктивний образ бажаного результату дії чи бездіяльності, тобто ідеальна у думках модель майбутнього кінцевого результату, до якого прагне суб'єкт. Мета кримінального правопорушення нерозривно пов'язана з його мотивом. Саме на основі мотиву, керуючись ним, суб'єкт ставить собі мету, досягненню якої він підкорює своє діяння. Через існуючий внутрішній зв'язок між мотивом та метою вони завжди є взаємозумовленими, так поява мотиву зумовлює виникнення відповідної мети [220, с. 88-89].

Мотиви вчинення забруднення атмосферного повітря можуть бути різними: неправильно зрозумілі інтереси відомства, організації, підприємства або установи; вузьковідомче ставлення (підхід) до вирішення виробничої й

невиробничої діяльності, егоїзм тощо. Однак вони, як відомо, на кваліфікацію вчиненого не впливають, а можуть лише бути враховані судом під час призначення певної міри покарання або при звільненні від реального відбування покарання [223, с. 98].

Встановлення мети вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря також має важливе значення. Проте у більшості випадків визначення мети залишається поза увагою та вона не встановлюється ні під час досудового розслідування, ні під час судового розгляду. Так, В. К. Матвійчук, І. О. Харь проводили опитування з метою з'ясування мети кримінальних правопорушень, передбачених ст. 241 КК України. Було встановлено, що у 60% випадків метою було позбавлення від забруднювачів; 20% – не мати проблем з різними контролюючими органами, відчувати себе незалежними; 40% не змогли відповісти, яка ж мета вчинення цього кримінального правопорушення [145, с. 103].

Кваліфікуючі ознаки кримінально караного забруднення атмосферного повітря передбачені ч. 2 ст. 241. Як вже зазначалося раніше до них відноситься загибель людей або інші тяжкі наслідки, що були охарактеризовані вище.

Покарання є ще одним елементом кримінально-правової характеристики будь-якого кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [130]. Як зазначає Ю. А. Пономаренко, покарання є кримінально-правовим засобом-установленням, що охоплюється обсягом кримінальної відповідальності та володіє усіма її ознаками, і полягає у передбаченому кримінальним законом обмеженні в реалізації прав і свобод людини, що застосовується у примусовому порядку за обвинувальним вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, з метою її кари [164, с. 296].

Науковці наголошують на доцільності удосконалення чинного кримінального законодавства та механізму юридичної відповідальності, який би відповідав вимозі пропорційності, тобто відповідності покарання тяжкості та наслідкам вчиненого діяння [2, с. 47].

Так, санкція ч. 1 ст. 241 КК України передбачає покарання у вигляді штрафу від однієї тисячі восьмисот до трьох тисяч шестисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (н.м.д.г.) або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на той самий строк або без такого. За ч. 2 зазначеної статті – обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [130].

Так, Р. П. Олійничук, звертаючи особливу увагу на мізерні штрафи за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 241 КК України, порівняно із суспільною небезпекою та заподіяною шкодою цього діяння, робить висновок, що боротьба з забрудненням атмосферного повітря буде більш ефективною після того, як посилиться відповідальність за вчинення цього діяння [154, с. 238].

Необхідність посилення санкцій за кримінально каране забруднення атмосферного повітря також підтверджується результатами нашого дослідження. В результаті опитування населення України встановлено, що на думку 61% респондентів необхідно посилити покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Також понад 63% співробітників Національної поліції України (слідчих) та прокуратури (прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримують державне обвинувачення в суді) вказують на необхідність внесення змін до ст. 241 КК України в частині посилення санкцій.

Таким чином, особливе місце слід відвести встановленню всіх ознак складу кримінального правопорушення, як основного елементу кримінально-

правової характеристики забруднення атмосферного повітря. Так, чітке визначення складу кримінального правопорушення сприятиме правильній кваліфікації діянь за ст. 241 КК України, відмежування їх від адміністративних правопорушень та суміжних складів кримінальних правопорушень. Це забезпечить дотримання прав і свобод людини, зокрема особи, що вчинила відповідне діяння, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

1.3. Кримінологічна структура кримінальних правопорушень проти довкілля

Одним з основних показників злочинності є її структура. Слід зазначити, що в питанні визначення поняття структури злочинності більшість кримінологів мають спільну позицію. Так, структура злочинності – це питома вага й співвідношення різних видів кримінальних правопорушень у загальному їх числі за певний період часу та на певній території. Від того, якою є структура злочинності, повинно залежати й визначення головних напрямків запобігання їй.

Кримінологічна структура злочинності будується залежно від цілісної структуризації, головним компонентом якої є наближення дослідника до виявлення об'єктів запобіжного впливу. Тому для такої структури характерними є як науково-стандартні, так і практично значущі для реалізації тієї чи іншої стратегії запобігання злочинності ознаки. Вочевидь, інформація для побудови цього виду структури злочинності отримується шляхом узагальнення офіційних статистичних даних, а також на підставі проведених кримінологічних досліджень [85, с. 14-15].

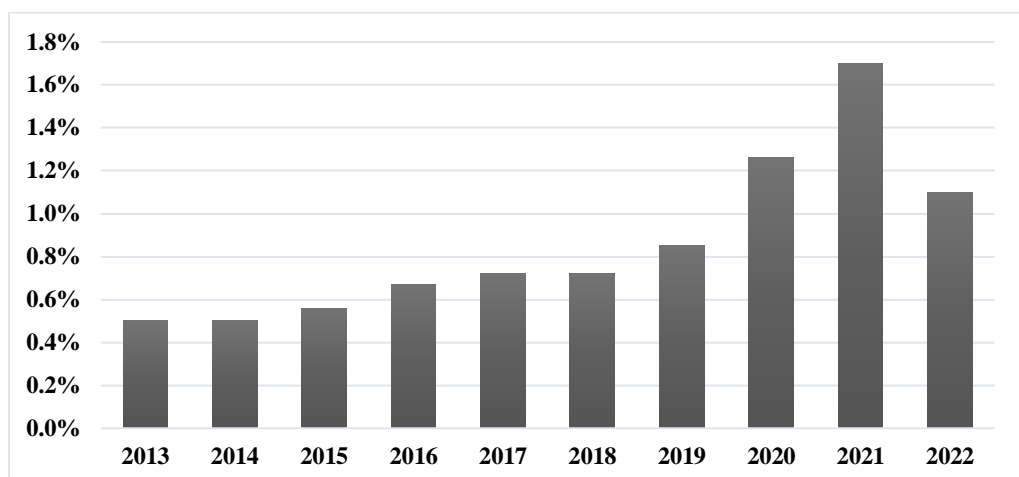
В працях основоположників кримінологічних знань про злочинність та її прояви зазначається, що відносно сталий характер деяких видів кримінальних правопорушень є їх іманентною властивістю. Свого часу А. Кетле припустив, що ґрунтуючись на даних попередніх років, можна

розрахувати, скільки кримінальних правопорушень буде вчинено в наступні роки, їх структуру, демографічну характеристику злочинців тощо.

Наразі середньорічний показник реєстрації кримінальних правопорушень проти довкілля на території України за 2013-2022 роки становить близько 1% від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень. Щорічний же показник становить: за 2013 р. – 0,5%, за 2014 р. – 0,5%, за 2015 р. – 0,6%, за 2016 р. – 0,7%, за 2017 р. – 0,7%, за 2018 р. – 0,7%, за 2019 р. – 0,9%, за 2020 р. – 1,3%, за 2021 р. – 1,7%, за 2022 р. – 1,1% (схема 1.1). Отже, спостерігається систематичне зростання кількості таких кримінальних правопорушень (з 0,5% у 2013 р. до 1,7% у 2021 р.).

Схема 1.1

Показники реєстрації кримінальних правопорушень проти довкілля

Структуризація кримінальних правопорушень проти довкілля в кримінологічних інтересах має насамперед відповідати призначенню кримінології – створювати наукове знання та обґрунтування з метою визначення кримінологічно значущих чинників та удосконалення запобіжного впливу на них з метою запобігання відповідному виду кримінальних правопорушень та злочинності загалом [128, с. 173].

При цьому слід мати на увазі, що структура кримінальних правопорушень проти довкілля, вставлених розділом VIII Особливої частини

КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля» має свою специфіку. Як вже зазначалось у підрозділі 1.1., зазначений розділ включає в себе 22 статті, які умовно поділяються на 3 групи: 1) кримінальні правопорушення, що посягають на екологічну безпеку, 2) кримінальні правопорушення у сфері охорони і використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів та 3) кримінальні правопорушення у сфері використання та охорони рослинного і тваринного світу. Найбільше кримінальних правопорушень обліковано по третій групі, що включає в себе 8 складів кримінальних правопорушень (ст.ст. 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 КК України). Зокрема, протягом 2013-2020 р. було зареєстровано 20293 кримінальні правопорушення у сфері використання та охорони рослинного і тваринного світу, що складає 71,7% від загальної кількості кримінальних правопорушень проти довкілля. На порядок менше обліковано кримінальних правопорушень другої групи, яка включає в себе 10 складів кримінальних правопорушень (ст.ст. 239, 239¹, 239², 240, 240¹, 241, 242, 243, 244, 254 КК України). За вказаний період правоохоронними органами було зареєстровано 7599 кримінальних правопорушень у сфері охорони і використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів, що складає 26,8% кримінальних правопорушень проти довкілля. Найменш численною є перша група, що включає в себе 4 склади кримінальних правопорушень (ст.ст. 236, 237, 238, 253 КК України). У 2013-2020 рр. було виявлено 209 кримінальних правопорушень, що посягають на екологічну безпеку – 0,7% кримінальних правопорушень в цій сфері [142, с. 246-247].

Усього за 2013-2020 р. на території України правоохоронними органами було обліковано 28290 кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України. Однак, протягом тривалого часу кримінальні правопорушення, передбачені деякими статтями цього розділу не фіксуються взагалі або фіксуються в одиничних випадках. Наприклад, жодного разу протягом 2013-2020 р. не було зареєстровано факту проведення

вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК України).

Найменшу кількість разів за вказаний період було обліковано вчинення таких кримінальних правопорушень, як:

1) порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК України) – 2 кримінальних провадження (0,01%);

2) проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України) – 10 кримінальних проваджень (0,04%);

3) невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК України) – 11 кримінальних проваджень (0,04%).

4) приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК України) – 19 кримінальних проваджень (0,07%).

Натомість найбільш розповсюдженими кримінальними правопорушеннями проти довкілля були:

1) Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України) – 14690 фактів протягом 2013-2020 рр., що складає 51,9% від загальної кількості кримінальних правопорушень проти довкілля. Тобто, можна казати, що це кожен другий злочин проти довкілля.

2) Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України) – 4663 факти вчинення, що становить 17,2% кримінальних правопорушень в цій царині.

3) Порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України) – 4251 кримінальне провадження, протягом зазначеного періоду, що складає 15% від сумарної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля.

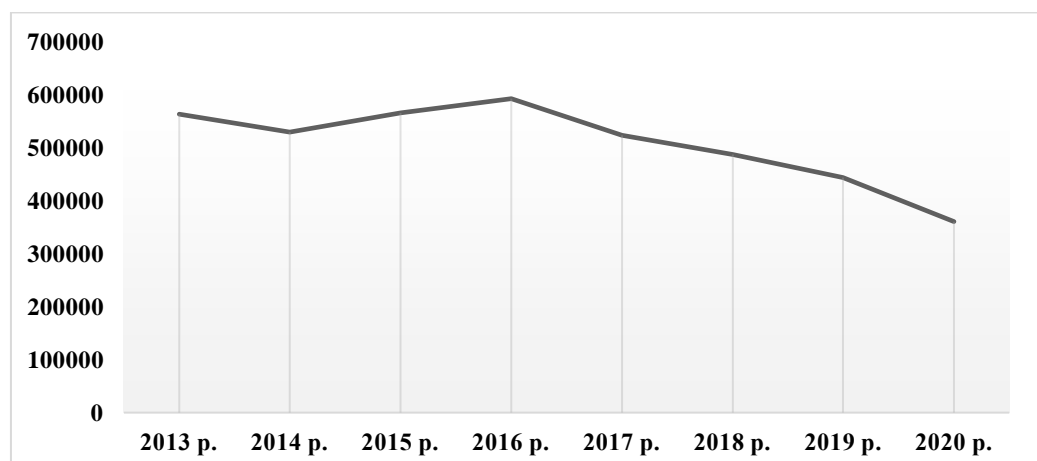
Не останнє місце серед зареєстрованих кримінальних правопорушень посідає й забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) – 528 випадків за вказаний період, що становить майже 2% кримінальних правопорушень проти довкілля.

Досліджуючи структуру кримінальних правопорушень проти довкілля за іншими кримінально-правовими показниками слід зазначити, що певне уявлення про структуру злочинності також можливо отримати з урахуванням ступеня тяжкості кримінальних правопорушень, що були вчинені. Так, за 2013-2020 рр. було обліковано 17727 злочинних посягань середньої тяжкості (нетяжких злочинів), що складає 66,8%; 8118 кримінальних правопорушень невеликої тяжкості та кримінальних проступків, що складає 30,6%; 674 тяжких кримінальних правопорушень, що являє 2,5%; 17 особливо тяжких кримінальних правопорушень – 0,06%. Таким чином, робимо висновок, що здебільшого вчиняються кримінальні правопорушення середньої тяжкості (нетяжкі злочини), а також кримінальні правопорушення невеликої тяжкості та кримінальні проступки. Натомість кількість вчинених тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень є несуттєвою.

Досліджуючи динаміку кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених на території України протягом 2013-2020 рр. можна констатувати, що загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень становила: у 2013 р. – 563560 кримінальних правопорушень, у 2014 р. – 529139, у 2015 р. – 565182, у 2016 р. – 592604, у 2017 р. – 523911, у 2018 р. – 487133, у 2019 р. – 444130, у 2020 р. – 360622 злочинних посягання (схема 1.2).

Схема 1.2

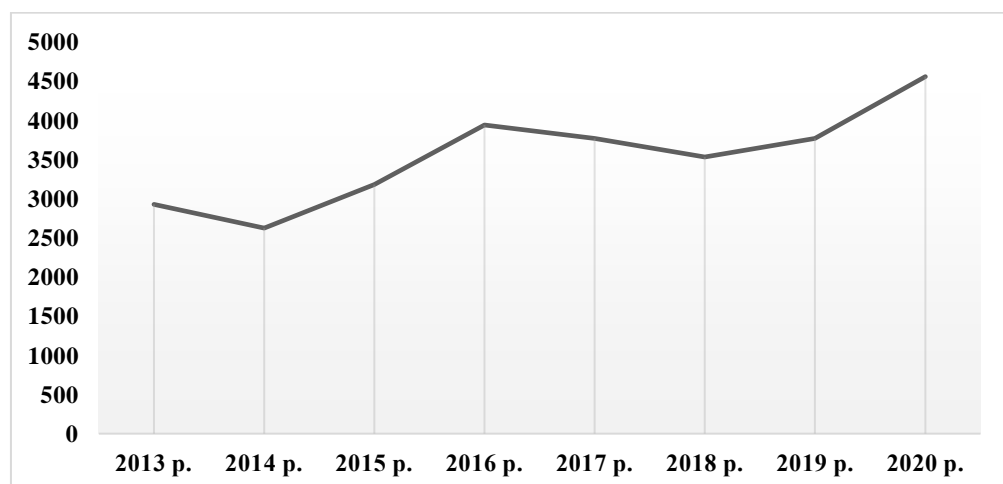
Щорічні показники загального рівня злочинності

При цьому за вказаний період правоохоронними органами було зареєстровано 28290 кримінальних правопорушень проти довілля, а середньорічний показник становив 3536 одиниць. Щорічний же показник кількості таких облікованих кримінальних правопорушень дорівнював: за 2013 р. – 2923 кримінальних правопорушень, за 2014 р. – 2624, за 2015 р. – 3181, за 2016 р. – 3941, за 2017 р. – 3765, за 2018 р. – 3529, за 2019 р. – 3769, за 2020 р. – 4558 злочинних посягань (схема 1.3). Таким чином, незважаючи на загальну тенденцію до зниження рівня зареєстрованих кримінальних правопорушень спостерігається зростання рівня зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довілля.

Схема 1.3

Щорічні показники рівня кримінальних правопорушень проти довілля

Також, уваги заслуговують дані про час, зокрема пору року, вчинення кримінальних правопорушень проти довілля. Передусім, слід зазначити, що в багатьох випадках такі кримінальні правопорушення є триваючими або продовжуваними. У зв'язку велика ймовірність їх виявлення не одразу, а лише згодом.

Проаналізувавши статистичні дані щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень в означеній сфері у 2019 р. робимо висновок,

що вони розподілені по більшості місяців року майже рівномірно, але з певними особливостями.

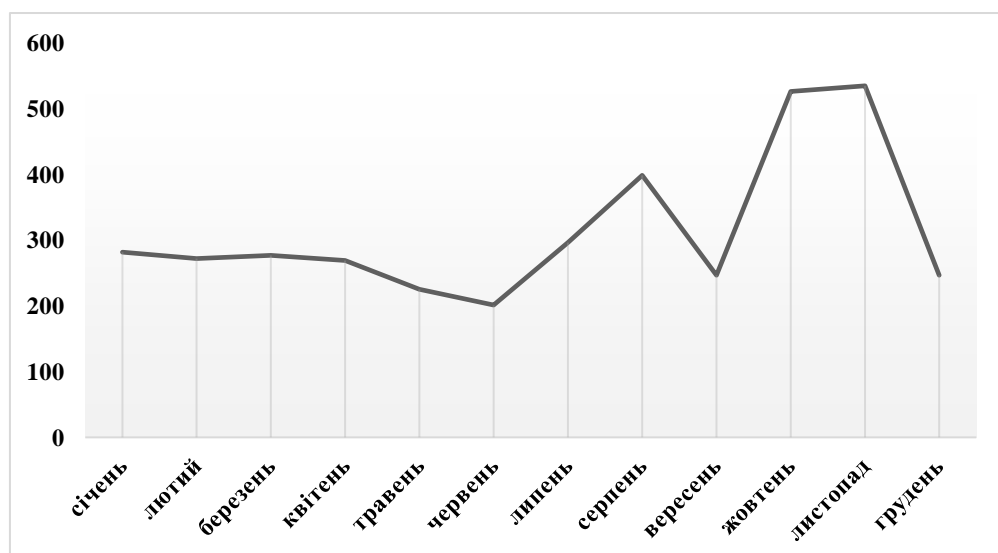
Так, усього за 2019 р. було зареєстровано 3769 кримінальних правопорушень проти довкілля. У січні було виявлено 281 злочин (7,5%), у лютому – 272 (7,2%), у березні – 276 (7,3%), у квітні – 269 (7,1%), у травні – 225 (6%), у червні – 201 (5,3%), у липні – 296 (7,9%), у серпні – 398 (10,6%), у вересні – 246 (6,5%), у жовтні – 525 (13,9%), у листопаді – 534 (14,2%), у грудні – 246 (6,5%) злочинних посягань (6,5%) (схема 1.4).

Отже, бачимо, що найбільш криміногенними виявились саме жовтень-листопад, коли кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень збільшилась майже в 2 рази у порівнянні з минулим періодом. Такий приріст злочинності, в першу чергу, пов'язаний із суттєвим зростанням кількості вчинених у жовтні-листопаді кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України) та незаконною порубкою або незаконним перевезенням, зберіганням, збутом лісу (ст. 246 КК України). Найменш криміногенними були травень-червень.

Узагальнивши, доходимо висновку, що 34,6% кримінальних правопорушень вчинені восени, 23,7% - влітку, 21,2% - взимку, 20,4% - навесні.

Схема 1.4

Розподіл кримінальних правопорушень проти довкілля у 2019 р.

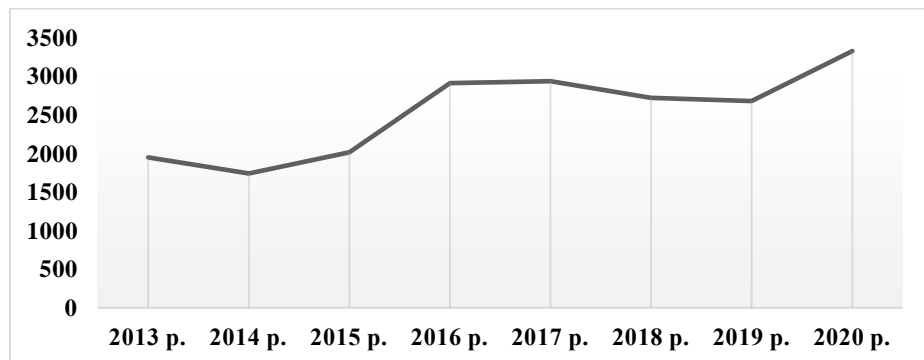
Отже, спостерігається певна сезонність деяких видів кримінальних правопорушень. Наприклад, 269 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 249 КК України (43,5%) – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом було вчинено протягом квітня-травня, а у грудні їх було лише 4 (0,6%). З цього можемо зробити висновок, що незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є переважно сезонним злочином проти довкілля.

Подібну залежність зафіксовано й в результаті аналізу незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу (ст. 246 КК України). На відміну від попереднього складу кримінального правопорушення цей вчиняється здебільшого восени, зокрема у жовтні-листопаді сумарно було вчинено 697 таких кримінальних правопорушень (35,5%), а у травні – лише 9 (0,5%).

Слід зазначити, що характерною особливістю кримінально караного забруднення атмосферного повітря є відносно сталий розподіл за сезонами. Проаналізувавши відповідні показники робимо висновок, що сезонні коливання не властиві кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 241 КК України, адже згідно зі статистичними даними їх кількість майже рівномірно розподілена протягом року. В середньому у 2019 р. реєструвалося по 8 таких кримінальних правопорушень щомісяця.

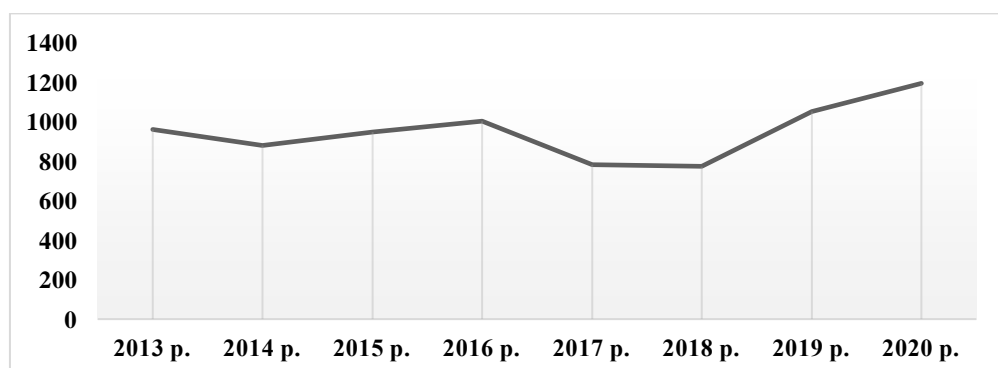
Дещо відрізняється динаміка рівня та питомої ваги певних видів кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, середньорічний показник кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони рослинного та тваринного світу становить 2537 кримінальних правопорушень. Щорічні показники за цією групою кримінальних правопорушень становили: у 2013 р. – 1951 (66,7%), у 2014 р. – 1741 (66,3%), у 2015 р. – 2015 (63,3%), у 2016 р. – 2909 (73,8), у 2017 р. – 2941 (78,1%), у 2018 р. – 2725 (77,2%), у 2019 р. – 2683 (71,2%), у 2020 р. – 3328 (73%) (схема 1.5). Таким чином, спостерігається зростання рівня злочинності даного виду.

**Щорічні показники кримінальних правопорушень
у сфері використання та охорони рослинного та тваринного світу**

Натомість середньорічний показник кримінальних правопорушень у сфері охорони та використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів складає 950 кримінальних правопорушень. Щорічні показники становили: у 2013 р. – 961 (32,9%), у 2014 р. – 879 (33,5%), у 2015 р. – 948 (29,8%), у 2016 р. – 1004 (25,5%), у 2017 р. – 783 (20,8%), у 2018 р. – 774 (21,9%), у 2019 р. – 1051 (27,9%), у 2020 р. – 1194 (26,2%) (схема 1.6). Незважаючи на те, що кількість кримінальних правопорушень в цій сфері зросла (з 961 у 2013 р. до 1194 у 2020 р.), їх співвідношення з іншими злочинами проти довкілля зменшилось (з 32,9% у 2013 р. до 26,2% у 2020 р.). Загалом, динаміка цього виду кримінальних правопорушень є не дуже виразною та має відносно незначні коливання.

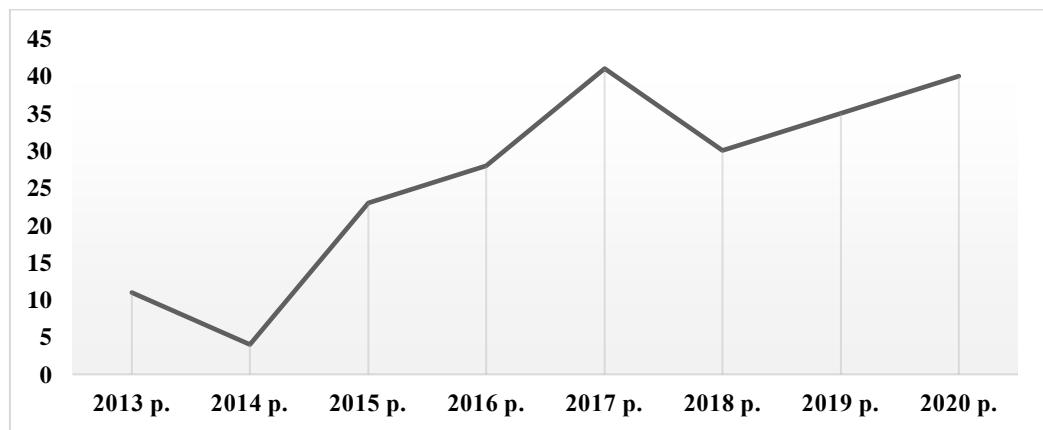
**Щорічні показники кримінальних правопорушень у сфері охорони
і використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів**

Щодо кримінальних правопорушень, що посягають на екологічну безпеку слід зазначити, що їх середньорічний показник становить 27 кримінальних правопорушень. Водночас спостерігається суттєве коливання щорічних показників: у 2013 р. – 11 (0,4%), у 2014 р. – 4 (0,2%), у 2015 р. – 23 (0,7%), у 2016 р. – 28 (0,7%), у 2017 р. – 41 (1,1%), у 2018 р. – 30 (0,9%), у 2019 р. – 35 (0,9%), у 2020 р. – 40 (0,9%) (схема 1.7). У цьому випадку найбільш яскраво простежується значний приріст кількості.

Схема 1.7

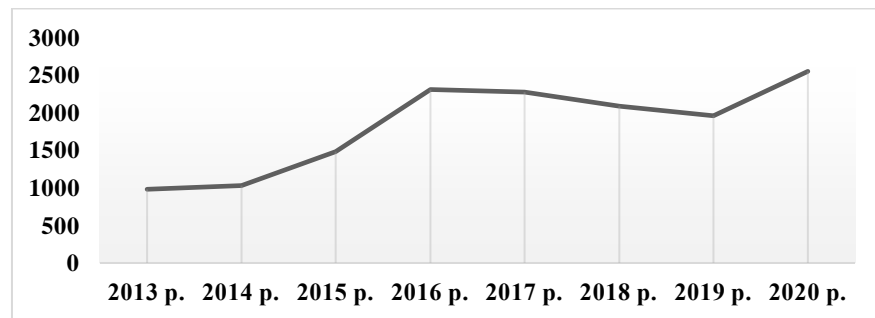
**Щорічні показники кримінальних правопорушень,
що посягають на екологічну безпеку**

Особливої уваги заслуговує вивчення динаміки окремих складів кримінальних правопорушень. Зокрема, динаміка найбільш розповсюдженого кримінального правопорушення проти довкілля – незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу (ст. 246 КК України) зазнала таких змін: 2013 р. – 982, 2014 р. – 1030, 2015 р. – 1487, 2016 р. – 2313, 2017 р. – 2276, 2018 р. – 2088, 2019 р. – 1961, 2020 р. – 2553 злочинних посягань (схема 1.8).

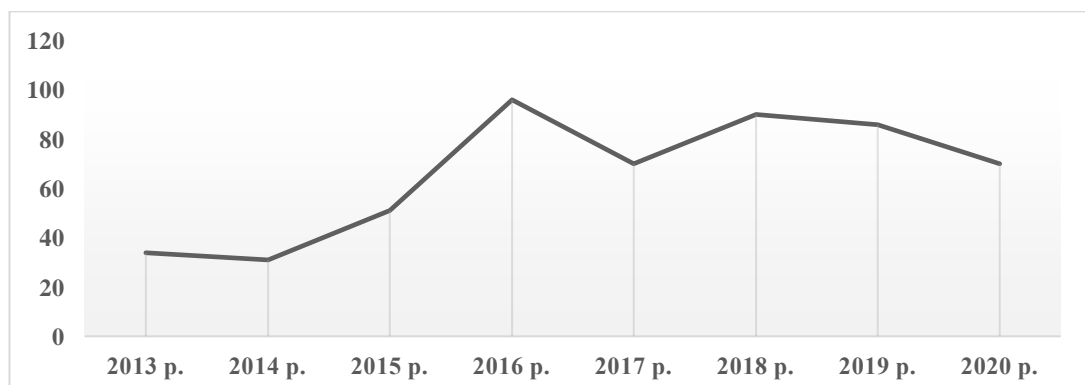
Тобто графічне відображення цієї динаміки дуже схоже на динаміку кримінальних правопорушень проти довкілля взагалі [142, с. 252].

Щорічні показники незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу (ст. 246 КК України)

У перебігу нашого дослідження окрему увагу було приділено дослідженню динаміки забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України). Середньорічний показник цього складу кримінального правопорушення становить 66 кримінальних посягань. Щорічні ж показники дорівнюють: у 2013 р. – 34 кримінальні правопорушення, у 2014 р. – 31, у 2015 р. – 51, у 2016 р. – 96, у 2017 р. – 70, у 2018 р. – 90, у 2019 р. – 86, у 2020 р. – 70 кримінальних правопорушень (схема 1.9). Тобто, спостерігається значне зростання рівня забруднення атмосферного повітря більш ніж у 2 рази. При цьому спостерігається нерівномірність показників протягом періоду, що досліджується. Так, максимум припадає на 2016 р., коли було зафіксовано на 26 таких посягань більше, ніж у 2020 р.

Щорічні показники забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України)

Отже, за даними емпіричного дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля можемо стверджувати, що на теперішній час вони займають відносно невелику частку від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень та становлять близько 1%. Крім того, статистичні дані ілюструють певну нерівномірність щодо кількості вчинення окремих суспільно небезпечних діянь, передбачених відповідним розділом Особливої частини КК України. В ході дослідження виявилась тенденція до зростання рівня екологічної злочинності на тлі загального зниження рівня злочинності в країні, зокрема кримінально караного забруднення атмосферного повітря.

1.4. Детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень проти довкілля

В загальному розумінні детермінізм – це філософське вчення про універсальний діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів і явищ природи та суспільства, що утворюють цілісність оточуючого світу, забезпечують його зміни та розвиток. Похідним поняттям від детермінізму є детермінація, яка розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи та суспільного розвитку складний процес породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій та станів оточуючої дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм життя, типів відносин, класів явищ і процесів. Кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації. Вона пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, у тому числі злочинної [86, с. 106].

Вчені-кримінологи завжди приділяли належну увагу дослідженню питань детермінації злочинності, адже це дозволяє якісно розробляти нові та удосконалювати існуючі заходи запобігання злочинності. У правовій

літературі кримінологічну детермінацію чи окремі її аспекти досліджували такі науковці, як В. С. Батиргарєєва [59], А. М. Бойко [62], К. А. Бочарова [65], М. Ю. Валуйська [68], В. В. Голіна [82], Головкін Б. М. [88; 86], І. М. Даньшин [93], А. П. Закалюк [110], А. Ф. Зелінський [112], О. Г. Кальман [119], Т. В. Корнякова [128], О. М. Литвинов [136], С. Ю. Лукашевич [140], В. В. Пивоваров [160], В. І. Шакун [225] та інші.

Детермінація поділяється на причинну і не причинну. Причинна детермінація відіграє провідну роль у поясненні утворення злочинності та її розвитку. Непричинна детермінація органічно доповнює систему багатозначних взаємозв'язків і залежностей злочинності з іншими явищами та процесами природи та суспільства, визначає координати дії причинності, уточнює її зміст, виражає ступень залежності. Детерміністичні зв'язки є багатоманітними за характером, ступенем складності, глибиною, формами виявлення. За формою детермінація буває динамічна (однозначна) та статистична (багатозначна або ймовірна), фізична та інформаційна, внутрішня та зовнішня. За часом дії вирізняють минулу, теперішню та майбутню детермінації. За видом зв'язків остання поділяється на понад тридцять підвидів. З-поміж усіх видів зв'язків на особливу увагу заслуговує причинність (каузальність), оскільки саме вона виступає системоутворюючою ознакою детермінації злочинності. Причинність, як філософська категорія, розкриває генетичний зв'язок між двома явищами: причиною і наслідком. Слід пам'ятати, що детермінація не зводиться до причинності, вона ширша від останньої за обсягом і характером зв'язків. Причинність – це лише один із різновидів детермінації, хоча і найбільш важливий для пояснення природи утворення соціальних явищ, до яких відноситься злочинність. Явище злочинності як система діяльностей на рівні суспільства, соціальних груп і окремих людей не виникає саме по собі. Це явище має власні підстави (першооснову), у ролі якої виступають інші події, явища, процеси, що їх породили за певних умов [88, с. 2].

Наразі можна казати не просто про криміногенну детермінацію, а й про детермінаційний комплекс злочинності, який включає в себе три основні елементи:

1) Причини – явища (системи), які породжують, продукують інші явища (системи) — наслідки. Тобто між причиною і наслідком існує генетичний зв'язок.

2) Умови – це різноманітні явища, процеси, обставини, що сприяють або створюють можливість виникнення та прояву причини, яка породжує наслідок. Їх зв'язок з причиною та наслідком називають обумовленням. Дія умови на наслідок опосередкована причиною. Дія умови не обов'язкова, а як правило, ймовірна. Умова не породжує наслідок, але вона забезпечує (сприяє, допомагає) прояву та дії причини. Без умови остання може взагалі не проявити свою спричинюючу дію.

3) Корелянти мають вже кореляційний зв'язок із причиною та наслідками. Тобто, за якого зміна одних явищ супроводжується (а не спричинюється чи обумовлюється) зміною інших. Це зв'язок відповідності, більшої або меншої синхронізації. Проте це можливо лише до того, доки інший, зокрема обумовлюючий зв'язок, між ними ще не встановлений, не підтверджений [110, с. 187-189].

У системі суспільних відносин, криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані між собою як діалектичні протилежності й одночасно впливають на суспільну свідомість. Однак відображаються, сприймаються та оцінюються колективним розумом вони по-різному. Криміногенні явища та процеси закономірно детермінують вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, у першу чергу тих, що мають антисуспільну спрямованість свідомості та відповідну їй схильність до протиправної діяльності [86, с. 106].

Слід уточнити, що криміногенно деформованими можуть бути окремі компоненти суспільної свідомості, а не суспільна свідомість як цілісний об'єкт

духовного життя. Ступінь зазначених деформацій може бути різним: низьким, середнім та високим. Їх джерелом напевно виступає деструктивна, духовно низька основа психічної організації певної частини людей, що виявляється в ірраціональній схильності до руйнування культурних традицій і цінностей, запереченні самої ідеї доброї сутності людини, відхиленні від загально визнаних норм поведінки, порушенні будь-яких заборон, у тому числі кримінально-правових. Ступінь прояву таких деформацій, головним чином, залежить від гостроти суспільних протиріч між потребами, інтересами, цілями всіх членів суспільства й окремих соціальних груп, а також від рівня моральності суспільства та стану правопорядку в ньому. Низький ступінь деформацій за певних умов призводить до вчинення різного роду правопорушень. Середній – породжує вчинення так званих ситуативних кримінальних правопорушень. А високий спричиняє стійку злочинну діяльність, у першу чергу – рецидивну та організовану [88, с. 4-5].

Дослідження детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема кримінально караного забруднення атмосферного повітря, вимагає ретельного вивчення усіх можливих явищ, процесів та подій, що так чи інакше зумовлюють вчинення відповідних діянь та дозволяють їм активно розвиватися. Завдяки його дослідженню стане можливим розробити нові та удосконалити існуючі заходи запобігання такої злочинності, що підвищить ефективність відповідної діяльності. Вивченням детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень проти довкілля або окремих його складових займалися такі вчені як О. В. Заїчко, Т. В. Корнякова, О. В. Мельник, Г. С. Поліщук, Ю. А. Турлова та інші. При цьому, варто зазначити, що детермінація кримінальних правопорушень, пов'язаних з забрудненням атмосферного повітря, як окремий вид, не підлягала комплексному дослідженню вітчизняних вчених-кримінологів.

Враховуючи вище сказане можна розуміти детермінацію кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі кримінально караного забруднення атмосферного повітря, як комплекс різноманітних процесів та

явищ, що породжують, зумовлюють антисуспільну злочинну поведінку особи, спрямовану на вчинення діянь, які створюють реальну загрозу завдання шкоди чи завдають шкоду довкіллю, зокрема атмосферному повітрю.

Досліджуючи детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень проти довкілля доцільно поділити їх на загальні та специфічні детермінанти. Загальні детермінанти становлять соціальні процеси, які в умовах несприятливого (екстенсивного) економічного розвитку створюють стійкі передумови для неправомірної, зокрема й злочинної, екологічно значущої поведінки. На думку окремих вчених загальні причини екологічної злочинності коріняться у сфері суперечностей, що виникають під час взаємодії людини і природи. Специфічні детермінанти визначаються особливостями суб'єктивних факторів, типу й характеру екологічного кримінального правопорушення [214, с. 186].

Найбільш доцільно групувати детермінанти злочинності, в тому числі й кримінальних правопорушень проти довкілля, у певні блоки залежно від сфери їх прояву. Такими основними сферами є: економічна, політична, управлінська, соціальна.

Як зазначає Б. М. Головкін, економічна сфера – це своєрідний фундамент суспільства, що відіграє вирішальну роль у його розвитку. Ринкові відносини у сфері суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, обтяжені гострими протиріччями, що породжують криміногенні деформації елементів суспільної свідомості. Панування олігархічної моделі економічних відносин супроводжується такими криміногенними явищами як тінізація та монополізація економіки, поглиблення економічної нерівності, погіршення показників зайнятості та бідністю переважної частини населення. Все це призводить до збільшення криміногенного потенціалу суспільства і зростання масштабів злочинності [86, с. 107]. До основних економічних детермінант відносять надмірне оподаткування, слабе державне регулювання економіки, наявність значного

сектору тіньової економіки, відсутність конкуренції у сфері публічних закупівель, методи здійснення приватизації, орієнтованість владної верхівки лише на збір ренти тощо [216, с. 134]. Незважаючи на присутність воєнної загрози і тих суспільно-політичних та соціально-економічних ризиків, які вона несе, головним джерелом зростання соціальної напруженості в останні роки стало загострення проблем у сфері матеріальної забезпеченості населення [197, с. 1].

Олігархічна модель економіки, що склалася наразі в Україні, призвела до загострення суперечностей між економічними інтересами певних кланово-корпоративних груп та екологічними інтересами суспільства, що прискорило процеси деградації навколишнього природного середовища та створило стимули для екологічно небезпечної поведінки. Зокрема, підтвердженням цього є ситуація у сфері екологічної безпеки, забруднення довкілля, адже робота найбільших забруднювачів навколишнього середовища – підприємств хімічної, енергетичної, металургійної промисловості – вимагає значних витрат на проведення природоохоронних заходів. Наприклад, витрати на газо-пилоочисне обладнання становлять понад 20% вартості основного технічного обладнання. Тому ці витрати для власників, якими є представники кланово-корпоративних груп, є вкрай обтяжливими. Відтак, саме на таких підприємствах найбільше заощаджують на природоохоронних заходах. В основі такої поведінки перебуває установка на максимальне збагачення в найкоротші терміни [214, с. 190]. В тому числі через це страждає й атмосферне повітря. Так, наприклад, у 2016 р. найбільшим забруднювачем атмосферного повітря було ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», друге місце посів ПРАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», на третьому – підприємство Бурштинська ТЕС [94].

Водночас економічні чинники здійснюють детермінуючий вплив не тільки на злочинність, зокрема й екологічну, а і на інші складові детермінаційного комплексу, що являє собою не лише сукупність чинників як складових елементів, а характеризується структурною цілісністю. Так, доходи

від господарської діяльності, яка розвивається поза державним обліком та соціальним контролем, детермінують різку соціальну нерівність громадян. Можливість збагачення таким способом суттєво знижує мотивацію людей до чесного та законного господарювання, унаслідок чого нівелюються такі цінності як компетентність, професійний рівень і досвід, знання, порядність тощо. Відтак, суспільство руйнує соціально-психологічні основи зростання ефективності праці [213, с. 248].

Суттєвим є взаємозв'язок економічних чинників із політичними. Сучасна політична система України не забезпечує вироблення та здійснення єдиної й ефективної державної політики у впровадженні демократичних засад та відкритості, принципів верховенства права, незалежності судочинства, гарантування прав і свобод громадян. Для політичної влади характерні такі криміногенні явища та процеси як клептократія, корупція і лобізм, маргіналізація еліт, зрощення корпоративних інтересів фінансово-промислових груп, органів влади та управління і кримінальних структур [86, с. 108].

Варто погодитися з думкою Ю. В. Орлова, який вважає, що виснаження природних ресурсів на фоні збереження політичного впливу фінансово-промислових груп на національному та міжнародному рівні є суттєвим чинником детермінації злочинності. При цьому ключова проблема полягає в тому, що природні ресурси розглядаються суб'єктами ринкових відносин не як складова середовища життя, а як економічний фактор. Це – глибинні психологічні константи світової економічної культури, які зумовлюють несприятливі прогностичні сценарії і щодо тенденції погіршення стану довкілля, і щодо політико-кримінальної активності. Загальні контури останньої визначаються природою конфлікту держави, громадянського суспільства з одного боку та соціально безвідповідальних корпорацій – з іншого. Його розвиток виявляє залежність від таких політико-географічних чинників: 1) міри реального суверенітету держави як ступеня зовнішньої та внутрішньої незалежності від впливу великого бізнесу; 2) наявності запасів корисних

копалин, а особливо прісної води; 3) дестабілізаційного потенціалу, що ґрунтується на наявності передумов розвитку внутрішньополітичних, етнічних, релігійних конфліктів всередині держави, функціональності правоохоронних органів, збройних сил. Ці ж фактори визначають ступінь політико-кримінальної віктимності держав і народів [155, с. 16].

Розглядаючи політичні процеси обов'язково слід згадати про управлінський апарат, який часто обслуговує інтереси політичних еліт. У сфері його діяльності склалися розгалужені корупційні відносини між суб'єктами владно-розпорядчого впливу та залежними від їх рішень користувачами адміністративних послуг [86, с. 109].

Надзвичайно актуальним залишається питання, пов'язане із запобіганням та протидією корупції та відтворенню корупційних ризиків в різних сферах суспільного буття, в тому числі й в екологічній сфері. За результатами опитування, що проводилось соціологічною компанією Info Sapiens за фінансової підтримки Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу в Україні, можна зробити висновок, що на думку населення України корупція є другою за значущістю суспільною проблемою після військових дій [169]. Так, кожного року фіксується достатньо велика кількість корупційних правопорушень. Наприклад, у 2020 році було обліковано понад 14 тис. корупційних кримінальних правопорушень [171]. Крім того, за даними щорічного дослідження міжнародної організації Transparency International індекс сприйняття корупції в Україні у 2020 році склав 33 бали (у 2019 році – 30 б.) В результаті Україна посіла 117 місце зі 180 країн [117].

Питання запобігання корупції досліджували такі науковці, як: Б. М. Головкін, С. Ю. Лукашевич, О. В. Новіков, В. Ф. Оболенцев, В. В. Пивоваров, Н. В. Сметаніна та ін. Зокрема, С. Ю. Лукашевич зазначив, що одним із важливих напрямів розбудови України як незалежної демократичної держави є запобігання злочинності та корупції [141, с. 42].

Важливим і досі недостатньо дослідженим є питання щодо взаємозв'язку корупції та кримінальних правопорушень проти довілля, в

тому числі й кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Одним із таких факторів, що входить до детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень проти довкілля є поширення корупції в екологічній сфері. Особливо яскраво корупційні чинники проявляють свій детермінуючий вплив стосовно кримінальних правопорушень, що пов'язані з незаконним та, найчастіше, корисливим заволодінням природними ресурсами, а також здійсненням викидів забруднюючих речовин у довкілля.

Наразі, жодне кримінальне правопорушення проти довкілля не вважається корупційним. Однак, деякі науковці наголошують на необхідності передбачення окремих з них в якості корупційних. Зокрема, О. Ф. Бантишев та М. В. Величко підкреслюють, що до числа корупційних кримінальних правопорушень слід віднести незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України), а також незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України) [57, с. 71].

Крім того, кримінальні правопорушення проти довкілля дедалі більше стають пов'язаними з організованою злочинністю, яка прагне спиратися на державні та громадські інститути, використовуючи їх у своїх власних цілях. Здебільшого це відбувається шляхом встановлення та розширення корупційних зв'язків.

Основними проявами корупції в екологічній сфері є: відвернення загрози притягнення до різних видів правової відповідальності; охорона нелегального добування природних ресурсів від природоохоронних та інших контрольних заходів; забезпечення фактичної можливості загального або спеціального природокористування за рахунок так званого адміністративного ресурсу; створення, надання пільгових, законних і (або) незаконних умов природокористування; отримання права спеціального природокористування, що є за загальним правилом платним і таким, що накладає певні обов'язки на природокористувачів, або отримання ліцензій; забезпечення перетину державної митної межі, сприяння в ухиленні від сплати

митних платежів; видача дозволів на розміщення екологічно небезпечних об'єктів у заборонених зонах; вилучення особливо охоронюваних природних територій та лісів 1-ї категорії; сприятливе розв'язання суперечок та інших конфліктів, що виникають у процесі видобування природних ресурсів, перед їх реалізацією та безпосередньо в процесі торгівлі; видача фальшивих документів, у тому числі щодо відповідності екологічним стандартам, дотримання нормативів санітарних і захисних зон та ін.; визнання достатності поданої документації під час ухвалення різноманітних рішень екологічного характеру [214, с. 196-197].

Кризові явища і процеси в економіці, політиці та державному управлінні негативно позначаються на соціальній сфері, погіршують рівень і якість життя мільйонів громадян, підвищують соціальну напругу та радикальні настрої [86, с. 110]. Саме тому до детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень проти довкілля можна віднести ряд факторів соціального характеру.

Для дослідження суспільного благополуччя та його розвитку в глобальному масштабі британський аналітичний центр The Legatum Institute розробив так званий індекс процвітання (The Legatum Prosperity Index). Індекс складається на основі багатьох показників, об'єднаних у дев'яти категоріях, які відображають різні аспекти життя суспільства і параметри суспільного добробуту: економіка, підприємництво, управління, освіта, охорона здоров'я, безпека, особисті свободи, соціальний капітал, екологія. Так, у 2020 році Україна посіла 92 місце зі 167 країн списку (з індексом 55,7). У трійку лідерів увійшли Данія (84,4), Норвегія (83,8) та Швейцарія (83,3). Для порівняння Польща посіла 36 місце (69,1), Білорусь – 69 (59,3). Наприкінці списку знаходяться Ємен (31,9), Центральна Африканська Республіка (31,4) та Південний Судан (27,9) [196].

Крім того, міжнародний проєкт Numbeo щорічно складає рейтинг якості життя в різних країнах. Оцінці підлягають такі показники, як вартість життя та купівельна спроможність, доступність житла, забруднення довкілля (в тому

числі атмосферного повітря), рівень злочинності, якість системи охорони здоров'я, дорожній трафік (час у дорозі). Станом на перше півріччя 2023 року Україна зайняла 62 місце з 84 країн (з індексом якості життя 107,3). Для порівняння, перші позиції займають Люксембург (200,1), Нідерланди (200,1), Ісландія (191,1), Данія (190,6), Фінляндія (188,1). Сусідня до України Польща посіла 38 місце (139,6), Угорщина – 42 (131,6), Білорусь – 53 місце (117,0) [36].

Різка стратифікація населення за рівнем доходів, доступом до соціальних послуг, умовами та якістю життя, породжують криміногенно небезпечну соціальну нерівність, що у свою чергу детермінує соціальне напруження і знижує межу та міру законослухняності значної частини суспільства. В умовах, коли більша частина населення не може задовольнити елементарні споживацькі потреби за легальні доходи, люди масово вдаються до пошуку додаткових доходів, у тому числі шляхом вчинення правопорушень і кримінальних правопорушень [86, с. 110].

Варто зауважити, що детермінуючий вплив чинників соціального характеру істотно різниться залежно від характеру екологічних посягань. Найсуттєвіший він щодо посягань, пов'язаних із незаконним заволодінням природними ресурсами, що, як відомо, здебільшого вчиняються найменш забезпеченими сільськими жителями. Можна констатувати, що саме під впливом детермінант соціального характеру відбуваються деформації суспільної психології, що, у свою чергу, зумовлює вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб [216, с. 136].

Стосовно екологічної злочинності можна стверджувати, що саме деформації та нерозвиненість екологічної культури у взаємодії з іншими детермінантами створюють підґрунтя для кримінальної поведінки та самі виступають регуляторами такої поведінки. До таких деформацій слід віднести: поширеність переконань щодо невичерпності природних ресурсів; переоцінку здатності довкілля до самовідновлення; переоцінку можливості людини впливати на явища, що відбуваються у довкіллі, пов'язану, як правило, з

нерозумінням глибини власної некомпетентності; байдуже ставлення до долі природи, її стану, завданої шкоди природному середовищу; правовий нігілізм, явна неповага до екологічного законодавства, що регламентує взаємодію людини і довкілля; недооцінку суспільної небезпеки екологічних посягань [214, с. 200].

Таким чином, основними факторами, що впливають на екологічну злочинність є:

1) несприятлива економічна та соціальна ситуація (тінізація та монополізація економіки, високий рівень безробіття, бідність населення, відносно низький рівень життя, різка стратифікація населення тощо);

2) недосконала державна політика та правове регулювання в сфері охорони довкілля;

3) недостатність просвітницької роботи серед населення, що спричиняє недостатню розвиненість екологічної культури громадян, а в результаті – несерйозне ставлення до проблем довкілля;

4) технологічна недосконалість очисних споруд великих підприємств, що здійснюють викиди у довкілля у великих об'ємах;

5) гонитва за власною фінансовою вигодою окремих осіб чи груп, що перешкоджає ефективному використанню природних ресурсів;

6) високий рівень корупції, що дозволяє екологічній злочинності активно розвиватися;

7) неефективна робота правоохоронних щодо профілактики, попередження, запобігання, досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля;

8) низький рівень судової практики щодо кримінальних правопорушень проти довкілля;

9) недостатньо серйозне ставлення до екологічної злочинності.

Дослідження причинності в кримінології є надзвичайно важливим для подальшої розробки та вдосконалення заходів запобігання злочинності. Так, власне зазначена категорія відображає закономірний зв'язок між злочинністю

та явищами, що її породжують. Таким чином, вплив саме на такі явища й стає пріоритетним завданням для ефективної боротьби зі злочинністю.

Водночас варто зазначити, що серед науковців-кримінологів не склалось однозначного розуміння причин вчинення кримінальних правопорушень. У зв'язку із цим можна виділити три основні підходи до визначення таких причин. Відповідно до першого підходу причиною вчинення конкретного кримінального правопорушення визнаються негативні соціальні явища і процеси, під впливом яких в особи виникають антисупільні погляди, звички, установки, що втілюються у кримінальну мотивацію і внутрішню готовність до протиправних дій (І. М. Даньшин, Л. М. Давиденко). Згідно з другим підходом причина кримінального правопорушення криється в самому злочинці, а саме в дефектах його інтелектуальної, вольової, емоційної сфер психіки (А. Ф. Зелінський, А. П. Закалюк, О. М. Костенко). Третій підхід визначає причиною кримінального правопорушення взаємодію криміногенних чинників соціального середовища та антисупільних властивостей особи (А. І. Долгова, О. М. Яковлев, С. А. Тарарухін) [132, с. 137]. Найбільш обґрунтованим з них є саме другий підхід. Адже, жодні зовнішні чинники та вплив середовища, суб'єктивні внутрішні ознаки особистості самі по собі не здані призвести до вчинення кримінального правопорушення. Вони у будь-якому разі проходять крізь психіку конкретної особи та в результаті можуть втілитись у певних мотивах та рішенні вчинити протиправне діяння. При цьому, як слушно зазначає Б. М. Головкін, криміногенні явища і процеси закономірно детермінують вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, у першу чергу тих, котрі мають антисупільну спрямованість свідомості [88, с. 1-2].

В свою чергу причини нерозривно пов'язані з умовами. Для того, щоб спрацювала причина, потрібна наявність необхідних для дії причини умов, а також достатніх умов для настання наслідків. Самі по собі умови нічого не породжують, однак вони створюють можливість для дії причини, досягнення результату [89, с. 276]. Тобто, під умовами злочинності розуміють сукупність

негативних явищ і процесів, що сприяють формуванню та прояву причин злочинності [88, с. 7].

Отже, причинами вчинення кримінальних правопорушень є певні психологічні особливості особи злочинця, дефекти різних сфер (інтелектуальної, вольової, емоційної тощо) його психіки, деформації таких важливих елементів як свідомість та мораль. Тобто, причина конкретної злочинної поведінки криється власне в особі правопорушника. В свою чергу умовами вчинення кримінальних правопорушень є певні зовнішні обставини, явища, процеси, які певним чином сприяють або створюють можливість злочинцю реалізувати свій намір вчинити кримінальне правопорушення.

Так, для з'ясування безпосередніх причин певного кримінального правопорушення варто встановити що ж стало рушійною силою та спонукало особу порушити норми кримінального закону, тобто які ж саме мотиви стали підставою вчинення відповідного діяння конкретною особою.

Мотив (від лат. *movere* – приводити в рух; франц. *motif* – спонукальна причина) – це складне психологічне утворення, що спонукає до свідомих конкретних вольових дій чи утримання від них (бездіяльності), зумовлених потребами, інтересами та нахилами людини, і слугує для них обґрунтуванням. Визначення мотиву відповідає на запитання: чому людина діяла саме так, а не інакше [211, с. 64].

Варто підкреслити, що будь-який мотив людини, в тому числі й кримінальний, утворюється в декілька етапів. Спочатку відбувається формування первинного мотиву (абстрактного). На другому етапі – формується конкретний мотив. І вже на третьому – відбувається обрання конкретної цілі та формується намір її досягти.

Досліджуючи мотиви протиправної поведінки, необхідно враховувати переживання і почуття людини, її потреби та інтереси, ідеали, установки та переконання, мету і засоби її досягнення, тобто все те, що слугує підставою протиправного вчинку. А це можливо лише у тому разі, якщо мотив протиправної поведінки розглядати як складне багатоконпонентне

психологічне утворення, а процес його формування – як динамічний. Мотивація правопорушення відображає не тільки та не стільки ту чи іншу криміногенну ситуацію, в якій воно вчиняється, скільки всі попередні негативні впливи соціального середовища, що сформували особистість з антисоціальною спрямованістю, а точніше, деформували мотиваційну сферу особистості. Структура мотиву відображає історію формування особистості, її структуру. Характерні риси певної особистості знаходять відображення в особливостях мотивів протиправної поведінки [211, с. 64-65].

Якщо казати саме про кримінальну мотивацію, то під нею можна розуміти поетапну психічну діяльність із формування мотиву та приведення свідомості і волі у стан підвищеної готовності реалізувати злочинний намір. Мотивація є тією внутрішньою силою, що породжує особистий вибір одного із можливих варіантів поведінки та штовхає до досягнення поставленої мети. Сама ж вона визначається спрямованістю особистості злочинця, тобто сформованою під впливом соціального середовища і життєвого досвіду ієрархією цінностей та відповідних їм провідних мотивів, якими керується її носій при виборі лінії поведінки. Вона виражає особисте ставлення її носія до моральних і соціальних норм та кримінально-правових заборон [132, с. 138-139].

Власне мотив злочинної поведінки можна визначити як актуальну потребу, яка задовольняється способом, що заборонений кримінальним законом [112, с. 65]. При цьому варто підкреслити, що будь-яке кримінальне правопорушення має свій мотив, тобто безмотивних кримінальних правопорушень не існує.

Досліджуючи мотивацію вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря варто зазначити, що мотиви вчинення таких діянь можуть бути різними. Так, як зазначають В. К. Матвійчук та І. О. Харь, вихідним моментом учинення цього злочину є усвідомлення мотиву, яке супроводжується постановкою суб'єктом певної мети. У дослідженні, що проводилось вказаними науковцями, було встановлено суть мети та мотиву

кримінальних правопорушень, передбачених ст. 241 КК, яка виявляється у такому: 1) задоволенні егоїстичних потреб – 16%; 2) зневага до суспільства – 40%; 3) інше – 44%. За даними дослідників, спектр мети та мотивів таких кримінальних правопорушень досить широкий та різнобарвний. Його аналіз та доведення до потенційних суб'єктів (порушників закону) може виконувати превентивну роль, а саме запобігання досліджуваному кримінальному правопорушенню. Зокрема, не важко помітити, що деякі мотиви виконують роль спонукальних сил, які штовхають людину на вчинення конкретної дії. Мотиви поділяються на раціональні (пов'язані з потребою) та емоційні. Мотив кримінально караного забруднення атмосферного повітря можна визначити як усвідомлене спонукання (потяг) до вчинення відповідного діяння, пов'язаного із забрудненням атмосфери [145, с. 102-103].

У випадку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України основною слід вважати саме егоїстичну мотивацію. Так, маючи потребу позбавитися наявних забруднюючих речовин, порушуючи спеціальні правила, суб'єкт здійснює викид в атмосферне повітря шкідливих для життя, здоров'я людей або для довкілля речовин, відходів або інших матеріалів промислового чи іншого виробництва.

Крім того, таке кримінальне правопорушення може бути вчинено особою з корисливою мотивацією. Тобто в цьому випадку злочинець здійснює забруднення атмосферного повітря у зв'язку з тим, що прагне отримати певну матеріальну вигоду. Наприклад, вироком Броварського міськрайонного суду Київської області від 05.01.2017 р. у справі № 361/7512/16-к встановлено, що обвинувачений, будучи фізичною особою-підприємцем, здійснював діяльність щодо утилізації (спалювання) автомобільних шин у комплексі переробки відходів обертового типу (КПВОТ), не маючи при цьому передбачених чинним законодавством дозволів на здійснення вказаної діяльності. Було встановлено, що таку діяльність особа здійснювала з метою отримання металокорду з шин, щоб заробити кошти [70].

На жаль, на практиці під час розслідування та притягнення винних у забрудненні атмосферного повітря осіб до кримінальної відповідальності здебільшого мотиви не встановлюються. Це відбувається у зв'язку із тим, що для цього виду кримінальних правопорушень мотив та мета є лише факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та не впливають на кваліфікацію. Здебільшого правоохоронні та судові органи обмежуються лише встановленням обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони – вини. Така негативна тенденція потребує змін. Вкрай важливо приділяти належну увагу встановленню таких ознак суб'єктивної сторони. Це сприятиме справедливому призначенню покарання (наприклад, якщо метою цього кримінального правопорушення були егоїзм тощо, то це значно підвищує його суспільну небезпечність і має бути враховано судом під час призначення покарання) [145, с. 102]. Окрім цього, розуміння мотивів вчинення таких кримінальних правопорушень сприятиме об'єктивному аналізу цього виду кримінальних правопорушень, а отже й підвищенню ефективності запобіжної діяльності надалі.

Також варто дослідити й інші причини кримінальних правопорушень пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря, зокрема, конкретну життєву ситуацію (далі – КЖС) в якій таке діяння було вчинено. Так, у криміналістиці, кримінальному праві та процесі утвердився підхід, згідно з яким КЖС розглядається стосовно обставин та умов лише самого вчинення злочину та періоду, що безпосередньо передував йому. У кримінології панує думка, що вказаний підхід до визначення КЖС є вузьким. Виходячи з цього для кримінолога становить інтерес КЖС, в якій у кожний період відбувалося формування антисуспільної спрямованості особистості, її поглиблення, набуття нею суспільно небезпечних ознак, криміногенної орієнтації та мотивації, перетворення останньої на кримінальну та, зрештою, у мотив вчинення кримінального правопорушення. Характеристика суспільного середовища, за умов та під впливом якого відбувалися ці процеси, не дає відповіді на питання, в якій саме ситуації, за яких конкретних обставин вони

здійснювалися та яким чином обставини впливали на розвиток криміногенних рис особи. Відомо багато прикладів, коли в одному й тому самому середовищі, наприклад сім'ї, виробничому колективі, групі дозвілля тощо, вплив криміногенного характеру та його джерело суттєво змінювалися залежно від конкретних обставин часу, умов здійснення, наявності та активності джерел антикриміногенного змісту і багатьох інших обставин, що іменуються ситуацією. Тому інтерес кримінології до вивчення та врахування впливу КЖС на названі вище процеси розвитку криміногенних рис особи та середовища цілком виправданий. Тобто у широкому значенні поняття КЖС охоплює конкретні життєві обставини на всіх етапах формування особистості, набуття нею певної спрямованості, у тому числі антисуспільної, виділенні мотиваційних орієнтацій, тенденцій та відповідних діяльнісних проявів. Очевидно, можна виділити КЖС, в якій відбувається формування криміногенної орієнтації та мотивації, кримінальної мотивації та прийняття рішення про вчинення злочину. Окремий зміст і значення має КЖС реалізації цього рішення, тобто ситуація безпосереднього вчинення злочину. В усіх цих моментах конкретна ситуація, її складові, взаємодія між ними, сприйняття їх особою є різними. Загальне розуміння ситуації як «обставин життя людини» без конкретизації цих обставин і їх ролі не відбиває її сутнісного змісту і наближає до ототожнення з поняттям способу життя [110, с. 301-302].

Тобто особа приймає рішення вчинити певне кримінально каране діяння знаходячись саме в певній обстановці, яка й впливає на вибір протиправного шляху задоволення потреби злочинця. При цьому важливого значення набувають не тільки обставини, що виникли, а саме уявлення про цю ситуацію в психіці злочинця.

Можна виділити декілька видів КЖС. Як слушно зазначає А. П. Закалюк, за характером впливу на особу, як у період формування її криміногенних якостей, так і реалізації останніх у вигляді наміру та рішення вчинити кримінальне правопорушення, КЖС зазвичай поділяють на такі різновиди:

1) сприяюча, яка містить умови, що полегшують формування криміногенної орієнтації та мотивації, мотиву вчинення злочину, а далі — реалізацію злочинного наміру (наприклад, для кримінально караного забруднення атмосферного повітря сприяючими умовами може бути відсутність належного контролю з боку природоохоронних органів, незначна кількість станцій моніторингу якості повітря, впевненість у своїй безкарності через низьку ефективність діяльності правоохоронних органів в цій сфері, поширеність корупції тощо);

2) проблемна, що перешкоджає (утруднює) формування та розвиток криміногенних якостей особи, ставить перед нею завдання стосовно долання цих перешкод, витрачання додаткових зусиль, пошуку та використання відповідних засобів тощо (для кримінальних правопорушень пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря проблемною може бути ситуація, коли особа (злочинець) перебуває у скрутному матеріальному становищі та у зв'язку з цим приймає рішення займатися певною діяльністю з метою заробітку коштів або набуття певних матеріальних благ, а в результаті такої діяльності здійснюються відповідні викиди в атмосферне повітря або ж коли внаслідок здійснення певної діяльності, зокрема на підприємстві, відбулося накопичення забруднюючих речовин, відходів або інших матеріалів промислового чи іншого виробництва понад встановлені норми та їх потрібно позбутися);

3) конфліктна, в якій стикаються різні за інтересами та спрямуванням впливи, що нерідко тягнуть за собою конфлікт між ними, вимагають від особи більшої розважливості та проникнення у причини конфлікту [110, с. 304].

Отже, конкретна життєва ситуація передуює виникненню мотиву та певним чином породжує його. Дослідження таких обставин, в яких особа прийняла рішення вчинити певне кримінально протиправне діяння, має важливе значення для запобігання злочинності, адже усунувши таку ситуацію можна попередити кримінальне правопорушення.

Враховуючи особливий характер кримінально караного забруднення атмосферного повітря КЖС в якій воно виникає важко точно охарактеризувати. Найрозповсюдженішими є випадки, коли КЖС досліджуваних кримінальних правопорушень можуть полегшувати (сприяти) вчиненню таких діянь (наприклад, йдеться про відсутність станцій моніторингу якості атмосферного повітря за допомогою яких може бути зафіксований факт такого забруднення тощо) або бути нейтральними.

Отже, маємо змогу сформулювати визначення КЖС кримінально караного забруднення атмосферного повітря як певні конкретні обставини життя або події, що істотно впливають на особу злочинця при формуванні злочинної мотивації на забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил та/або під час реалізації зазначених дій.

Отже, до об'єктивних умов вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря можемо віднести:

- 1) недосконалість чинного законодавства;
- 2) різкий рівень стратифікації населення, низький рівень життя більшої частини населення, в тому недостатній рівень заробітної плати;
- 3) недостатньо ефективне державне управління;
- 4) недостатньо ефективна діяльність правоохоронних та природоохоронних органів у запобіганні таким кримінальним правопорушенням;
- 5) незабезпечення принципу невідворотності покарання;
- 6) відсутність комплексних державних програм запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, зокрема забрудненню атмосферного повітря;
- 7) відсутність належного контролю за дотриманням норм викидів підприємствами, що здійснюють викиди забруднюючих речовин;

8) замовчування фактів здійснення викидів в атмосферне повітря.

Серед суб'єктивних умов вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря можемо назвати:

- 1) низький рівень правового виховання населення;
- 2) ставлення до кримінально караного забруднення атмосферного повітря як до незначного кримінального правопорушення та неусвідомлення його суспільної важливості;
- 3) відсутність страху призначення покарання за вчинене діяння;
- 4) неефективність призначеного покарання за вчинення кримінально караного забруднення забрудненням атмосферного повітря.

Висновки до розділу 1.

Під час дослідження встановлено, що наразі людство стикнулося з низкою глобальних проблем різного характеру, в тому числі й екологічних. Однією з таких є забруднення довкілля, в тому числі й атмосферного повітря, яке здебільшого має антропогенний характер. Зокрема, у зв'язку з цим дослідження кримінально караного забруднення атмосферного повітря є особливо актуальним в наш час.

Встановлено, що більшість країн світу усвідомлюють необхідність здійснювати певну діяльність щодо збереження довкілля та дбають про його захист. Зокрема, щонайменше Конституції 155 країн світу, в тому числі й України, передбачають право громадян на здорове навколишнє середовище. У багатьох державах найбільш небезпечні діяння проти довкілля є кримінально караними.

Наголошено, що в юридичній літературі та чинному законодавстві України вживаються такі суміжні терміни як «довкілля» та «навколишнє природне середовище», що часто використовуються як синоніми. У зв'язку з цим підкреслено необхідність уніфікації термінології.

Нині чинний КК України містить розділ VIII Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля», що включає 22 склади кримінальних правопорушень. Встановлено, що виокремлення кримінальних правопорушень проти довкілля в окремий розділ є свого роду новацією, адже у минулому КК УРСР в редакції 1960 р. такі статті містилися в різних главах.

Здійснено кримінально правову характеристику кримінально караного забруднення атмосферного повітря. В цьому контексті особливу увагу приділено дослідженню складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря».

Констатовано, що протягом останніх років в Україні спостерігається тенденція до зменшення загальної кількості кримінальних правопорушень. При цьому кількість кримінальних правопорушень проти довкілля навпаки зростає. За результатами емпіричного дослідження кримінальних правопорушень проти довкілля встановлено, що наразі вони займають невелику частку від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень та становлять близько 1%. Окрім того, спостерігається певна нерівномірність щодо кількості вчинення окремих суспільно небезпечних діянь, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля»

Доведено, що кримінальні правопорушення проти довкілля характеризуються своїм детермінаційним комплексом, що сприяє поширенню таких діянь. Так, досліджено детермінанти кримінальних правопорушень проти довкілля у таких сферах, як економічна, політична, управлінська, соціальна. Наголошено, що зазначений вид злочинності також прямо пов'язаний із рівнем корупції в країні на що слід звернути увагу. Виділено об'єктивні та суб'єктивні умови кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі й кримінально караного забруднення атмосферного повітря.

РОЗДІЛ 2

ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

2.1. Показники вимірювання кримінально караного забруднення атмосферного повітря

Усталеним в сучасній кримінології є розуміння злочинності як об'єктивно небезпечної поведінки соціальних суб'єктів, що заподіює істотну шкоду правам людини, соціальним благам і життєво важливим інтересам особи, держави та суспільства [132, с. 68]. Таким чином злочинність знаходить своє вираження в певних діяннях людей, а отже підлягає вимірюванню.

Злочинність, як явище, має мінливий характер та характеризується певними кількісними та якісними показниками, а також одним показником, що має подвійний (кількісно-якісний) характер. Крім загальної кількості злочинних проявів значення мають також розмір території, де вони проявлялися; кількість населення, що проживає на ній; часовий проміжок, за який вимірювалася їхня чисельність тощо. Показники злочинності підлягають вимірюванню для отримання уявлення про її розміри, міру змінюваності, ймовірність та величину майбутнього прояву, а також для розроблення відповідно до цього предметних заходів щодо запобігання та протидії злочинним проявам [110, с. 155-156].

Дослідження показників будь-якого явища у кримінології, в тому числі й кримінально караного забруднення атмосферного повітря, вимагає проведення повного та всебічного кримінологічного аналізу. Такий аналіз можливо здійснити за допомогою дослідження низки даних, зокрема офіційної статистичної інформації за відповідними формами державної звітності, які регулярно публікуються на офіційному вебпорталі Генеральної прокуратури України. Зокрема, відповідно до Наказу Генерального прокурора №299 від 30.06.2020 р. «Про затвердження форм єдиної звітності про стан кримінальної

протиправності» з 01.07.2020 р. затверджено та введено в дію 4 форми звітності, а саме: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (форма №1), Єдиний звіт про осіб, що вчинили кримінальні правопорушення (форма №2), Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, в установах, організаціях, за видами економічної діяльності (форма №5), Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями (форма № 1-ОЗ) [182].

При дослідженні показників вимірювання кримінально караного забруднення атмосферного повітря особливої уваги заслуговує саме форма №1 – Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Зокрема, вона містить систематизовану інформацію щодо загальних відомостей про кількість кримінальних правопорушень, вчинених за певний період на території України та результати їх досудового розслідування. Варто зазначити, Єдиний звіт про кримінальні правопорушення містить не лише загальну інформацію щодо усіх кримінальних правопорушень взагалі. Так, відбувається поділ на окремі групи (за розділами КК України) та види (за статтями КК України) кримінальних правопорушень. Це дозволяє вивчати злочинність за різними напрямками.

Крім того, для всебічного дослідження показників вимірювання злочинності, в тому числі й пов'язаної з забрудненням атмосферного повітря, важливого значення набувають також й рішення судів безпосередньо у кримінальних провадженнях, зокрема ухвали, постанови та вирoki місцевих і апеляційних судів у конкретних справах. Так, всебічне дослідження конкретного виду кримінальних правопорушень потребує визначення його кримінологічно значущих показників: рівня, структури, динаміки, характеру.

Одним з основних показників злочинності є її рівень. Під ним розуміють кількісний показник, який виражає загальну кількість злочинів і осіб, які їх вчинили за певний проміжок часу (місяць, квартал, рік) на конкретній території (в державі, області, районі) [132, с. 69]. Згадані дані (кількість кримінальних правопорушень та кількість осіб, які їх вчинили) визначають

кількісний розмір (міру) злочинності. Абсолютні числа дають уявлення про її реальне поширення в умовах певного місця та часу. Важливо відзначити, що для адекватного уявлення про рівень злочинності потрібні обидва вказані кількісні показники. Врахування лише одного з них може дати викривлене уявлення про рівень злочинності. Це пов'язано з тим, що одне кримінальне правопорушення можуть вчинити декілька осіб та навпаки одна особа може вчинити декілька окремо зареєстрованих кримінальних правопорушень [110, с. 156-167].

Разом із тим абсолютно точно визначити рівень кримінально караного забруднення атмосферного повітря неможливо, зокрема, у зв'язку з високим рівнем латентності діянь, передбачених ст. 241 КК України. Дослідженню підлягає статистична інформація про зареєстровану кількість відповідних кримінальних правопорушень та осіб, що їх вчинили за відповідними формами державної звітності.

Рівень забруднення атмосферного повітря відображено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Рівень кримінально караного забруднення атмосферного повітря

Показники	РОКИ									
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень	34	31	51	96	70	90	86	70	131	56
Кількість осіб, яким повідомлено про підозру	5	1	-	2	-	-	-	1	-	-

Проаналізувавши наведені у таблиці дані можна помітити стрімку тенденцію до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 241 КК України. Так, кількість таких діянь у 2021-2022 р. в порівнянні із даними за 2013-2014 рр. зросла приблизно у 2-4 рази. Середньорічний показник забруднення атмосферного повітря у 2013-2022 рр. становить 72 кримінальних правопорушення. При цьому, незважаючи на незначну питому вагу вказаних кримінальних правопорушень, дослідження забруднення атмосферного повітря потребує особливої уваги у зв'язку із тим, що цей вид кримінального правопорушення зазвичай торкається невизначеного кола осіб, зачіпає інтереси суспільства та держави, основи національної безпеки та інколи може становити реальну загрозу біологічним основам існування людства.

Привертає увагу надзвичайно мала кількість осіб, яким було повідомлено про підозру у вчиненні кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Так, найвищий показник протягом періоду, що досліджується зафіксовано у 2013 р., коли повідомлено про підозру було 5 особам, що складає 14,7% від зареєстрованих випадків забруднення атмосферного повітря. У 2016 р. про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України, було повідомлено 2 особам (2,1%), у 2014 р. та 2020 р. – по 1 особі (3,2% та 1,4% відповідно). У 2015 р., 2017 р., 2018 р., 2019 р., 2021 р., 2022 р. жодній особі не було повідомлено про підозру. Це вказує на низьку ефективність діяльності правоохоронних органів, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 241 КК України.

Водночас варто враховувати, що кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та осіб, яким було повідомлено про підозру не дає можливості повністю об'єктивно оцінити ситуацію. Для правильного аналізу рівня злочинності також слід брати до уваги й рівень судимості під яким розуміють кількість засуджених осіб за обвинувальними вироками, що набули законної сили [132, с. 70].

Рівень судимості за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» відображено у табл. 2.2

Таблиця 2.2

Рівень судимості за вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря

Показники	РОКИ									
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість засуджених осіб	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-

Проаналізувавши наведені дані про рівень судимості за вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря можна зробити висновок про вкрай низький рівень притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Нажаль, Єдиний державний реєстр судових рішень (далі – ЄДРСР) містить відносно невелику загальну кількість судових рішень за ст. 241 КК України за період 2013-2022 рр., а саме 244 судових рішення різних видів (вироків, ухвал, постанов). При цьому вироків, які й підлягають дослідженню для визначення рівня судимості, за 2013-2022 рр. було винесено всього 4 (крім того, одна ухвала місцевого суду у ЄДРСР помилково облікована як вирок).

Таким чином, на 715 зареєстрованих у 2013-2022 рр. випадків вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря винесено лише 4 вироків, що складає 0,6%. Зокрема такі вироків були винесені Комунарським районним судом міста Запоріжжя 09.12.2013 р. у справі №333/8701/13-к; Червонозаводським районним судом міста Харкова 24.01.2014 р. у справі № 646/5300/13-к; Збаразьким районним судом Тернопільської області 20.12.2016

р. у справі № 598/1714/16-к; Броварським міськрайонним судом Київської області 05.01.2017 р. у справі № 361/7512/16-к.

Усіма 4 вироками судом було затверджено угоди про визнання винуватості між прокурорами та обвинуваченими та призначено покарання у виді штрафу в розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (н.м.д.г.), що складає 1700 гривень або 200 н.м.д.г., що складає 3400 гривень з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком на 1 рік чи без такого.

Така мала кількість засуджених за ст. 241 КК України осіб свідчить не про низький рівень цього виду кримінальних правопорушень, а про неефективну діяльність (або взагалі бездіяльність) правоохоронних та судових органів, відсутність або недостатність спеціальних знань, відповідної літератури та методик, керуючись якими співробітник правоохоронного органу міг би якісно проводити розслідування кримінальних проваджень щодо забруднення довкілля, ставлення до кримінальних правопорушень проти довкілля як до незначних, що не потребують уваги з боку правоохоронних органів тощо [229, с. 51]. Окрім того, такий стан справ свідчить про неналежне забезпечення принципу невідворотності юридичної відповідальності та, зокрема, покарання за вчинене протиправне діяння.

На відміну від кількісних показників, якісні розкривають структуру та характер злочинності. Чільне місце серед основних показників злочинності посідає її структура, яка є основним якісним показником. Зазвичай, під структурою злочинності розуміють розподіл та співвідношення (у відсотках) окремих одиниць сукупності до їх загальної (генеральної сукупності). Вона визначається як питома вага частини до цілого [132, с. 71]. Тобто структура злочинності розкриває співвідношення різних видів та груп кримінальних правопорушень в загальній сукупності зареєстрованих кримінальних правопорушень.

Як вже зазначалося раніше, кримінальні правопорушення за ст. 241 КК України мають незначну питому вагу в загальній структурі злочинності. Так,

цей вид кримінальних правопорушень у 2013-2022 рр. складав близько 0,02% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Враховуючи такі низькі показники реєстрації кримінально караного забруднення атмосферного повітря цей вид кримінальних правопорушень стає майже непомітним на тлі інших видів кримінально протиправних діянь, які є найбільш поширеними (наприклад, крадіжки, шахрайство, грабіж, вбивство тощо).

У структурі кримінальних правопорушень проти довкілля кримінально каране забруднення атмосферного повітря також має невиразні показники. Так, кримінальні правопорушення передбачені ст. 241 КК України у 2013-2022 р. склали лише 1,2-2,6% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Порівняно з іншими, більш поширеними кримінальними правопорушеннями в цій сфері, наприклад із незаконною порубкою або незаконним перевезенням, зберіганням, збутом лісу (ст. 246 КК України), що складає майже 52%, показники реєстрації кримінально караного забруднення атмосферного повітря є надзвичайно низькими. Однак, це не свідчить про непоширеність такого виду кримінальних правопорушень, а лише ще раз наголошує на високому рівні латентності забруднення атмосферного повітря.

При цьому варто звернути увагу на те що, такі діяння порушують не лише кримінальний закон, але й низку підзаконних нормативно-правових актів, більшість з яких регулюють питання, пов'язані з визначенням граничних величин викидів чи з дозволами на їх проведення. Зокрема йдеться про такі акти: постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 14.08.2019 р. №827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря»; постанова КМУ від 13.03.2002 р. №300 «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря»; постанова КМУ від 29.11.2001 р. №1598 «Про затвердження переліку найбільш поширених та небезпечних забруднюючих

речовин, викиди яких в атмосферне повітря підлягають регулюванню»; постанова КМУ від 28.12.2001 р. №1780 «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел»; постанова КМУ «Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря»; Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.06.2006 р. №309 «Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел» тощо.

Крім того, варто охарактеризувати показник, що має подвійний (кількісно-якісний) характер. Таким показником є динаміка злочинності. Вона відображає зміну розміру явища в часі (рівня і структури злочинності протягом певного часу).

Слід назвати два основні способи обчислення динаміки: базисний і ланцюговий. При базисному способі показники за перший період (рік) приймаються за базу порівняння (точку відліку) або 100%, а показники всіх наступних періодів (років) прирівнюються до базового періоду і в такий спосіб обчислюється кількісне співвідношення двох порівнюваних величин. Приріст кількості кримінальних правопорушень позначається знаком «+» («плюс»), а їх зменшення позначається знаком «-» («мінус»). Базисний спосіб застосовується для оцінювання динаміки злочинності за тривалий час. Ланцюговий спосіб обчислення величини динаміки передбачає зіставлення кожного наступного періоду із попереднім. Він застосовується для оцінювання рівня злочинності у поточному році порівняно з попереднім роком [132, с. 72].

Динаміку кримінально караного забруднення атмосферного повітря відображено у табл. 2.3.

**Динаміка кримінально караного
забруднення атмосферного повітря**

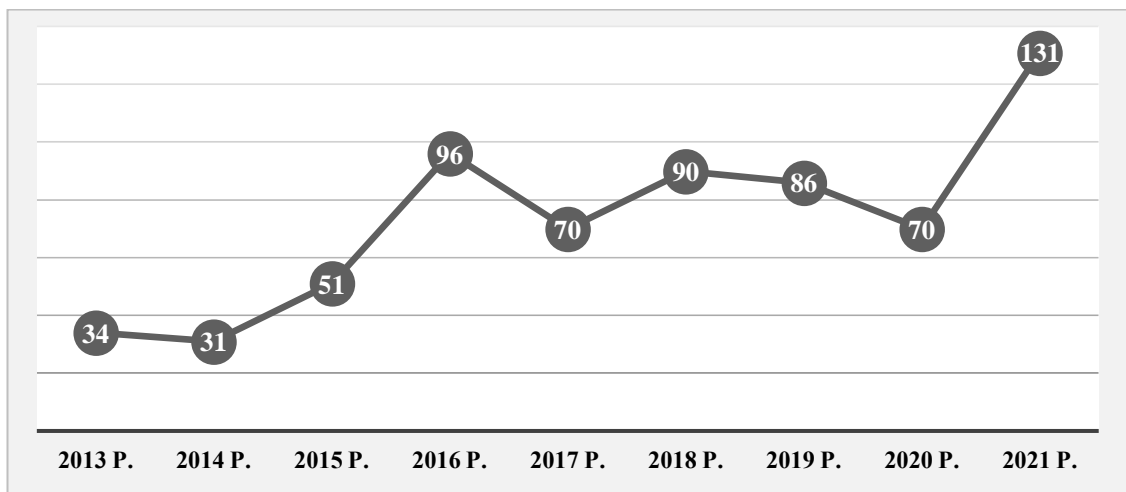
Рік	Кількість облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря		
	Усього	У відсотках порівняно до	
		2013 р.	попереднього року
2013	34	100,0	–
2014	31	91,2 (або –8,8)	91,2 (або –8,8)
2015	51	150,0 (або +50,0)	164,5 (або +73,3)
2016	96	282,4 (або +182,4)	188,2 (або +23,7)
2017	70	205,9 (або +105,9)	72,9 (або –115,3)
2018	90	264,7 (або +164,7)	128,6 (або +55,7)
2019	86	252,9 (або +152,9)	95,6 (або –33,0)
2020	70	205,9 (або +105,9)	81,4 (або –14,2)
2021	131	385,3 (або +285,3)	187,1 (або +105,7)
2022	56	164,7 (або +64,7)	42,7 (або -58,7)

З наведених показників випливає, що динаміка кримінально караного забруднення атмосферного повітря невтішна, адже спостерігається невпинне зростання кількості кримінальних правопорушень даного виду в декілька разів. Так, наприклад, найбільше таких кримінальних правопорушень протягом періоду, що досліджується було зафіксовано у 2021 р. – 131 випадок. Цей показник майже в чотири рази більше, ніж показник 2013 р. , який було взято базою порівняння (точкою відліку). Показники інших років періоду що досліджується також є плачевними та наголошують на необхідності вжиття усіх можливих заходів для запобігання та протидії кримінальним

правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря. Враховуючи значне зростання рівня забруднення атмосферного повітря та нерівномірність показників протягом періоду, що підлягав дослідженню графічно динаміка кримінально караного забруднення атмосферного повітря відображена в схемі 2.1.

Схема 2.1

Графічне відображення динаміки кримінально караного забруднення атмосферного повітря

Отже, враховуючи наведені кількісні показники ще раз акцентуємо увагу на тенденції до стрімкого зростання кількості кримінальних правопорушень даного виду, що негативно позначається на якості атмосферного повітря та довкілля в цілому.

Крім того, злочинність характеризується такими якісними показниками, як географія злочинності, тобто територіальне розповсюдження злочинності за певний період; топографія злочинності, тобто безпосередні місця вчинення кримінальних правопорушень; ціна злочинності, тобто пряма та непряма шкода, завдана кримінальними правопорушеннями.

Говорячи про географію вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря наголосимо, що традиційно вважалося, що найбільше викидів здійснюється у великих мегаполісах (наприклад, Київ, Харків, Дніпро, Одеса тощо), а також промислових регіонах чи районах (наприклад, Донецьк,

Луганськ, Маріуполь, Запоріжжя тощо). На жаль, реалії сьогодення змінили такі уявлення. У зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації (далі – РФ) проти України та активним веденням бойових дій на території нашої держави відбувається значне забруднення атмосферного повітря. У цьому випадку йдеться навіть не про забруднення атмосферного повітря як таке (ст. 241 КК України), а навіть про екоцид. Він є кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Згідно зі ст. 441 КК України під екоцидом розуміють масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Саме вірогідність (можливість) спричинення екологічної катастрофи є вирішальною для відмежування цих складів кримінальних правопорушень. Як наголошують фахівці, встановлення доказової бази в таких випадках має здійснюватися спільними зусиллями національними та міжнародними правоохоронними органами [235, с. 36].

Станом на вересень 2023 р. РФ випустила по території України близько 7 тис. ракет. Лише протягом вересня 2023 р. країна-агресор застосувала проти України 246 ракет різних типів, 746 ударних дронів та 1159 керованих авіабомб. [199]. Переважна більшість обстрілів відбувається саме по населеним пунктам. Під час детонації ракет та артилерійських снарядів утворюється низка хімічних сполук (чадний газ, вуглекислий газ, водяна пара, формальдегід тощо) та вивільняються в атмосферу. І хоча вуглекислий газ і водяна пара не є токсичними, все одно вони шкідливі в контексті зміни клімату.

Таким чином, географія злочинності пов'язаної з забрудненням атмосферного повітря значно розширилася та охоплює території багатьох регіонів України.

Говорячи про топографію злочинності зазначимо, що за традиційними уявленнями безпосередніми місцями вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря є підприємства, що здійснюють відповідну

промислову діяльність. В мирний час найбільшими забруднювачами вважалися ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» (м. Кривий Ріг), ПрАТ «ММК ім. Ілліча» (м. Маріуполь), відокремлений підрозділ «Бурштинська ТЕЦ», ПАТ «ДТЕК Західенерго» (м. Бурштин), ПрАТ «Меткомбінат «Азовсталь» (м. Маріуполь), ПАТ «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя) та ін.

Отже, кримінологічний аналіз кримінально карного забруднення атмосферного повітря має свої особливі риси. Переважна більшість таких діянь залишаються поза увагою правоохоронних органів та не відображається в офіційній статистичній звітності, тобто характеризується значним рівнем латентності. Однак, завдяки дослідженню наявних статистичних даних було встановлено основні кримінологічні ознаки діянь, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. Зокрема, була виявлена тенденція до зростання рівня кримінальних правопорушень, передбачених ст. 241 КК України.

2.2. Латентність кримінально карного забруднення атмосферного повітря

Окремої уваги заслуговує латентність кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. Так, дослідженням окремих аспектів латентності злочинності були присвячені праці таких кримінологів, як, І. М. Даньшин [92], А. П. Закалюк [110], О. О. Ковалкін [122], В. Ф. Оболенцев [150], В. І. Поклад [162] та інших. Однак, саме латентність кримінально карного забруднення атмосферного повітря не була предметом ретельних наукових досліджень вітчизняних вчених-кримінологів.

Етимологічно слово «латентний» походить від латинського «latens» («latentis»), що означає «прихований», «невидимий». Науковці надають різні визначення поняття латентна злочинність. Так, А. П. Закалюк визначає її як частку злочинності, що становить сукупність кримінальних правопорушень різних видів, які вчинені, але з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінально-

процесуального провадження та притягнення винних у їхньому вчиненні до відповідальності [110, с. 177]. Натомість В. Ф. Оболенцев вважає, що латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених, однак невиявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, кримінальних правопорушень, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [150, с. 12].

Таким чином, під латентною злочинністю слід розуміти ті кримінальні правопорушення, які були реально вчинені, однак не знайшли свого відображення в офіційній статистичній інформації правоохоронних органів (вони не були зареєстровані у встановленому порядку). При цьому, варто зазначити, що про такі кримінальні правопорушення правоохоронним органам може бути не відомо взагалі або ж вони можуть не реєструватися з вини правоохоронних органів.

Загалом, класифікувати латентні кримінальні правопорушення доцільно на три такі групи: 1) такі, що були вчинені, але про них не повідомили правоохоронні органи; 2) такі, про які правоохоронним органам було відомо, але вони не були зареєстровані з певних причин; 3) такі, що були зареєстровані, але через низку причин не було встановлено події або складу кримінального правопорушення. У зв'язку з цим у першому випадку варто говорити про природну латентність, а в другому та третьому – штучну.

Варто зазначити, що різним видам кримінальних правопорушень притаманний неоднаковий рівень латентності. Зокрема, за вказаним критерієм кримінальні правопорушення можна класифікувати на такі, яким притаманний низький (до 30%), середній (30-50%), високий (50-70%) чи дуже високий (понад 70%) рівень латентності. Правильна оцінка рівня латентності кримінальних правопорушень є запорукою розробки необхідних заходів запобігання злочинності.

У зв'язку з цим варто наголосити на актуальності дослідження рівня латентності кримінальних правопорушень проти довілля, зокрема

кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Так, латентна злочинність створює перепони для адекватної боротьби зі злочинними посяганнями на довкілля. Не маючи об'єктивних відомостей про фактичні її розміри неможливо визначити потрібні для боротьби з нею кількість сил і коштів правоохоронних та інших органів, їх концентрацію на окремих напрямках цієї діяльності. Не будучи достатньо проінформованим про стан злочинності проти довкілля й не маючи достовірного кримінологічного прогнозу на майбутнє, суспільство і керівництво країни не можуть уявити всієї гостроти проблеми. Саме тому не залучаються повною мірою соціальні й державні інститути на боротьбу з цим явищем. Немає також можливості для розроблення правильної тактики і стратегії протидії цьому виду злочинності, у тому числі правозастосовної і законодавчої діяльності [163, с. 86].

Так, постає питання щодо повноти виявлення та реєстрації вчинених кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема забруднення атмосферного повітря, адже екологічна ситуація постійно погіршується. Поміж іншого це може бути пов'язано з дуже високим рівнем латентності таких кримінальних правопорушень. Зокрема, їх реальна латентність, за даними окремих фахівців, становить близько 98% [236, с. 17].

Встановлення відомостей про характеристики латентної злочинності вкрай необхідне, хоча й дуже складне завдання. Для його вирішення у кримінологічних дослідженнях застосовується низка методів. Зокрема, В. Ф. Оболенцев виділяє такі методи:

- 1) статистичні – у кримінології використовуються різноманітні статистичні методики, за допомогою яких можна прогнозувати ступінь поширення латентизації кримінальних правопорушень, наприклад порівняльний аналіз деяких статистичних показників. Зокрема, використовуючи такі методи, можливо на підставі даних про характеристики зареєстрованих кримінальних правопорушень (вибіркової сукупності) намагатися встановити характеристики фактичної злочинності (генеральної сукупності) та її латентної частини.

2) соціологічні – йдеться про опитування населення, анкетування, методи експертних оцінок, аналіз документів, спостереження за обставинами, що породжують злочинність тощо. Вони як правило використовуються комплексно, доповнюючи та уточнюючи отримані дані.

3) логіко-математичні – в кримінології використовується низка таких методів. Одним з них є метод, який базується на припущенні, що для злочинності характерною є пропорційність між суспільною небезпечністю та кількістю окремих видів кримінальних правопорушень. Отже, виявляючи «асиметричність» у співвідношенні між фактичними кримінально протиправними діяннями й «еталонною моделлю» з нормальним розподілом таких діянь різних видів у структурі злочинності, можна виявити обсяг прихованих кримінальних правопорушень та охарактеризувати їх причинність. Також застосовується метод модульного аналізу і конструювання соціуму (МАКС). Він ґрунтується на системному підході до дослідження соціальних явищ та дозволяє з достатньою вірогідністю прогнозувати різні аспекти злочинності. Не втратив своєї актуальності й метод шкалювання, який заснований на розробленні поправочних коефіцієнтів на латентність окремих видів кримінальних правопорушень.

4) економічні – за допомогою таких методів можливо аналізувати різноманітні показники економічного характеру. Зокрема, зараз, коли масштаби криміналізації економічної сфери досягли великих розмірів, безумовно, підвищується роль таких методів виявлення латентної злочинності [150, с. 20-35].

Для отримання достовірних відомостей щодо рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі й кримінально караного забруднення атмосферного повітря, нами було застосовано соціологічний метод – опитування шляхом використання анкет. Так, було розроблено 2 види анкет. Перший застосовано для проведення опитування населення України. Для забезпечення масовості посилення на електронну версію анкети було поширено в глобальній мережі Інтернет. Другий вид

анкети було розроблено для спеціалізованого опитування практичних працівників правоохоронних органів. Для забезпечення масовості посилення на електронну версію такої анкети спрямовано офіційними листами до 26 Головних управлінь Національної поліції (далі – ГУНП), а саме ГУНП 24 областей, м. Києва та Автономної Республіки Крим та 26 прокуратур – 24 обласні прокуратури, прокуратура м. Києва та прокуратура Автономної Республіки Крим.

Зокрема, дуже високий рівень латентності підтверджується результатами анонімного опитування населення, в якому взяли участь 166 осіб – мешканці різних регіонів України. Встановлено, що 85% респондентів відомі випадки вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема 52% були безпосередньо свідками вчинення відповідних кримінальних правопорушень, в тому числі таких, як забруднення атмосферного повітря (44%), незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання або збуту лісу (28%), порушення правил охорони вод, забруднення моря (13%) тощо. При цьому, 84% опитаних не повідомляли про відомі їм випадки правоохоронні органи. Основними причинами неповідомлення були такі:

- 1) особа не вважає, що правоохоронні органи будуть ефективними (57%);
- 2) свідок не бажав брати участь в офіційному розслідуванні (13%);
- 3) свідок вважав, що повідомлять інші особи (12%);
- 4) протиправні дії були вчинені другом, родичем чи знайомим респондента (7%);
- 5) особа не вважала дії злочинними (5%);
- 6) особа боялася повідомити (6%).

Таким чином, показники латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі пов'язані з небажанням більшості свідків повідомляти відповідні правоохоронні органи про такі кримінальні правопорушення.

За результатами опитування населення встановлено, що 96% респондентів негативно ставляться до кримінальних правопорушень проти довкілля. При цьому, 58% респондентів вважають, що кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля протягом останніх 5 років збільшилася. Окрім цього, 62% опитаних вказують на те, що санкції за вчинення таких діянь мають бути посилені.

Водночас думки респондентів щодо визначення рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля суттєво різняться. Так, близько 5% опитаних вважають, що кримінальним правопорушенням проти довкілля властивий низький рівень латентності (до 30%); 27% – середній рівень (30-50%); 42% – високий (50-70%); майже 26% – дуже високий (понад 70%) рівень латентності. Такий різкий розподіл може свідчити про необізнаність пересічних громадян з питань кримінальних правопорушень проти довкілля.

На думку населення України здебільшого рівень латентності пов'язаний з діяльністю правоохоронних органів та її ефективністю щодо реєстрації кримінальних правопорушень та їх розслідування. Як вже зазначалося, латентність може виникати внаслідок того, що правоохоронним органам не відомо про фактично вчинені кримінальні правопорушення або ж кримінальні правопорушення можуть не реєструватися з вини правоохоронних органів. Завдяки опитуванню було встановлено, що на думку громадськості більшість кримінальних правопорушень не обліковується саме з вини правоохоронних органів. Зокрема, 66% опитаних вважають, що забруднення атмосферного повітря не реєструється саме з цієї причини. Крім того, важливим фактором є низький рівень довіри населення до ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. Так, жоден респондент не визначив таку діяльність як ефективну, натомість 62% опитаних вважають, що вона є недостатньо ефективною, а решта 38% – зовсім неефективною. Тобто, в умовах коли населенню достеменно відомо про вчинення таких кримінальних правопорушень, при очевидних негативних наслідках від них та у зв'язку з відсутністю ефективної діяльності з боку

працівників правоохоронних органів, у громадян підвищується рівень недовіри до представників державної влади.

Також, в рамках дослідження було проведено анонімне спеціалізоване анкетування, в якому взяли участь 2136 практичних працівників з усіх регіонів України – 1486 слідчих Національної поліції та 650 прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримують державне обвинувачення в суді. Більшість спеціалістів (59%) наголошують на тому, що екологічна ситуація протягом останнього часу погіршилася. Крім того, 54% респондентів вказують на підвищення рівня кримінальних правопорушень проти довкілля протягом останніх 5 років та необхідності підсилити санкції за вчинення кримінальних правопорушень даного виду (63%).

Так, 55% опитаних зазначили, що їм доводилося брати участь у досудовому розслідуванні (в якості слідчого чи процесуального керівника досудового розслідування) чи судовому розгляді (підтримувати державне обвинувачення) щодо кримінальних правопорушень проти довкілля. Однак, лише близько 12% (265 осіб) від загальної кількості респондентів брали участь у досудовому розслідуванні чи судовому розгляді саме щодо кримінально караного забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України).

Так само як й при опитуванні населення, думки спеціалістів щодо визначення рівня латентності кримінальних правопорушень проти довкілля розділилися. Так, 12% опитаних вважають, що кримінальним правопорушенням проти довкілля властивий низький рівень латентності (до 30%); 44% – середній рівень (30-50%); 31% – високий (50-70%); 13% – дуже високий (понад 70%) рівень латентності. Таке штучне заниження високих показників може свідчити про підсвідоме бажання співробітників правоохоронних органів приховати реальний рівень латентності. Крім того, спеціалісти наголошують на тому, що таким злочинам здебільшого притаманна природна латентність, тобто правоохоронним органам не відомо про факти вчинення відповідних кримінальних правопорушень. Тільки деякі

опитані визнали, що такі кримінальні правопорушення не реєструються з вини правоохоронних органів (штучна латентність). Натомість 85% спеціалістів зазначили, що забрудненню атмосферного повітря (ст. 241 КК України) переважно притаманна природна латентність та 15% (313 опитаних) – штучна латентність.

На переконання спеціалістів латентність забруднення атмосферного повітря здебільшого зумовлена такими факторами:

1) складністю виявлення факту забруднення атмосферного повітря (відсутність інформації від органів екологічного контролю, адміністрацій підприємств, посадових осіб тощо) – 75%;

2) складнощами при проведенні експертиз щодо встановлення оцінки наслідків забруднення атмосферного повітря на предмет доказування причинного зв'язку між ними та злочинними діяннями (наприклад, між захворюваністю населення та фактом неправомірного забруднення атмосферного повітря) – 59%;

3) складнощами зі збереженням обстановки місця кримінального правопорушення внаслідок швидкоплинності забруднення атмосферного повітря (в умовах постійної зміни погоди, сильного вітру, виробничої діяльності підприємств) – 54%;

4) недостатньою матеріальною базою й технічною забезпеченістю співробітників правоохоронних органів, що ускладнює роботу – 43%;

5) відсутністю або недостатністю спеціальних знань, відповідної літератури та методик, керуючись якими співробітник правоохоронного органу міг би розслідувати кримінальні провадження щодо забруднення довкілля – 42%;

6) низьким рівнем або взагалі відсутністю взаємодії правоохоронних і природоохоронних органів – 41%;

7) перевантаженням співробітників правоохоронних органів – 40%;

8) поширеністю корупції – 20%;

9) небажанням реєструвати кримінальні правопорушення, що важко розкриваються та (на думку співробітників) не мають судової перспективи – 16 %.

Крім того, більшість спеціалістів (60%) погоджуються з думкою громадськості стосовно того, що діяльність правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля є недостатньо ефективною, а 18% вважають таку діяльність зовсім неефективною. У зв'язку з цим, спеціалістами зазначено, що правоохоронним органам перешкоджає успішно протидіяти кримінальним правопорушенням проти довкілля низка факторів, серед яких:

- 1) слабка матеріально-технічна та фінансова забезпеченість, надмірне навантаження на співробітників правоохоронних органів – 76%;
- 2) неуккомплектованість кадрами, низький професійний рівень співробітників з питань екологічного законодавства – 63%;
- 3) недосконалість чинного законодавства – 60%;
- 4) безвідповідальне ставлення населення до екологічних кримінальних правопорушень, недооцінка їхньої суспільної небезпеки – 57%;
- 5) ставлення до кримінальних правопорушень проти довкілля як до незначних, що не потребують уваги з боку правоохоронних органів – 31%;
- 6) низький рівень довіри населення до правоохоронних органів – 23%;
- 7) незнання населенням своїх прав – 21%;
- 8) корупція в правоохоронних органах – 17%.

Для ефективного зниження рівня латентності необхідно впливати на усі зазначені фактори. Зокрема, необхідно дещо розвантажити співробітників правоохоронних органів, зокрема слідчих. Це дозволить приділяти більше уваги зазначеній категорії кримінальних правопорушень. Наразі, в умовах надмірної завантаженості правоохоронці приділяють більше уваги розслідуванню кримінальних проваджень із вже встановленими винними особами або займаються більш тяжкими (на їх думку) чи резонансними провадженнями.

Окрім того, для певного зниження рівня латентності доцільно підвищувати рівень загальної обізнаності працівників правоохоронних органів, як слідчих, так й прокурорів, у питаннях природоохоронного законодавства. Це можливо завдяки проведенню курсів підвищення кваліфікації, освітніх тренінгів, інструктажів, конференцій, семінарів із залученням спеціалістів-екологів. Наприклад, для цього можливо залучати фахівців науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем» (УКРНДІЕП), що є однією з провідних наукових організацій у системі охорони довкілля. Предметом діяльності цього закладу, з-поміж іншого, є фундаментальні та прикладні наукові дослідження в сфері охорони довкілля, раціонального природокористування та екологічної безпеки; експертно-екологічна діяльність; розроблення проєктів нормативних документів; розроблення проєктів нормативів гранично допустимих скидів шкідливих речовин, проєктів екологічних нормативів стану навколишнього природного середовища, паспортизація відходів; навчання та підвищення кваліфікації фахівців; проведення конференції та семінарів тощо.

Важливим є також й покращення взаємодії представників правоохоронних та природоохоронних органів. Це дозволить скооперувати зусилля та разом впливати на виявлення, а в подальшому розслідування, кримінальних правопорушень проти довкілля.

Окрім того, на думку В. Ф. Оболенцева інститутом соціальної сфери життя суспільства, існування якого багато в чому перешкоджає процесам латентизації, є діяльність засобів масової інформації (далі – ЗМІ) [150, с. 85]. Висвітлення в засобах масової інформації інформації щодо загальновідомих фактів вчинення кримінальних правопорушень у сфері, що підлягає дослідженню, щодо діяльності правоохоронних та інших уповноважених органів із розслідування та притягнення винних осіб до відповідальності, є фактором, який може вплинути на зменшення рівня латентності.

Враховуючи такий рівень латентності кримінальних правопорушень проти довкілля виникає питання щодо ефективності діяльності державних

контролюючих, правоохоронних (у тому числі і природоохоронних) органів. Якщо звернутися до досвіду закордонних країн, де створено ефективні моделі реалізації норм кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, то можна спостерігати, що резидентами цієї моделі є не тільки спеціалізовані суди, прокуратури, а й спеціальна (екологічна) поліція [152, с. 507]. Наявність таких спеціалізованих органів не лише б сприяла ефективному розслідуванню зареєстрованих кримінальних правопорушень в цій царині, а й певному зниженню рівня латентності таких кримінальних правопорушень.

Таким чином, в умовах постійного зростання рівня кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі кримінально караного забруднення атмосферного повітря, вкрай необхідно проводити дослідження таких кримінальних правопорушень та оцінювати їх вплив на людство. Наразі, забруднене атмосферне повітря є «незримим вбивцею» багатьох осіб. Подальше дослідження цього виду кримінальних правопорушень, розробка нових та удосконалення вже існуючих заходів їх запобігання та протидії сприятиме певному зниженню рівня кримінально караного забруднення атмосферного повітря, а отже зменшенню кількості постраждалих осіб.

2.3. Кримінологічно значущі ознаки особи злочинця при вчиненні кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Особливості віктимності при вчиненні кримінально караного забруднення атмосферного повітря

Одним з основних елементів предмета кримінологічної науки є вчення про особу злочинця. Ґрунтовне вивчення особи злочинця є запорукою всебічного та об'єктивного кримінологічного дослідження в цілому та є необхідним для розробки найбільш ефективних засобів запобігання злочинності. Аналіз кримінологічно значущих ознак особи дає змогу сформувати типовий портрет злочинця певного виду кримінальних правопорушень, що також грає важливу роль для попередження та запобігання злочинності.

Варто зазначити, що в кримінологічній науці досі не вироблено єдиного та універсального підходу до розуміння одного з основних понять, яким є особа злочинця. Підкреслимо, що існують два суміжні, але не тотожні поняття – особа та особистість злочинця, що можна розглядати як 2 рівні узагальнення особистісних рис злочинців: загальнотеоретичний та індивідуальний. Як влучно зазначають Б. М. Головкін та О. В. Лисодед термін «особистість злочинця» доцільно вживати на індивідуальному рівні, так би мовити, адресно, стосовно конкретних осіб, які вчинили ті чи інші злочини. На загальнотеоретичному рівні є сенс використовувати поняття «особа злочинця». Воно охоплює сукупність усіх ознак і властивостей (демографічних, біосоціальних, психофізіологічних, морально-психологічних, кримінально-правових та ін.), що усебічно характеризують злочинця, як члена суспільства і суб'єкта протиправної поведінки. На відміну від цього, поняття особистість злочинця відображає його соціальну властивість, внутрішній світ і виражається в індивідуально-психологічних ознаках, що обумовлюють мотивацію та спрямованість злочинної поведінки. Вказані ознаки не можна дослідити методом спостереження. Потрібно спиратися на офіційні документи (висновки експертів, характеристики), а також на результати спеціальних психологічних досліджень, що дозволяють встановити і розкрити індивідуально-психологічні риси, ознаки і властивості злочинців, охарактеризувати потрібнісно-мотиваційну, емоційно-вольову, ціннісно-нормативну сфери особистості [90, с. 43].

Загалом, варто підкреслити існування різних визначень поняття «особа злочинця». Наприклад, А. Ф. Зелінський, який під особою злочинця розумів сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, які тією чи іншою мірою типово притаманні людям, що винні у злочинній діяльності певного типу [114].

Як вважає А. П. Закалюк поняття особи злочинця є соціально типовим та збірним, що має стосуватися всіх осіб, які вчиняють злочини. Його зміст

залежить, таким чином, і від того, які суспільно небезпечні діяння законодавець визнає злочинними [110 с. 239].

Загальноприйнятим в кримінологічній науці є аналіз особи злочинця за такими елементами (рисами): соціально-демографічними, кримінально-правовими, морально-психологічними та особистісно-рольовими рисами.

Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, визначається певною неоднорідністю. Так, кримінологічно значущі ознаки особи злочинця залежать від конкретного кримінального правопорушення. Очевидно, що характеристика особи, що вчинила незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу чи незаконне полювання буде значно відрізнятися від особи, яка вчинила невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення.

Враховуючи дуже високий рівень латентності забруднення атмосферного повітря, в тому числі й штучної, про що наголошувалося раніше, повноцінно сформуванню портрету злочинця неможливо. Абсолютна більшість кримінальних правопорушень по ст. 241 КК України, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) так і залишається нерозкритими, а особа злочинця – невстановленою. Зокрема, як вже наголошувалося протягом 2013-2022 рр. було зафіксовано 715 кримінальних правопорушень відповідного виду. Однак, лише 9 особам було повідомлено про підозру (1,3%), з них лише щодо 4 осіб (0,6%) винесено обвинувальний вирок. У зв'язку з цим робимо висновок, що більшість винних осіб залишається поза увагою правоохоронних органів, саме тому неможливо повністю дослідити кримінологічно значущі ознаки таких осіб.

Беручи до уваги характер такого кримінального правопорушення як забруднення атмосферного повітря можемо зробити висновок, що здебільшого його вчиняють особи, наділені певними повноваженнями, зокрема спеціально уповноважені особи підприємств, установ, організацій, відповідальні за дотримання екологічного законодавства. Наприклад, вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 09.12.2013 р. у справі №333/8701/13-к

засуджено особу, що працювала на посаді начальника відділу з охорони навколишнього середовища ТОВ «Запорізька ливарно-механічна компанія». Так, відповідно до посадової інструкції засуджений мав відповідати за викиди забруднюючих речовин в атмосферу від організаційних та неорганізаційних джерел викидів. Однак, у порушення вимог спеціальних правил, які регулюють питання охорони атмосферного повітря допустив діяльність ТОВ «Запорізька ливарно-механічна компанія» з металообробних операцій, в процесі якої в атмосферне повітря здійснюються викиди забруднюючих речовин (оксиди азоту, оксид вуглецю, азоту оксид, речовини у вигляді суспендованих твердих часток недиференційованих за складом, свинець та його сполуки, діоксид сірки, фтор і його пароподібні та газоподібні сполуки), без отримання відповідного дозволу спеціально уповноважених органів виконавчої влади, чим спричинив забруднення атмосферного повітря, шляхом зміни його складу і властивостей в результаті надходження до нього хімічних сполук, які можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища, тим самим створивши небезпеку для життя і здоров'я людей, а також навколишнього природного середовища. Щодо характеристики засудженого, він є чоловіком, має середню спеціальну освіту, одружений, раніше тричі судимий: за вчинення грабежу (ст. 186 КК України), незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України), закінчений замах на вчинення крадіжки (ст. 185 КК України). У цьому випадку засуджений вчинив кримінальне правопорушення, що не є тотожним чи однорідним будь-якому з попередніх [72].

Вироком Червонозаводського районного суду міста Харкова від 24.01.2014 р. у справі № 646 / 5300/ 13-к було засуджено особу, що працювала на посаді інженера з охорони праці ТОВ «НВП «Новінтех» та за сумісництвом виконувала функції відповідальної службової особи ТОВ «НВП «Новінтех» за дотриманням вимог природоохоронного і санітарного законодавства у сфері

поводження із відходами. Згідно з посадовою інструкцією до його обов'язків входило: здійснення контролю за додержанням у підрозділах підприємства чинного законодавства, інструкцій, правил і норм з охорони навколишнього середовища, за дотриманням спеціальних правил щодо недопущення забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового виробництва; стежити за додержанням правил охорони природи, за станом навколишнього середовища в районі підприємства; скласти встановлену звітність про виконання заходів з охорони навколишнього середовища, брати участь у роботі комісії з перевірки діяльності підприємства в цій сфері. Так, у період з 30 червня 2011 р. до 1 березня 2012 р. засуджений, внаслідок своєї бездіяльності, порушуючи спеціальні правила допустив наднормові викиди забруднюючих речовин до атмосферного повітря стаціонарними джерелами викидів, що забруднило атмосферне повітря шкідливими для довкілля речовинами промислового виробництва, та створило небезпеку для довкілля. Сам засуджений – раніше не судимий [73].

Натомість за вироком Збараського районного суду Тернопільської області від 20.12.2016 р. у справі № 598/1714/16-к до кримінальної відповідальності притягнуто голову ТОВ «Збараський Райагробуд», адже відповідно до Статуту підприємства, він є відповідальною службовою особою за дотриманням вимог природоохоронного і санітарного законодавства у сфері поведження із відходами, до обов'язків якого входило: здійснення контролю за додержанням у підрозділах підприємства чинного законодавства, інструкцій, правил і норм з охорони навколишнього середовища, за дотриманням спеціальних правил щодо недопущення забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового виробництва; стеження за додержанням правил охорони природи, за станом навколишнього середовища в районі підприємства;

складанні звітності про виконання заходів з охорони навколишнього середовища, роботи комісій з перевірки діяльності підприємства в цій сфері. В період з 14 по 17 вересня 2016 року, не маючи дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, дав вказівку та розпочав виробничу діяльність підприємства по випалюванні цегли. Внаслідок виробничої діяльності цегельного заводу ТОВ «Збараський Райагробуд» з вини та відома його керівника порушено спеціальні правила та допущено викиди забруднюючих речовин до атмосферного повітря стаціонарними джерелами викидів. Характеризуючи засудженого зазначимо, що він є чоловіком із середньою спеціальною освітою, одружений, раніше не судимий [71].

Водночас до кримінальної відповідальності також може бути притягнуто фізичну особу-підприємця (далі – ФОП). Так, за вироком Броварського міськрайонного суду Київської області від 05.01.2017 р. у справі № 361/7512/16-к засуджено ФОП, що маючи право на проведення діяльності за КВЕД 38.11 - збирання безпечних відходів, КВЕД 38.21 – оброблення та видалення безпечних відходів та інших, вирішив здійснювати діяльність щодо спалювання відходів (автомобільних шин) у комплексі переробки відходів обертового типу (КПВОТ), не маючи при цьому передбачених чинним законодавством дозволів на здійснення вказаної діяльності. Щодо самого засудженого: є чоловіком із вищою освітою, одружений, на утриманні має трьох дітей, раніше не судимий [70].

Таким чином, усі засуджені були дорослими чоловіками, з середньою спеціальною або вищою освітою, на момент постановлення вироку були одружені, троє працювали на підприємствах, один – був фізичною особою-підприємцем. Усі вони визнали свою вину та уклали угоду із прокурором про визнання винуватості із прокурором.

В усіх випадках вид та розмір покарання, що застосовувався до засуджених відповідно до судових вироків визначався саме укладеною угодою про визнання винуватості. Призначалося покарання у вигляді штрафу в розмірі

100 н.м.д.г., що складає 1700 гривень або 200 н.м.д.г., що складає 3400 гривень з позбавленням права обіймати посади пов'язані із контролем за дотриманням вимог природоохоронного законодавства (строком на 1 рік) або без такого.

Окрім особи злочинця в кримінології також підлягає вивченню й особа жертви. Так, варто зазначити, що одним з факторів, який безумовно підвищує рівень латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі й забруднення атмосферного повітря, слід назвати невизначеність жертви таких діянь. Тобто, у випадку вчинення кримінального правопорушення проти довкілля зазвичай не існує чітко визначеної, персоніфікованої, конкретної потерпілої особи, яка була б зацікавлена в повідомленні правоохоронних органів про вчинення певного кримінального правопорушення.

У зв'язку з цим виникає питання, пов'язане з визначенням жертви таких кримінальних правопорушень, адже вони здебільшого торкаються не конкретної людини, а широкого або невизначеного кола осіб. При цьому слід мати на увазі, що кримінальні правопорушення проти довкілля можуть зачіпати основи національної безпеки держави та навіть створювати реальну загрозу біологічним основам існування людства.

В юридичній літературі різного роду аспектам кримінологічної віктимології присвячені роботи багатьох вчених, зокрема таких, як Ю. М. Антонян, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, О. М. Литвинов, О. В. Новіков, В. О. Туляков, Л. В. Франк, О. Ю. Юрченко та інших. Однак, жертва, як одна з основних категорій кримінологічної віктимології, саме в контексті кримінальних правопорушень проти довкілля, не була предметом ретельних наукових досліджень.

Загальноприйнятим в кримінологічній віктимології є розуміння під жертвою кримінального правопорушення особи, якій в результаті певного кримінально караного діяння було заподіяно фізичного, морального або матеріального збитку. З точки зору віктимології, не має значення чи визнана така особа потерпілою в кримінальному провадженні у встановленому законом порядку та чи вважає вона сама себе потерпілою суб'єктивно. Тобто,

поняття жертви у віктимології є ширшим, ніж розуміння потерпілого. Крім того, при визначенні жертви кримінального правопорушення кримінологічна віктимологія виходить із принципу врахування як безпосередньо заподіяної шкоди, так і опосередкованої. У зв'язку з цим до числа жертв кримінальних правопорушень поряд із фактичними постраждалими особами відносять і рикошетних жертв. До останніх належать люди або навіть соціальні спільноти (групи), які перебували із жертвою у різного роду зв'язках (родинних, трудових, духовних, соціальних). Зазначені суб'єкти страждають від кримінальних правопорушень опосередковано (сім'я, трудовий колектив, етнічна група, релігійна конфесія, професійне об'єднання, громадська організація тощо) [75, с. 72-73]. В контексті кримінальних правопорушень проти довкілля під жертвою доцільно розуміти особу або спільноту людей в будь-якій формі інтеграції (у тому числі народ, націю, суспільство загалом), яким кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду [131, с. 43].

Кримінальні правопорушення, передбачені розділом VIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля», прямо не спрямовані на заподіяння шкоди людині. Однак водночас вони можуть завдавати суттєвих збитків не лише навколишньому природному середовищу, а й безпосередньо людині, негативно впливаючи на її здоров'я, викликаючи певні захворювання або навіть призводити до летальних наслідків. У такому разі потенційною жертвою кримінальних правопорушень проти довкілля може бути кожен.

Більшість кримінальних правопорушень проти довкілля передбачають загибель людей в якості одного з можливих наслідків кримінально протиправного діяння (ст. 236, ст. 237 КК України) або кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 253 КК України). Крім того, в деяких статтях йдеться про створення небезпеки (або загрози) для життя чи здоров'я людей (ч. 1 ст. 239, ч. 1 ст. 239¹, ст. 240, ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 242, ч. 1, ч. 3 ст. 243, ч. 1 ст. 244, ч. 1 ст. 253 КК України); масове

захворювання (або захворювання) людей (ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 239 КК України). Таким чином, у випадку настання конкретного наслідку, наприклад, загибелі, тобто смерті однієї чи декількох осіб питання хто є жертвою такого злочину не виникає, адже власне загиблий і є жертвою. Теж саме й при масовому захворюванні людей – жертвами визнаються усі особи, що захворіли внаслідок відповідного кримінального правопорушення проти довкілля. При цьому може виникати проблема встановлення причинно-наслідкового зв'язку між певним кримінальним правопорушенням проти довкілля та безпосереднім наслідком у вигляді загибелі людей або масовим захворюванням. Що ж стосується створення небезпеки для життя чи здоров'я людей, то тут має бути реальна загроза настання відповідних наслідків, однак останні не настають в силу певних обставин, що не залежать від волі правопорушника. У цьому випадку начебто жертв немає. Але чи так це?

Іноколи наслідки кримінальних правопорушень можуть чинити вплив на людину, при цьому вона навіть не буде цього знати, а тим паче не буде вважати себе жертвою кримінального правопорушення, адже такий негативний вплив може бути взагалі непомітний та довго не даватися в знаки, але з плином часу може спричинити різного роду захворювання, ускладнення з боку організму людини.

Наприклад, відповідно до ст. 241 КК України забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля є кримінально караним діянням [130].

Безумовно, потрапляння до атмосфери Землі різного роду шкідливих речовин та газів заподіює істотну шкоду здоров'ю населення окремого регіону, країни в цілому чи навіть Землі. На цьому вже неодноразово наголошувала Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ). Зокрема, у підготованих ВООЗ нових Глобальних рекомендаціях по якості повітря, що

були оприлюднені у вересні 2021 року представлені докази шкоди, що завдає забруднення атмосферного повітря здоров'ю людини, причому навіть при нижчих концентраціях забруднюючих речовин у повітрі, ніж вважалося раніше.

Зокрема, щороку негативний вплив забруднення атмосферного повітря є причиною передчасної смерті близько 7 мільйонів людей, а також призводить до втрати мільйонами людей різного віку здоров'я. У дітей негативні наслідки забруднення повітря, зокрема, призводять до порушення розвитку і функції легень, респіраторних інфекцій та загострень астми. У дорослого населення найбільш поширеними причинами передчасної смерті, що зумовлюється забрудненням атмосферного повітря, є ішемічна хвороба серця та інсульт, а нові дані також вказують на наявність зв'язку між забрудненням повітря та іншими розладами здоров'я, такими як діабет і нейродегенеративні захворювання (зокрема, хвороба Альцгеймера) [26]. Тобто низька якість повітря є важливим фактором ризику як гострих, так і хронічних респіраторних, серцево-судинних та інших захворювань.

Крім того, реалії XXI століття вказують на те, що забруднення повітря також є фактором, який певним чином ускладнює ситуацію, пов'язану з пандемією коронавірусної інфекції COVID-19, викликаній коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19). Дослідження, що були проведені в перші місяці глобальної пандемії, продемонстрували прямий взаємозв'язок між рівнем забруднення повітря та підвищеною вразливістю людей перед цим захворюванням. Так, вважається, що особи, що мають хронічні захворювання більш схильні до розвитку важких форм COVID-19. Таким чином, забруднення атмосферного повітря є фактором, що опосередковано впливає на імовірність розвитку тяжкого перебігу захворювання на COVID-19.

Водночас під час всесвітньої пандемії COVID-19 було відзначено значне, хоча й короткочасне, зниження концентрації забруднювачів повітря у великих містах. Найбільш помітним було зниження концентрації оксидів азоту (NO_x) - групи забруднюючих речовин, що утворюються, головним чином, при

використанні автомобільного транспорту, обсяги якого різко скоротилися в умовах введення режиму самоізоляції. Так, в деяких містах Європи зниження рівня NO₂ склало близько 50%, а в окремих випадках сягнуло 70% у порівнянні зі значеннями, що фіксувалися до введення режиму самоізоляції [46].

Таким чином, соціальна небезпека, всеосяжний характер і тривалий негативний вплив забруднення атмосферного повітря на людину важко виміряти. За даними ВООЗ понад 90% населення планети дихає забрудненим повітрям та в результаті піддається негативному впливу забруднюючих речовин на життя та здоров'я, тобто зазнає певної шкоди. У зв'язку із цим можна зробити висновок, що більшість люди є потенційними жертвами такого кримінального правопорушення як забруднення атмосферного повітря.

Крім того, як відомо, однією з основних категорій віктимології виступає поняття віктимності, тобто підвищена здатність особи чи групи осіб стати жертвою кримінального правопорушення. У випадку із забрудненням атмосферного повітря ніхто не застрахований від вірогідності стати такою жертвою, однак все ж таки існують категорії людей, які є більш схильними до такого впливу на здоров'я. Найбільше страждають такі вразливі групи населення, як жінки, діти, особи похилого віку, національні меншини, корінні народи, а також люди з низьким рівнем доходів. Жінки в бідних країнах, наприклад, виконуючи домашню роботу, часто використовують для готування й обігріву домівки вугілля і гас, які значною мірою забруднюють повітря. Великі джерела забруднення атмосферного повітря, такі як електростанції, фабрики, сміттєспалювальні заводи, автомобільні магістралі найчастіше знаходяться на території бідних районів. Злидні – додатковий фактор ризику ще й тому, що жителі, дихаючи брудним повітрям, не завжди можуть звернутися за кваліфікованою медичною допомогою. З 1990 року у багатих країнах, що характеризуються відносно невисоким рівнем забруднення повітря, зокрема таких, як Сполучені Штати Америки, країни-члени Європейського Союзу, Японія, спостерігалось значне поліпшення якості

атмосферного повітря, тоді як у Бангладеші, Індії та Пакистані воно навпаки стає ще більш забрудненим [108].

Нажаль, й Україна не стоїть осторонь цих глобальних процесів. Наразі, Україна входить до п'ятірки країн світу з найбільшою кількістю смертей в результаті забруднення атмосферного повітря [218]. Це означає, що мешканці України постійно піддаються негативному впливу з боку забруднювачів атмосферного повітря, здоров'ю регулярно завдається шкода, що також вказує на можливість визнання їх жертвами кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Зокрема, найбільшою є вірогідність стати такою жертвою у мешканців великих мегаполісів (зокрема, Київ, Харків, Одеса тощо) та промислових регіонів чи районів (зокрема, Маріуполь, Кривий Ріг, Запоріжжя тощо). Наприклад, станом на 11 жовтня 2021 року найбільш високий рівень забруднення атмосферного повітря в Україні зафіксований у с.м.т. Нью-Йорк (до 01.07.2021 р. – с.м.т. Новгородське) Донецької області. Рівень такого забруднення складає близько 222 мкг/м^3 частинок $\text{PM}_{2.5}$ [38]. Мова йде про зважені тверді мікрочастинки та дрібні крапельки рідини, що містяться в повітрі та які на відміну від великих часток долають біологічні бар'єри й потрапляють в організм людини, а отже загрожують людському здоров'ю. Цей рівень є дуже шкідливим, адже перевищує встановлену норму у 25 мкг/м^3 в 9 разів. Крім того, високі показники були також зафіксовані й в інших населених пунктах Донецької області, зокрема в с.м.т. Ясногірка (165 мкг/м^3), м. Курахове (158 мкг/м^3), м. Маріуполь (157 мкг/м^3) [38].

Враховуючи зазначене важко абсолютно точно сформулювати типовий портрет жертви кримінального правопорушення проти довкілля, зокрема кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Як вже зазначалося, спостерігається певний підвищений рівень віктимності осіб жіночої статі, дітей та осіб похилого віку, однак, це не означає, що чоловік не може стати жертвою таких кримінальних правопорушень. Часто жертвою забруднення довкілля можуть стати жителі небагатих районів чи в цілому країн та мешканці великих міст. Тобто, точний розподіл потенційних жертв за віком, статтю та

соціальним статусом зробити неможливо в умовах, коли забруднення стосується кожного.

Враховуючи дуже високий рівень латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, важкість їх розслідування та встановлення потерпілих можна говорити й про латентну жертву кримінальних правопорушень проти довкілля, тобто особу, що реально зазнала шкоди в результаті вчинення кримінального правопорушення проти довкілля, однак в силу різних обставин цей факт залишився поза увагою офіційних органів. За визначенням Б. М. Головкина латентний стан жертви злочину визначається двома ознаками: невідомістю для органів державної влади, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, або ж відомістю, однак офіційним невизнанням її у передбаченому законом порядку потерпілим від кримінального правопорушення [87, с. 82-83].

Висновки до розділу 2.

В ході кримінологічного аналізу кримінально караного забруднення атмосферного повітря особливу увагу було приділено дослідженню офіційної статистичної інформації за відповідними формами державної звітності, які регулярно публікуються на офіційному вебпорталі Генеральної прокуратури України, зокрема формі №1 – Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Крім того, дослідженню підлягали й рішення судів безпосередньо у конкретних справах, що містяться у ЄДРСР.

Встановлено, що рівень кримінально караного забруднення атмосферного повітря характеризується зростанням у 2-4 рази. При цьому рівень судимості є надзвичайно низьким, адже до кримінальної відповідальності протягом останніх років було притягнуто лише 4 особи.

Кримінально каране забруднення атмосферного повітря має незначну питому вагу в загальній структурі злочинності та складає близько 0,02% від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та 1,2-2,6%

від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля. Динаміку кримінально караного забруднення атмосферного повітря обчислено за допомогою 2 способів – базисного та ланцюгового. В результаті чого зроблено висновок про тенденцію до збільшення кількості відповідних діянь.

Встановлено, що кримінально каране забруднення атмосферного повітря є високолатентними. Так, латентність може сягати 98%. Для отримання достовірних відомостей щодо рівня латентності відповідних кримінальних правопорушень було застосовано соціологічний метод – опитування шляхом використання анкет. Для дослідження було розроблено 2 види таких анкет. Перший застосовано для опитування населення України. Другий – для спеціалізованого опитування практичних працівників правоохоронних органів. Враховуючи дуже високий рівень латентності кримінальних правопорушень в цій царині зроблено висновок про недостатньо ефективну діяльність правоохоронних та природоохоронних органів

Враховуючи дуже високий рівень латентності кримінально караного забруднення атмосферного повітря, в тому числі й штучної, повністю об'єктивно сформулювати портрет злочинця неможливо. Абсолютна більшість кримінальних правопорушень по ст. 241 КК України, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань так і залишається нерозкритими, а особа злочинця – невстановленою.

Беручи до уваги характер такого кримінального правопорушення як забруднення атмосферного повітря можемо зробити висновок, що здебільшого його вчиняють особи, наділені певними повноваженнями, зокрема спеціально уповноважені особи підприємств, установ, організацій, відповідальні за дотримання екологічного законодавства. Усі засуджені протягом останніх років за ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» особи були дорослими чоловіками, з середньою спеціальною або вищою освітою, на момент постановлення вироку були одружені, вони працювали на підприємствах або були фізичною особою-підприємцем. Усі вони визнали

свою вину та уклали угоду із прокурором про визнання винуватості із прокурором.

Окрім того, було вивчено й особу жертви таких кримінальних правопорушень, адже відповідні діяння зазвичай торкаються не конкретної людини, а широкого або невизначеного кола осіб. В цьому контексті визначено поняття «латентної жертви кримінальних правопорушень проти довкілля».

РОЗДІЛ 3

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНО КАРАНОМУ ЗАБРУДНЕННЮ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

3.1. Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря

Ефективність запобігання кримінальним правопорушенням, в тому числі й кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, залежить від низки факторів. Незважаючи на те, що будь-яка держава розроблює власні заходи запобігання злочинності, важливого значення набуває вивчення та застосування позитивного міжнародного та зарубіжного досвіду. Завдяки цьому стає можливим вдосконалення існуючих, розробка нових заходів та в цілому підвищення ефективності запобіжної діяльності.

Беззаперечно, в контексті зазначеної проблематики важливого значення набувають міжнародні нормативно-правові акти, які встановлюють основи захисту навколишнього середовища взагалі та атмосферного повітря як одного з основних елементів.

Запобігання забрудненню навколишнього середовища вкрай важливе для подальшого сталого розвитку, тобто встановлення оптимального балансу між задоволенням сучасних потреб людства та захистом інтересів майбутніх поколінь. Адже, в умовах постійного погіршення якості різноманітних його складових унеможлиблюється гарантування потреби в безпечному та здоровому довкіллі, зокрема збільшується рівень захворюваності населення. Саме тому перш за все варто згадати про право людини на безпечне, чисте, здорове та стійке навколишнє середовище. Резолюція 48/13, що встановлює зазначене право була схвалена 8 жовтня 2021 р. на 48 сесії Ради Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з прав людини [203]. Ще до цього понад 80% держав-членів ООН вже визнали право на здорове довкілля в національному

законодавстві, судових рішеннях чи регіональних договорах. Сама ж Резолюція є кульмінацією багаторічних зусиль, адже загальне визнання вказаного права залишалось недосяжним [16].

Варто зазначити, що ООН вже протягом тривалого часу наголошує на важливості захисту навколишнього середовища для забезпечення мети сталого розвитку. Саме тому питання, пов'язані з екологією регулярно розглядаються на заходах ООН та приймаються відповідні акти.

Перший міжнародний форум із проблем навколишнього середовища пройшов у 1972 р. Саме тоді була прийнята Декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища людини (Стокгольмська декларація), яка закріпила 26 принципів збереження довкілля. Зокрема, встановлено, що людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне і процвітаюче життя, та несе головну відповідальність за охорону та поліпшення довкілля на благо нинішнього і майбутніх поколінь [95]. Саме ця декларація поставила питання довкілля на перше місце в списку міжнародних проблем та дозволила створити рамки нової загальної програми з турботи про природу. Декларація мала рекомендаційний характер, проте цей документ можна вважати джерелом міжнародного екологічного права, а її положення надалі були відображені в багатьох документах.

У 1992 р. відбулася Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку – United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), що ознаменувалось прийняттям Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище та розвиток. Вона створена за подібністю зі Стокгольмською декларацією, розвиває її положення та містить вже 27 основних принципів. Так, відповідно до неї турбота про людей посідає центральне місце в зусиллях із забезпечення сталого розвитку. Вони мають право на здорове і плідне життя в гармонії з природою [198]. Окрім того, на цій Конференції було прийнято Порядок денний на XXI століття, де серед

іншого наголошується на важливості захисту атмосферного повітря, чому присвячено Главу 9 [161].

Згодом, у 2000 р. відбувся Саміт в рамках загальної теми «Роль ООН у XXI столітті» (так званий Саміт тисячоліття). Одним із його результатів стало підписання Декларації тисячоліття, в якій держави-члени ООН взяли на себе різного роду зобов'язання. Так, було сформульовано 8 основних цілей тисячоліття, серед яких забезпечення екологічної сталості.

Вже у 2002 р. було прийнято Йоганнесбурзьку декларацію зі сталого розвитку, яка підтвердила положення Стокгольмської та Ріо-де-Жанейрської декларацій та ще раз наголосила на необхідності розв'язання глобальних проблем, в тому числі й в екологічній сфері задля досягнення найголовніших цілей та основних потреб сталого розвитку [118].

Протягом наступних років відбулося ще декілька Самітів та Конференцій, зокрема у 2005 р., 2008 р., 2010 р., 2012 р., 2013 р. Здебільшого, на вказаних заходах розвивалися та удосконалювалися положення, започатковані раніше, наголошувалося на необхідності активізації зусиль задля досягнення поставлених цілей.

У 2015 р. відбувся Саміт, на якому Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію №70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», що складається з Декларації, 17 цілей у сфері сталого розвитку та 169 завдань. Зокрема, наголошується на необхідності до 2030 року суттєво скоротити кількість випадків смерті та захворюваності внаслідок впливу небезпечних хімічних речовин та забруднення й отруєння повітря, води і ґрунтів (п. 3.9); зменшити негативний екологічний вплив міст у перерахунку на душу населення, зокрема за допомогою приділення особливої уваги якості повітря та видаленню міських та інших відходів (п. 11.6); до 2020 р. домогтися екологічно раціонального використання хімічних речовин і відходів протягом усього їхнього життєвого циклу відповідно до узгоджених міжнародних принципів та істотно скоротити

їх потрапляння в повітря, воду і ґрунт, щоб звести до мінімуму їхній негативний вплив на здоров'я людей і навколишнє середовище (п. 12.4) [170].

Того ж року було прийнято так звану Паризьку кліматичну угоду, яка є міжнародною ініціативою задля протидії глобальному потеплінню, однією з головних причин якого вважається зростання викидів парникових газів в атмосферу. Головна ціль – не допустити зростання глобальної середньої температури більше 1,5-2°C відносно показників доіндустріальної епохи.

Задля досягнення цілі Паризької угоди у 2019 році в Європейському парламенті був представлений Європейський Зелений Курс (далі – ЄЗК), який затверджує рух до кліматично нейтрального європейського континенту у 2050 році. ЄЗК – це дороговказ, який включає стратегії розвитку сталої, чистої, безпечної та здорової Європи. Він складається з плану дій, спрямованих на те, щоб зробити економіку ЄС стійкою, перетворивши кліматичні та екологічні виклики на можливості в усіх сферах у справедливий та інклюзивний спосіб. ЄЗК охоплює всі сектори економіки, зокрема, транспорт, енергетику, сільське господарство, будівництво та промисловість. Також ЄЗК передбачає підвищення ефективності використання ресурсів, відновлення біорізноманіття та зменшення забруднення. Основною метою Курсу є перетворення Європи до 2050 року на перший кліматично-нейтральний континент, тобто місце, де усі викиди парникових газів, спричинені людською діяльністю, поглинатимуться екосистемами та технологіями уловлювання і зберігання вуглецю. Для цього був розроблений План дій до 2030 року для різних секторів.

Зокрема, щоб захистити громадян Європи та екосистеми, Комісія прийняла план дій щодо запобігання забрудненню повітря, води та ґрунту. Переглянуто стандарти якості повітря відповідно до рекомендації ВООЗ і надано підтримку місцевій владі для підвищення ступеня чистоти повітря. Планується зменшити забруднення від великих промислових підприємств і поліпшити профілактику аварій на виробництві. Нова хімічна стратегія захистить громадян і довкілля від небезпечних хімічних речовин і заохотить

інновації для розробки безпечних і стійких альтернатив. До того ж буде удосконалено правила оцінювання хімічних речовин, що надходять на ринок.

ЄС вже давно почав модернізацію та трансформацію економіки з метою досягнення кліматичної нейтральності. У період з 1990 по 2018 рік викиди парникових газів скоротилися на 23%, а економіка зросла на 61%. Однак минула політика дозволяла скоротити викиди парникових газів лише на 60% до 2050 року. Цього замало для досягнення мети. Тому Єврокомісія представила план щодо збільшення цілі скорочення викидів ЄС до 2030 року до 55% порівняно з рівнями 1990 року – це пакет ініціатив Fit to 55. Комісія ухвалить нову, більш амбітну, стратегію ЄС щодо адаптації до зміни клімату. Це важливо, оскільки зміна клімату продовжуватиме створювати значний стрес у Європі, незважаючи на зусилля щодо пом'якшення наслідків. Важливо також забезпечити відповідність оподаткування кліматичним цілям, то ж Єврокомісія пропонує переглянути «Директиву про оподаткування енергетики». Втілюючи в життя Зелений Курс, ЄС прагне стати глобальним лідером у боротьбі зі зміною клімату, щоб заохотити інші держави світу скорочувати викиди. Євросоюз особливо робить наголос на підтримці своїх безпосередніх сусідів. Екологічний перехід для Європи може бути повністю ефективним лише тоді, коли найближчі сусіди ЄС також вживатимуть ефективних заходів [107].

В свою чергу 2022 р. ознаменувався проведенням Конференції ООН «Стокгольм 50+» на якій було визнано, що за 50 років після визнання людством своєї відповідальності щодо захисту природи вдалося досягти певного прогресу, однак цього недостатньо. Наразі глобальне благополуччя в небезпеці, значною мірою через нестримані обіцянки щодо захисту довкілля [206].

Високим рівнем забруднення атмосферного повітря значно занепокоєна ВООЗ, яка наголошує на тому, що так як більшість джерел забруднення атмосферного повітря не можуть контролюватися окремими людьми, необхідні консолідовані дії з боку місцевих, національних і регіональних

органів у таких секторах, як енергетика, транспорт, видалення відходів, міське планування та сільське господарство. Є багато прикладів успішних заходів політики для зниження забруднення повітря.

Зокрема, у промисловості ефективним є впровадження чистих технологій, що сприяють зменшенню викидів в атмосферу на промислових підприємствах; удосконалення систем видалення міських і сільськогосподарських відходів, включно з уловлюванням метану, що утворюється на об'єктах утилізації відходів, як альтернативи його спалюванню (для використання як біогазу).

В енергетиці доречним буде забезпечення доступу до відносно недорогих джерел енергії в побуті для приготування їжі, опалення та освітлення.

На транспорті важливим є перехід на екологічно чисті способи виробництва енергії; пріоритетний розвиток швидкісного міського транспорту, пішохідного та велосипедного руху в містах, а також залізничних міжміських вантажних і пасажирських перевезень; перехід на чистіші дизельні двигуни для великовантажних автомобілів, автомобілі з низьким рівнем викидів, а також чистіші види палива, включно з паливом зі зниженим вмістом сірки.

У міському плануванні необхідним є підвищення енергоефективності будівель, озеленення і скорочення площі міст, що підвищують їхню енергоефективність.

В електроенергетиці важливим є ширше використання видів палива з низьким рівнем викидів і поновлюваних джерел енергії, що не базуються на спалюванні (таких як енергія сонця, вітру або гідроенергія); комбінована генерація тепла та електроенергії; розподілене вироблення енергії (наприклад, маломасштабні мережі електропостачання та розміщення сонячних батарей на покрівлі будинків).

У сфері видалення муніципальних і сільськогосподарських відходів необхідне запровадження стратегії скорочення відходів, розділення відходів,

утилізації та повторного використання або перероблення відходів, а також вдосконалення методів видалення біологічних відходів, як-от анаеробне розкладання відходів для виробництва біогазу, є здійсненими недорогими альтернативами відкритого спалювання твердих відходів, за винятком випадків, коли спалювання неминуче й повинні застосовуватися технології спалювання із суворим контролем викидів [109].

В контексті запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря надзвичайно важливого значення набуває Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р. Відповідно до неї під транскордонним забрудненням повітря на великі відстані розуміється забруднення повітря, фізичне джерело якого знаходиться повністю або частково в межах території, що перебуває під національною юрисдикцією однієї держави, і негативний вплив якого проявляється на території, що перебуває під юрисдикцією іншої держави, на такій відстані, що в цілому неможливо визначити частку окремих джерел чи груп джерел викидів [126]. Дійсно, викиди забруднюючих речовин на території однієї держави можуть розповсюджуватись на великі відстані від місця здійснення викиду. Саме тому сторони цієї Конвенції беруть на себе зобов'язання здійснювати співробітництво в галузі боротьби з забрудненням повітря та його наслідками, а також розроблення шляхом міжнародного співробітництва широкої програми моніторингу й оцінки перенесення забруднювачів повітря на великі відстані.

Як наголошує Є. П. Суєтнов, метою Конвенції є співробітництво держав у боротьбі з перенесенням речовин, що забруднюють повітря, на великі відстані, розробка широкої програми моніторингу та оцінки перенесення таких речовин, вивчення наслідків перенесення забруднювачів повітря на великі відстані та пошук світовою спільнотою шляхів розв'язання проблеми [207, с. 410].

Окрім того, не варто забувати й про усі додаткові протоколи до вищезгаданої Конвенції:

1) Протокол до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, що стосується довгострокового фінансування спільної програми спостереження та оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі (ЄМЕП) [35];

2) Протокол щодо подальшого скорочення викидів сірки або їх транскордонних потоків принаймні на 30 відсотків до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані [31];

3) Протокол про обмеження викидів оксидів азоту або їх транскордонних потоків до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані [29];

4) Протокол про обмеження викидів летких органічних сполук або їх транскордонних потоків до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані [30];

5) Протокол до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані щодо подальшого скорочення викидів сірки [31];

6) Протокол по важким металам до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані [32];

7) Протокол до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року про забруднення повітря стійкими органічними забруднювачами [33];

8) Протокол про боротьбу з підкисленням, евтрофікацією та приземним озоном до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року [34].

Так, дотримання Україною взятих на себе зобов'язань за Конвенцією про транскордонне забруднення повітря на великі відстані та протоколів до неї потребує комплексного підходу. Необхідно проводити відповідні дослідження, виявляти причини та умови, що сприяють збільшенню кількості викидів, впливати на детермінанти такого забруднення. Все це є запорукою ефективного запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного

повітря, а отже й покращенню його якості не лише на території окремої держави, а у світі в цілому.

Окрім вже зазначених, не слід забувати й про такі надважливі нормативно-правові акти, як Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 р.; Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар 1987 р.; Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1992 р.; Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 р.; Директива 2000/76/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про спалювання відходів» 2000 р.; Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» 2004 р.; Директива 2008/35/ЄС про охорону навколишнього природного середовища через кримінальну відповідальність 2008 р.

Дослідження норм кримінального законодавства зарубіжних країн дає підстави стверджувати, що кримінальні кодекси держав світу неоднаково визначають місце кримінальних правопорушень проти довкілля (екологічних злочинів), зокрема забруднення атмосферного повітря.

Так, наприклад, Кримінальний кодекс Французької Республіки у Книзі IV «Про злочини і проступки проти нації, держави та громадського спокою» ст. 410-1 збереження довкілля та його складових як один із засадничих інтересів нації. Мало того, у Розділі II «Про тероризм» Глави I «Акти тероризму» цієї ж Книги міститься ст. 421-2, яка передбачає, що терористичним актом є умисне індивідуальне або колективне діяння, яке серйозно порушує громадський порядок шляхом залякування або терору, ввести в атмосферу, на землю, в надра, в харчові продукти або компоненти харчових продуктів, або у води, включаючи води територіального моря, речовину, яка може становити загрозу для здоров'я людей або тварин чи навколишнього природного середовища [6]. Можемо зробити висновок, що

зазначена норма вводить поняття екологічного тероризму, що включає в себе також й забруднення атмосферного повітря.

Окрім того, у Франції діє Екологічний кодекс, що містить низку положень, які вводять санкції за певні діяння [17]. Також, варто зазначити, що багато з них були посилені в результаті прийняття Закону № 2021-1104 від 22 серпня 2021 року «Про боротьбу зі зміною клімату та посилення стійкості до її наслідків» [18]. Так, у Книзі I «Загальні положення» Розділу VII «Загальні положення, що стосуються контролю та санкцій» Главі III: «Кримінальні санкції» Екологічного кодексу міститься 14 статей. Зокрема, відповідно до ст. L173-3 караються декілька видів діянь, що завдали серйозної шкоди здоров'ю чи безпеці людей або спричинили істотне погіршення стану фауни і флори чи якості повітря, ґрунту або води. Одним з таких діянь є факт виконання робіт, експлуатації установки, здійснення робіт або діяльності, що підлягають дозволу, реєстрації або декларуванню, без дотримання вимог, встановлених адміністративним органом при виконанні цієї формальності. Зазначене діяння карається позбавленням волі строком на 2 роки та штрафом у розмірі 75 000 євро.

Зазначене французьке законодавство дають змогу накладати кримінальні санкції не лише за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу, а й за ризик завдання такої шкоди (ст. L173-3-1). Тобто, йдеться про випадки, коли флора, фауна, вода, повітря безпосередньо наражаються на небезпеку заподіяння серйозної та довготривалої шкоди. Покарання за це може становити до 3 років позбавлення волі або штраф до 250 000 євро. Ця сума може бути збільшена до трикратного розміру вигоди, отриманої внаслідок вчинення злочину.

Окрім того, згідно зі ст. L231-1 карається факт умисного викиду в повітря, скидання або допущення потрапляння до поверхневих чи підземних вод або до вод моря прямо чи опосередковано, однієї чи кількох речовин, дія чи реакції яких призводять до серйозних та довготривалих шкідливих наслідків для здоров'я, флори, фауни, або серйозну зміну нормального режиму

водопостачання. Зазначене діяння карається 5 роками тюремного ув'язнення та штрафом у розмірі 1 млн євро зі збільшенням цієї суми до п'ятикратного розміру вигоди, отриманої внаслідок вчинення злочину. При цьому варто зазначити, що дія норми поширюється на випадки викидів в атмосферне повітря, тільки у разі перевищення граничних значень, встановлених рішенням компетентного адміністративного органу.

Таким чином, французьке законодавство відповідально підходить до розв'язання проблем забруднення довкілля, в тому числі й атмосферного повітря. Введено серйозні санкції за вчинення відповідних діянь. Окрім того, важливим є встановлення відповідальності не лише за безпосереднє забруднення, а й за ризик завдання такої шкоди.

Дійсно, Франція визнає, що забруднення атмосферного повітря є серйозною проблемою та свідомо ставиться до неї. Країна дотримується приписів міжнародних директив та притримується цілей по зменшенню кількості викидів забруднюючих речовин. Взяті зобов'язання, зокрема, трансформуються в систему національних кадастрів викидів забруднюючих речовин в атмосферу та національний план дій зі скорочення викидів забруднювальних речовин в атмосферу.

Так, національна система моніторингу якості повітря включає в себе низку учасників. По-перше, це профільне міністерство охорони навколишнього середовища. Саме воно визначає правила моніторингу забруднювачів та відповідає за координацію в цій сфері. Окрім того, міністерство щорічно публікує національний звіт про якість повітря.

По-друге, до системи моніторингу входить Центральна лабораторія моніторингу якості повітря (LCSQA), що відповідає за науково-технічну координацію моніторингу якості повітря відповідно до Кодексу про охорону навколишнього середовища. Вона є національною референс-лабораторією, як того вимагають європейські директиви. Це є своєрідна наукова група, що складається з трьох партнерів: 1) Французький національний інститут промислового середовища і ризиків (Ineris); 2) Французька національна

лабораторія метрології та випробувань (LNE); 3) Інститут гірничої справи та телекомунікацій Лілль-Дуа (Institut Mines-Télécom Lille Douai). Таким чином, LCSQA об'єднує близько п'ятдесяти експертів, які виконують такі завдання, як науково-технічна координація національної системи моніторингу з метою гарантування якості даних оцінки якості повітря та перевірки відповідності системи моніторингу європейським вимогам; подання даних про якість повітря до Європейської Комісії та забезпечення доступу громадськості до даних вимірювань якості повітря тощо.

По-третє, в систему моніторингу включаються так звані затверджені асоціації з моніторингу якості повітря (AASQA). Наразі вони децентралізовані. У кожному регіоні держава покладає на AASQA такі завдання: моніторинг та оцінка якості повітря за допомогою мережі вимірювальних станцій (їх понад 550 по всій країні) та інструментів моделювання для регульованих забруднюючих речовин; розповсюдження інформації про моніторинг якості повітря та прогнозів серед громадськості; передача префектам інформації про перевищення або прогнози перевищення інформаційних та рекомендаційних порогів або порогів тривоги; складання регіональних просторових кадастрів викидів забруднюючих речовин в атмосферу; оцінка впливу Планів охорони атмосферного повітря на якість атмосферного повітря [27].

В свою чергу Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина (далі – КК ФРН) у Розділі 29 «Злочини проти довкілля» містить 13 параграфів. Зокрема, відповідно до § 325 «Забруднення повітря» (1) Той, хто під час здійснення експлуатації установки, зокрема виробничого комплексу або устаткування, порушуючи адміністративно-правові обов'язки, здійснює зміни повітря, які здатні заподіяти шкоду здоров'ю іншої особи, тваринам, рослинам чи іншим об'єктам, що мають значну цінність, придатні для того, щоб поза територією, на якій знаходиться устаткування карається позбавленням волі на строк до 5 років або грошовим штрафом. Замах на зазначене діяння також карається. (2) Той, хто під час здійснення експлуатації установки, зокрема

виробничого комплексу чи устаткування, порушуючи адміністративно-правові обов'язки, вивільняє в повітря поза межами виробничої території шкідливі речовини в значній кількості карається позбавленням волі на строк до 5 років або грошовим штрафом. (3) Той, хто, порушуючи адміністративно-правові обов'язки, вивільняє в повітря шкідливі речовини в значній кількості карається позбавленням волі на строк до 3 років або грошовим штрафом, якщо діяння не підлягає покаранню відповідно до абзацу 2. (4) Якщо правопорушник діє з необережності у випадках, передбачених в абзацах 1 і 2, то покаранням є позбавлення волі на строк до 3 років або грошовий штраф. (5) Якщо правопорушник діє необережно у випадках, зазначених в абзаці 3, то покаранням є позбавлення волі на строк до 1 року або грошовий штраф. (6) Забруднювачами в контексті абзаців 2 і 3 є речовини, придатні для того, щоб: 1. заподіяти шкоду здоров'ю іншої особи, тваринам, рослинам або іншим об'єктам, що мають значну цінність, або 2. на тривалий час забруднити водойму, повітря або ґрунт чи іншим чином погіршити їхній стан. (7) Положення, передбачені в абзаці 1, також у поєднанні з абзацом 4, не діють щодо транспортних засобів, залізничних, повітряних або водних засобів пересування [7].

Таким чином, КК ФРН детально регулює питання, пов'язані з забрудненням атмосферного повітря. Так, немало важливим є поділ залежно від обсягу викидів. Зокрема, йдеться про зміни повітря, які здатні заподіяти шкоду або ж вивільнення в повітря шкідливих речовин в значній кількості. Окрім того, якщо викиди відбуваються під час здійснення експлуатації установки, зокрема виробничого комплексу чи устаткування, то кримінальна відповідальність настає в обох випадках. Натомість якщо здійснення експлуатації такої установки не було, то відповідальність настає лише у випадках вивільнення в повітря шкідливих речовин в значній кількості. Важливим аспектом також є й встановлення відповідальності у випадку необережної форми вини.

Стратегія контролю забруднення повітря ФРН заснована на чотирьох стовпах: встановлення стандартів якості повітря; вимоги щодо обмеження викидів (граничні значення викидів) відповідно до сучасного рівня техніки; регулювання вироблення продукції; встановлення зобов'язань щодо скорочення викидів.

Національна програма чистого повітря визначає заходи, за допомогою яких федеральний уряд має намір досягти цілей щодо зменшення викидів, а отже й поліпшити якість повітря в Німеччині до 2030 року. Основною метою є значне скорочення викидів твердих частинок та їхніх прекурсорів, які сприяють утворенню дрібнодисперсного пилу. Серед таких заходів скорочення викидів від малих спалювальних установок у приватних домогосподарствах та малих підприємствах; скорочення викидів від середніх спалювальних установок; встановлення вимог до викидів нових легкових автомобілів; поетапна відмова від виробництва електроенергії з бурого та кам'яного вугілля тощо. Національна програма «Чисте повітря» спрямована на довгострокове (до 2030 року) зменшення масштабного забруднення повітря [21].

Натомість Кримінальний кодекс Турецької Республіки у Частині III «Злочини проти суспільства» Розділі II «Злочини проти довкілля» містить 4 статті. Зокрема, відповідно до ст. 181 «Умисне забруднення довкілля» (1) Особа, яка умисно скидає відходи або залишки в ґрунт, воду або повітря, в порушення технічних процедур, визначених відповідними законами, що завдає шкоди довкіллю карається позбавленням волі на строк від одного місяця до двох років. (2) Особа, яка ввозить відходи або залишки в країну без дозволу, карається позбавленням волі на строк від одного року до трьох років та тягне за собою накладення штрафу. (3) Якщо відходи або залишки мають постійні властивості в ґрунті, воді або повітрі, штраф, що накладається збільшується вдвічі. (4) Трагування діянь, описаних у частинах першій і другій, з точки зору можливості виникнення в людей або тварин складних захворювань, атрофії репродуктивної здатності та зміні природних

характеристик тварин або рослин - караються позбавленням волі на строк не менше п'яти років та тягнуть за собою накладення судового штрафу не менше однієї тисячі. (5) За діяння, передбачені частинами другою, третьою і четвертою цієї статті, до юридичних осіб застосовуються специфічні заходи безпеки.

Окрім того, відповідно до ст. 182 «Необережне забруднення довкілля» (1) Особа, яка з необережності спричиняє скидання відходів або залишків у ґрунт, воду або повітря, що завдає шкоди навколишньому середовищу, карається судовим штрафом. Якщо ці відходи або залишки залишають тривалий вплив на ґрунт, воду або повітря, особа карається позбавленням волі від двох місяців до одного року. (2) Особа, яка з необережності спричиняє викид відходів або залишків у ґрунт, воду або повітря, що може спричинити виникнення захворювань, які важко піддаються лікуванню у людей або тварин, атрофію репродуктивної здатності, зміну природних властивостей тварин або рослин, карається позбавленням волі на строк від одного року до п'яти років [45].

Таким чином, КК Турецької Республіки комплексно підходить до встановлення кримінальної відповідальності за забруднення основних складових довкілля: ґрунту, води та атмосферного повітря. Водночас варто наголосити на наявності двох норм. Тобто, відповідальність встановлена як за умисне, так і за необережне забруднення довкілля.

Контроль за промисловим забрудненням повітря включає в себе низку надзвичайно важливих природоохоронних заходів. Відповідно до постанови про контроль промислового забруднення повітря підприємствам, які здійснюватимуть промислову діяльність, необхідно зв'язатися з екологічними консультаційними фірмами та отримати дозвіл на викиди. Заява, інші документи, які необхідно підготувати для отримання такого дозволу готуються експертами компаній з екологічного консалтингу та надсилаються до відповідних управлінь та підрозділів Міністерства навколишнього середовища та лісового господарства.

Наразі, з метою скорочення викидів на всіх промислових об'єктах здійснюється суворий контроль. Під час перевірок накладаються серйозні санкції на тих, хто не дотримується положень і норм законодавства. На сьогодні можна побачити, що всі великі промислові об'єкти отримують професійну підтримку експертів з питань охорони навколишнього середовища в цьому відношенні [37].

Кримінальний кодекс Грузії також встановлює відповідальність за вчинення екологічних злочинів. Зокрема, він містить Розділ XX «Злочини проти правил охорони довкілля та користування природними ресурсами» Главу XXXVI «Злочини проти охорони довкілля», що сумарно містить 26 статей. Так, відповідно до ст. 295 «Забруднення атмосферного повітря» 1. Порушення правил викиду в атмосферне повітря шкідливих речовин або експлуатації очисних установок, споруд чи інших об'єктів, що спричинило значне погіршення якості атмосферного повітря, - карається штрафом або виправними роботами на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати посади чи займатися діяльністю на строк до трьох років або без такого. 2. Те саме діяння, якщо воно заподіяло шкоду здоров'ю людини, - карається штрафом або виправними роботами на строк від одного року до двох років, або позбавленням волі на строк до двох років. 3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, що спричинило смерть людини, - карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років [47].

Таким чином, КК Грузії містить окрему норму, що присвячена відповідальності за забруднення атмосферного повітря. Відповідна норма проводить градації залежно від наслідків, що настали в результаті вчинення відповідного діяння. Тобто базовою нормою є вчинення забруднення, що спричинило значне погіршення якості атмосферного повітря. Водночас кваліфікованою нормою є діяння, що заподіяло шкоду здоров'ю людини. Особливо кваліфікованою – діяння, що спричинило смерть.

Задля поліпшення якості атмосферного повітря з 2021 р. у Грузії відбувається поступовий перехід на європейський стандарт моніторингу та управління якістю атмосферного повітря. З цією метою запроваджено поділ території країни на зони та агломерації, класифікуючи їх за рівнем забруднення. Також відбувається розробка відповідних планів управління якістю повітря у відповідь на місцеві проблеми. Було розроблено план розвитку мережі моніторингу якості повітря, в якому вказано типи, кількість і розташування станцій, які будуть розміщені. Кінцева мережа моніторингу має бути значно ширшою за існуючу та складатися з 18 стаціонарних і 3 мобільних станцій. Для підвищення ефективності запобігання забрудненню атмосфери запроваджується низка заходів, серед яких посилення санкцій за наднормові викиди з об'єктів, посилення системи нагляду за їхньою діяльністю тощо [48].

Відповідальність за відповідні діяння передбачена й Кримінальним кодексом Китайської Народної Республіки (КНР). Так, у Розділі 6 «Злочини, пов'язані з порушенням охорони довкілля та ресурсів» міститься 9 статей. Зокрема, ст. 338 передбачає, що викид або захоронення радіоактивних відходів, що містять збудників інфекційних захворювань, токсичні речовини або інші небезпечні відходи у землю, водні об'єкти або атмосферне повітря, з порушенням вимог державних нормативів, що спричинило екологічну катастрофу, яка призвела до тяжких наслідків у вигляді заподіяння великої шкоди державному чи приватному майну або тілесних ушкоджень чи загибелі людей, - карається позбавленням волі на строк до трьох років або арештом на строк до трьох років, а також штрафом або тільки штрафом. Якщо наслідки є особливо тяжкими особа карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років зі штрафом [44].

Отже, КК КНР також містить єдину уніфіковану норму, що передбачає відповідальність за вчинення відповідних викидів до таких складових довкілля, як земля, водні об'єкти або атмосферне повітря. Водночас варто зазначити, що стаття не містить вказівки на форму вини, однак вказує на необхідності настання тяжких або особливо тяжких наслідків.

У КНР існує План дій щодо запобігання та контролю забруднення повітря. У ньому підкреслено необхідність активізувати зусилля для скорочення викидів забруднювачів. Зокрема, для цього необхідно посилити комплексне управління забрудненням повітря на промислових підприємствах, всебічно регулювати малі вугільні котельні, прискорити будівництво центрального опалення, запроваджувати проекти «вугілля на газ» та «вугілля на електроенергію».

Передбачено прискорення реалізації проектів з реконструкції установок сіркоочищення, денітрифікації та пиловидалення у ключових галузях промисловості. Всі вугільні електростанції, агломераційні машини та інше обладнання на металургійних підприємствах, установки каталітичної обробки на нафтопереробних підприємствах та підприємствах з виплавки кольорових металів повинні бути обладнані установками сіркоочищення, денітрифікації тощо. Вугільні котли та промислові печі повинні бути модернізовані за допомогою існуючих систем пиловидалення.

Наголошено на необхідності поглибити очищення поверхневого забруднення, тобто всебічно регулювати міський пил, посилити нагляд за будівельним пилом та активно сприяти зеленому будівництву.

Також необхідно посилити запобігання та контроль забруднення від пересувних джерел, зокрема здійснювати управління міським рухом, в тому числі сприяти інтелектуальному управлінню дорожнім рухом та зменшенню заторів на дорогах. Впроваджувати стратегію надання пріоритету громадському транспорту, збільшувати частку поїздок громадським транспортом, посилювати будівництво пішохідних та велосипедних транспортних систем. Розумно контролювати кількість автотранспорту відповідно до планування міського розвитку, а такі мегаполіси, як Пекін, Шанхай і Гуанчжоу, повинні суворо обмежувати кількість автотранспорту [49]. Ці та інші заходи мають стати ефективним поштовхом для зменшення рівня забруднення повітря, а в результаті – підвищення його якості.

Таким чином, аналіз кримінального законодавства різних країн світу стає очевидним, що норми, пов'язані із забрудненням довкілля, зокрема атмосферного повітря, містять як спільні, так й різноманітні ознаки. Так, різні держави неоднаково підходять до встановлення кримінальної відповідальності за вчинення діянь, що підлягають дослідженню. Однак, сама по собі наявність відповідних норм в кримінальних кодексах зарубіжних країн дає можливість робити висновки про певне поширення забруднення атмосферного повітря у світі. Запобіжна діяльність кожної країни має певні спільні риси та спрямована на поліпшення якості атмосферного повітря. Це має надважливе значення для забезпечення екологічного благополуччя та добробуту суспільства, підвищення рівня та тривалості життя людини в результаті зменшення пагубного впливу на природу взагалі.

Наразі запобігання забрудненню атмосферного повітря є одним з пріоритетних напрямків діяльності розвинених країн світу. Здебільшого щоб зменшити рівень забруднення країни розробляють системи контролю та моніторингу якості повітря; на законодавчому рівні закріплюють межі граничних викидів, а за перевищення останніх – вводять юридичну відповідальність; встановлюють очисні споруди на промислових підприємствах; проводять інформування населення щодо необхідності зменшення викидів в атмосферу тощо. Так чи інакше, кожна цивілізована країна докладает зусиль для запобігання або хоча б зменшення рівня забруднення повітря.

Зокрема, у Великобританії визнано, що забруднення повітря є найбільшим екологічним ризиком для здоров'я населення. Щорічна смертність від антропогенного забруднення повітря у Великій Британії приблизно еквівалентна від 28 000 до 36 000 смертей на рік [10]. У зв'язку з цим уряд наголошує на необхідності підвищення обізнаності населення про проблеми зі здоров'ям, пов'язані з забрудненням повітря. Щорічно в країні проводиться День чистого повітря (Clean Air Day). Так, 82% людей вважають, що забруднення повітря має бути пріоритетом для Великої Британії [5]. В

решті решт уряд проводить низку дій аби зменшити кількість викидів та в результаті поліпшити якість повітря. Наприклад, у 2017 році уряд заявив про намір заборонити продаж нових автомобілів на дизельному або бензиновому паливі з 2040 року [25]. Крім того, вже зараз визначаються зони з найбільш низьким рівнем викидів – Ultra Low Emission Zone (ULEZ). Тобто, це певні райони де стягується оплата за керування транспортними засобами, що найбільше забруднюють атмосферу.

Відповідно до Закону про навколишнє середовище Великої Британії 1995 р. налагоджено систему контролю за якістю повітря. Зокрема, частина IV цього Закону «Якість повітря» регламентує питання, пов'язані з Національною стратегією щодо якості повітря. Крім того, Закон зобов'язує звітувати про якість повітря в Англії як тільки це буде практично можливо після закінчення кожного року. Державний секретар повинен подати до Парламенту заяву, в якій викладено (а) оцінку Державним секретарем прогресу, досягнутого у досягненні цілей щодо якості повітря та стандартів якості повітря стосовно Англії, та (b) кроки, зроблені Державним секретарем протягом року на підтримку досягнення цих цілей і стандартів. Окрім того, кожний місцевий орган влади повинен час від часу організувати проведення огляду якості повітря на цей час та ймовірної майбутньої якості протягом відповідного періоду в межах території, на яку поширюється його компетенція. Також місцевий орган влади повинен, з метою забезпечення досягнення стандартів і цілей щодо якості повітря в районі управління якістю повітря, визначеному цим органом влади, підготувати план дій щодо цього району [8]. Також, важливе значення має Закон про запобігання та контроль за забрудненням 1999 року, який передбачає необхідність наявності ліцензії для провадження окремих видів діяльності [28].

Законодавство Великої Британії передбачає, що сучасні технології повинні забезпечувати ефективне спалювання, без утворення «темного» диму в результаті промислової діяльності. Викиди «темного» диму від відкритого горіння (багаття) на промислових або торгових об'єктах чи

сільськогосподарських угіддях також заборонені, за винятком дуже обмеженого числа випадків [24].

Контроль за забрудненням повітря в Сполучених Штатах Америки (далі – США) зосереджений на дотриманні лімітів на викиди та дотриманні стандартів якості повітря. За останні десятиліття в США значно скоротилися викиди від традиційних джерел забруднення, таких як діоксид сірки (SO₂) та оксиди азоту (NO_x) від вугільних електростанцій та наземного транспорту. В результаті цих скорочень викидів середньорічна концентрація PM_{2.5} в країні знизилася на 42% з 2000 по 2015 рік, і відповідно й тягар смертності від PM_{2.5} також значно зменшився. Незважаючи на зниження концентрації PM_{2.5}, останні дані вказують на те, що все ще існують значні негативні наслідки для здоров'я, пов'язані з впливом PM_{2.5}. Основною метою контролю за забрудненням повітря є захист здоров'я людей [1].

Так, Агентство з охорони навколишнього середовища США (The Environmental Protection Agency – EPA) розробило Правила про забруднення повітря між штатами – Cross-State Air Pollution Rule (CSAPR). Відповідно до них вимагається від штатів скоротити кількість викидів. Відповідно до оновлених Правил, починаючи з травня 2017 року, скорочується кількість викидів оксидів азоту (NO_x) від електростанцій у 22 штатах на сході США, що забезпечує до 880 мільйонів доларів США вигоди та зменшує вплив приземного озону на мільйони американців [9]. Таким чином, ці Правила захищають здоров'я мільйонів американців, допомагаючи штатам зменшити забруднення повітря та досягти стандартів чистого повітря.

Загалом, у США усі антропогенні викиди в атмосферне повітря згруповані у 5 секторів: 1) транспорт, 2) електроенергетика, 3) харчова промисловість і сільське господарство, 4) житловий сектор, 5) промислова та комерційна діяльність. Дійсно, всі сектори грають роль у забрудненні повітря, а отже джерелами ризику надмірної смертності. Так, тисячі смертей щороку пов'язані з харчовою промисловістю та сільським господарством, а не з електроенергетикою. Однак, все ж таки більшість смертей пов'язана саме з

забрудненню атмосферного повітря від таких видів діяльності, як виробництво електроенергії, використання транспортних засобів, використання промислових котлів та двигунів внутрішнього згорання, приготування їжі та опалення в житлових приміщеннях, а також вирощування худоби. Всі ці види діяльності належать до різних секторів, що свідчить про необхідність розробки стратегій в масштабах всієї економіки [41].

В свою чергу Італійська Республіка (далі – Італія) також визнає, що забруднення повітря є однією з найбільш серйозних екологічних загроз для людини. Зокрема, станом на 2019 рік Італія була першою країною в ЄС за кількістю передчасних смертей в результаті забруднення довкілля [12]. І хоча протягом останнього десятиліття концентрація забруднюючих речовин в повітрі зменшилась, проте показники все ще значно вище рекомендованих ВООЗ.

Наразі превентивна діяльність із забруднення повітря в Італії багатоаспектна. Наприклад, у таких сферах, як промисловість, сільське господарство відбувається стимулювати застосування сучасних екологічно чистих технологій. Це досягається шляхом запровадження обов'язкових програм інновацій найбільш забруднюючих об'єктів, заохочення встановлення систем безперервного моніторингу на джерелах викидів.

Що стосується систем опалення, то слід заохочувати придбання продукції, яка не використовує або лише частково використовує газ. На даному етапі вважається, що наполягання на переведення будинків на нульовий рівень викидів є правильним курсом дій. Паралельно слід передбачити дестимулювання використання пелет та печей на біомасі. За даними Assotermica, у 2019 році в Італії встановлено 19 млн котлів. Більшість з них будуть характеризуватися низькою ефективністю та високим рівнем викидів. Тому видається важливим покращити облік на регіональному та національному рівнях всіх теплогенераторів, як для перевірки та капітального ремонту печей та димоходів, так і для більш ефективного планування їх заміни з плином часу.

У транспортній сфері варто підкреслити, що Італія є однією з європейських країн з найвищим рівнем автомобілізації. У зв'язку із цим Італія повинна переосмислити використання доріг, площ і громадських місць у містах; створити великі зони з низькою максимальною швидкістю, нові зелені насадження, зони з обмеженими викидами; стимулювати використання громадського транспорту (можливо, електричного), спільну мобільність і більше стимулювати придбання автомобілів, які частково використовують або не використовують викопне паливо. Нарешті, необхідно вжити серйозних заходів, спрямованих на скорочення викидів з портів та аеропортів. Будівництво електрифікованих портових доків, стимулювання використання літаків/кораблів з меншим впливом на навколишнє середовище, встановлення податку за стоянку/докінг пропорційно до шкідливих викидів – це лише деякі з заходів, які частково вживаються в Італії, але мають бути активізовані [13].

Натомість Швеція має один з найнижчих рівнів забруднення повітря в Європі. Незважаючи на це близько 7600 людей передчасно помирають через вплив забруднювачів повітря, насамперед двоокису азоту і твердих частинок. Було виявлено, що більша частина PM_{2.5}, зафіксованих на міських станціях моніторингу, походить від джерел викидів поза межами Швеції. Високі рівні NO₂ в основному спричинені місцевими викидами від автотранспорту, зокрема дизельних транспортних засобів. Попри те, що загальний рівень забруднення повітря у Швеції зменшується, дослідження свідчать, що загальний вплив забруднюючих речовин на населення залишається приблизно таким самим, як і в попередні роки. Це пояснюється триваючою урбанізацією, адже чим більше людей переїжджає до міст, тим більше вони піддаються впливу забрудненого повітря [43].

Так, Швеція є не лише світовим лідером у сфері зменшення впливу забруднювачів клімату, але й прикладом того, чого можна досягти завдяки ефективній внутрішній політиці та прихильності до багатостороннього співробітництва за відносно короткий період часу. Наприклад, викиди метану у Швеції скоротилися на 68% у період з 1990 по 2015 рік. Здебільшого це

відбувається в результаті рішучих дій щодо утилізації твердих відходів на полігонах, включаючи зменшення обсягів захоронення органічних матеріалів на полігонах, підвищення рівня рекуперації (повторного використання) матеріалів та спалювання відходів з отриманням енергії.

У 2016 році Шведське енергетичне агентство запровадило надбавку за використання електричних автобусів з метою скорочення викидів двоокису вуглецю та інших забруднювачів повітря. Вже затверджено інвестиції для 259 автобусів, що сприятиме скороченню викидів в еквіваленті 181 тис. тонн двоокису вуглецю. Шведські виробники автобусів, такі як Scania, постійно беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення більш чистого від сажі автобусного парку в усьому світі завдяки сприятливому політичному середовищу Швеції [42].

Ще одним лідером за якістю повітря є Ісландія, уряд якої грає важливу роль в забезпеченні здорових умов життя населення, зокрема, шляхом прийняття законів і правил щодо максимально допустимих меж викидів, контролю за забрудненням, зокрема шляхом моніторингу якості повітря, встановленням промислових експлуатаційних вимог.

Так, будь-яка промислова діяльність, яка може спричинити забруднення, повинна мати дійсну ліцензію. Зокрема, там вказуються гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин, а також заходи щодо запобігання забрудненню, моніторингу, вимірювань тощо. Агентство з охорони навколишнього середовища видає ліцензії на експлуатацію енергоємних та великомасштабних виробництв, які можуть спричинити забруднення, тоді як інспекції охорони здоров'я місцевих органів влади видають ліцензії на інші забруднюючі промислові операції. Ці сторони також несуть відповідальність за нагляд за запобіганням забрудненню довкілля на підприємствах, які вони ліцензують [22].

Наразі Ісландія прагне досягти вуглецевої нейтральності до 2040 року. При цьому варто наголосити, що це не означає повну відсутність викидів вуглекислого газу (CO₂). Принцип цієї системи ґрунтується на тому, щоб CO₂,

який виділяється, могли поглинути і переробити ліси і моря. Окрім цього Ісландія прагне скоротити викиди парникових газів принаймні на 40% до 2030 року. План дій з питань клімату, що був оновлений у 2020 році, містить 48 заходів і є основним політичним інструментом Ісландії для досягнення цілей зі скорочення викидів та досягнення вуглецевої нейтральності.

Досвід Ісландії в сфері викидів є багато в чому незвичайним. Майже все виробництво теплової та електричної енергії забезпечується за рахунок відновлюваних джерел – гідро- та геотермальної енергії. Ісландія має великий потенціал для поглинання вуглецю з атмосфери за рахунок лісонасаджень та відновлення рослинності, а також для обмеження викидів з ґрунтів шляхом рекультивації осушених водно-болотних угідь. Наразі найбільшими джерелами викидів залишаються промислові процеси, автомобільний транспорт, сільське господарство [20].

Превентивна діяльність із запобігання забрудненню атмосферного повітря в Японії розпочалася ще у 1970-х роках, у зв'язку з надзвичайно високим та небезпечним рівнем забруднюючих речовин у повітрі (частинок PM_{2.5}) в результаті швидкої індустріалізації країни. Основними способами боротьби із забрудненням стали: зміна національної політики, з можливістю місцевим органам влади встановлювати стандарти, жорсткіші за національні вимоги; стимулювання бізнесу до впровадження екологічно чистих технологій; модернізація старих та неефективних електростанцій та заводів; інвестування в технології контролю за забрудненням; просвітницька робота [11].

Наразі Японія є світовим лідером в боротьбі за скорочення викидів. Так, в країні діють більш суворі правила, ніж в більшості інших країн світу, щодо регулювання питань, пов'язаних із життєвим циклом парникових газів, зокрема гідрофторвуглеців (далі – ГФВ). Це лідерство має вирішальне значення з огляду на те, що ГФВ є групою промислових хімічних речовин, які використовуються переважно для охолодження. Вони у багато разів потужніші за вуглекислий газ та поширюються по всьому світу. Очікується,

що їх споживання подвоїться до 2030 року, тобто вони є одними з найбільш швидкозростаючих парникових газів.

Робота Японії над цією темою є багаторічною і включає в себе прийняття Закону про утилізацію та знищення фторвуглеців (нині Закон про раціональне використання та належне управління фторвуглецями) у 2001 році та його перегляд у 2019 році. Завдяки суворому законодавству Японія зосередила увагу на всьому життєвому циклі ГФВ (з моменту створення обладнання, протягом усього періоду його використання, а потім – на забезпеченні його належної утилізації та переробки). Це має вирішальне значення, оскільки Монреальський протокол хоча й бореться з викидами шляхом поступової відмови від ГФВ, однак, часто існує прогалина в управлінні, коли йдеться про повсякденне використання, ремонт та належну утилізацію [14].

У транспортному секторі максимально допустимі значення викидів від транспортних засобів, встановлені Міністром охорони навколишнього середовища та на основі Закону про контроль за забрудненням повітря, постійно посилювалися протягом багатьох років, при цьому основна увага приділялася великовантажним автомобілям та автобусам з високим рівнем викидів. Всі нові дизельні транспортні засоби тепер оснащуються дизельними сажовими фільтрами.

За даними досліджень експертів програми ООН з навколишнього середовища найбільш активними борцями з забрудненим повітрям у світі стали такі міста, як Богота (Колумбія), Варшава (Польща), Сеул (Південна Корея), Аккра (Гана), Бангкок (Таїланд).

Так, наприклад, місто Богота визнано одним із лідерів Латинської Америки щодо зниження рівня забруднення повітря. Місто електрифікує мережу громадського транспорту та прагне повністю електрифікувати систему метро, а також популяризує велосипеди, в рамках широкомасштабного плану щодо зменшення рівня забруднення повітря на 10% до 2024 року.

В свою чергу у Польщі знаходяться 36 із 50 найбільш забруднених міст ЄС, а низька якість повітря призводить до 47500 випадків передчасних смертей на рік. У 2022 р. Варшава спільно з Фондом чистого повітря та благодійними організаціями Bloomberg Philanthropies розпочала кампанію «Дихай, Варшаво!». Її мета – покращення якості повітря у місті. Наразі по всій Варшаві встановлено найбільшу мережу датчиків повітря (165 штук). Це допоможе точно визначити джерела забруднення. Крім того, «Дихай, Варшаво!» забезпечить технічну допомогу для поетапної відмови від вугільного опалення та створення зони з низьким рівнем викидів до 2024 року.

Південнокорейське місто Сеул характеризується високим рівнем часток РМ 2.5. Так, у місті де проживає 26 мільйонів людей такі показники приблизно вдвічі вищі, ніж в інших великих містах розвинених країн. У 2020 році місто оголосило, що до 2025 року накладе заборону на використання автомобілів, що працюють на дизельному паливі, у всіх парках – приватного та громадського транспорту.

Місто Аккра стала першим африканським містом, яке приєдналося до кампанії BreatheLife, і вважається лідером серед міст континенту, які прагнуть боротися із забрудненням повітря. За даними ВООЗ понад 28000 людей щорічно помирають передчасно внаслідок забруднення повітря, тоді як середній рівень забруднення повітря у столиці Гани вп'ятеро перевищує рекомендації ВООЗ. У місті розпочалася кампанія з інформування людей про шкоду для здоров'я кухонних плит усередині приміщень та проти практики спалювання сміття місцевими жителями. Спільні зусилля ВООЗ та Коаліції за клімат та чисте повітря спрямовані на підтримку загальноміської оцінки користі для здоров'я від переходу на більш екологічні транспортні системи, системи утилізації відходів та побутові енергетичні системи.

Зважаючи на те, що дорожній рух у Бангкоку є одним із найгірших у світі, не дивно, що місто часто знаходиться під покривом забрудненого повітря. У 2020 році сотні шкіл були змушені закритися, оскільки рівень вмісту дрібнодисперсних частинок (РМ2.5) у повітрі досяг небезпечного рівня.

Місто розпочало низку ініціатив щодо боротьби як із забрудненням повітря, так і з викидами вуглекислого газу. Проєкт «Зелений Бангкок 2030», що стартував у 2019 році, спрямований на збільшення частки зелених насаджень у місті до 10 кв. м на людину, щоби дерева покривали 30 відсотків від загальної площі міста, а пішохідні доріжки відповідали міжнародним стандартам. На першому етапі проєкту планується відкрити одинадцять парків, а також 15-кілометрову зелену дорогу і все це з метою зниження залежності від приватного транспорту, тим самим зменшуючи забруднення навколишнього середовища [67].

Таким чином, проаналізувавши зарубіжне кримінальне законодавство в екологічній сфері, а також досвід запобігання та зниженню рівня кримінально караного забруднення атмосферного повітря, приходимо до висновку, що зазначене питання має бути пріоритетним. Превентивна діяльність щодо зниження рівня забруднення атмосферного повітря є високо розвинутою у цивілізованих країнах світу. Норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень в цій царині закріплені в кримінальних кодексах багатьох країн. Безумовно, світовий досвід щодо запобігання ним може стати в нагоді для поліпшення превентивної діяльності в нашій країні. Такий досвід може стати базисом для розробки ефективної та дієвої превентивної системи, що дозволить зменшити кількість діянь, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря, а в результаті – поліпшення якості довкілля, підвищення тривалості життя людини та зменшення захворюваності серед населення.

3.2. Загальносоціальне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря

У найбільш простому розумінні запобігання злочинності є видом діяльності щодо перешкоджання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Наразі в кримінологічній літературі та нормативно-правових

актах немає єдиного терміна, який би позначав превентивну діяльність щодо зниження рівня злочинності. Так, часто зустрічаються такі поняття, як «попередження», «профілактика», «відвернення», «припинення», «боротьба», «протидія», «запобігання» тощо. Інколи їх використовують вкладаючи різний сенс, а інколи – як синоніми.

Зокрема, у кримінологічній літературі акцентується увага на тому, що поняття «попередження кримінальних правопорушень» є загальним щодо понять «профілактика», «запобігання», «протидія» та «превенція». [153, с. 144]. Воно є багаторівневою системою заходів, що здійснюють відповідні суб'єкти.

В свою чергу термін «профілактика» здебільшого притаманний медичним та технічним наукам та означає заходи, що запобігають виникненню та поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення (в медицині) або запобігають передчасним поломкам та спрацюванню машин, механізмів і т. ін., відвертають аварії на виробництві, транспорті тощо (в техніці) [202]. Тобто, такі заходи мають не конкретного адресата, а лише спрямованість щодо певних явищ. Подібним чином термін «профілактика» повинен вживатися й у кримінології, тобто як діяльність для недопущення формування, розвитку та реалізації причин і умов злочинності та злочинних проявів загалом [110, с. 319]. На думку О. М. Бандурки профілактику кримінальних правопорушень можна розглядати як соціально спрямовану організаційно-правову діяльність держави, її органів та посадових осіб, громадських організацій та окремих громадян щодо виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень, усунення факторів, які сприяють формуванню антигромадської поведінки, ліквідації правопорушень як соціального явища та забезпечення або відновлення під час здійснення такої діяльності прав та свобод громадян [55, с. 116-117].

Термін «відвернення» найчастіше вживається у сполученні із «загрозою». «Відвернення загрози» передбачає, що загроза вже існує і вживаються заходи, щоб вона не реалізувалася у ту дію, загроза вчинення якої

є реальною. Очевидно, і в кримінології, якщо формування криміногенної мотивації досягло такої індивідуальної визначеності, яка містить загрозу реалізуватися у мотиві конкретного кримінального правопорушення, намірі його вчинити, діяльність щодо зупинення небезпеки цієї загрози, недопущення її реалізації є сенс називати відверненням кримінального правопорушення. Коли ж реалізація наміру вже розпочалася та здійснюються підготовчі й первинні дії щодо досягнення злочинного результату, є підстави стосовно дій щодо недопущення такого розгортання подій за тією ж логікою вживати термін «припинення кримінального правопорушення». Зазначені терміни відрізняються не лише етимологічно, а за змістом, що пов'язано із застосуванням їх для визначення запобіжної діяльності на різних її етапах, а головне — для виконання різних функцій, завдань, різних за спрямованістю та конкретним змістом заходів, через які реалізуються ці завдання [110, с. 319-320]. Тобто «відвернення» та «припинення» є видовими поняттями, які позначають запобіжну діяльність щодо конкретного злочинного прояву.

Поняття «боротьба» та «протидія» належать до класу узагальнених, які відтворюють загальну сутність, що полягає у чиненні супротиву. Вони не розкривають напрямів, спрямованості, функціональної ролі та змістової сутності різних форм супротиву, що мають значну сутнісну, а звідси й понятійну різницю. Сутнісний зміст останніх має лише одну загальну спільність, що полягає у чиненні супротиву кримінальним правопорушенням [110, с. 321]. Учені, при дослідженні питань, пов'язаних з соціально-правовим механізмом протидії злочинності, приділяють також значну увагу профілактиці злочинності, розглядаючи її як стратегію упереджувального впливу на соціум, спрямованого на зменшення його криміногенного потенціалу [139, с. 110].

На нашу думку, найбільш доцільним є вживання саме терміну «запобігання», адже навіть суто лексично «запобігти» означає не допустити, заздалегідь відвернути що-небудь [201]. Окрім того, у низці законодавчих актів, зокрема Конституції України також йдеться саме про запобігання (ст.ст.

29, 31, 34, 39). Також цим терміном послуговується й КК України, який передбачає запобігання кримінальним правопорушенням як одне із завдань Кодексу (ч. 1 ст. 1). У зв'язку із цим в ході дослідження ми будемо використовувати саме термін «запобігання».

Усталеною є думка, що запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки. Існують різні класифікації запобіжних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. За рівнем розрізняють загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності; за масштабом – заходи, які здійснюються у територіальному розрізі, на окремому об'єкті, щодо групи осіб; за змістом – заходи соціально-економічного, соціально-демографічного, технічного, екологічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами – заходи, що здійснюються органами всіх гілок влади, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, окремими громадянами; за об'єктами – відповідно до видів кримінальних правопорушень, на протидію яким вони спрямовані [132, с. 155-156].

Здебільшого кримінологи надають подібні визначення поняття «запобігання злочинності». Так, наприклад, А. П. Закалюк зазначає, що запобігання злочинності — це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю — усунення їхньої дії [110, с. 324]. А. Ф. Зелінський визначає запобігання злочинності як систему заходів, які вживає суспільство для стримування зростання злочинності та зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, які її породжують, а також через запобігання та припинення окремих конкретних

злочинів [114, с. 140]. В. В. Голіна стверджує, що запобігання злочинності – це соціальна політика держави, спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [111, с. 16].

Запобігання злочинності по праву можна називати стрижнем предмета кримінології, адже саме цьому присвячується більшість кримінологічних досліджень. Власне розробка нових та вдосконалення існуючих засобів запобігання кримінальним правопорушенням є основою кримінологічного наукового пошуку. Застосування теоретичних знань щодо запобіжної діяльності є надзвичайно важливим з практичної точки зору для здійснення такої діяльності найбільш ефективно [230, с. 72].

Під запобіганням злочинності в широкому розумінні мають на увазі історично сформовану систему подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов злочинності, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів. У більш вузькому, прикладному значенні запобігання злочинам являє собою діяльність, спрямовану на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення [153, с. 145]

Враховуючи зазначені положення, запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля можна розглядати як сукупність різнорідних заходів, спрямованих на усунення або певне зменшення негативних факторів, що детермінують кримінальні правопорушення проти довкілля, зокрема їх причини й умови, впливу на осіб, що вчиняють такі діяння, з метою недопущення вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля на різних стадіях злочинної поведінки.

Запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, одним з яких являється кримінально каране забруднення атмосферного повітря, є різновидом суспільної соціально-превентивної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягають у перешкодженні дії детермінант злочинних проявів у сфері охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, передусім причин й умов останніх шляхом випередження їх появи, обмеження, а за можливості – усунення їх дії, у тому числі на індивідуальному рівні [128, с. 57-58]. Виходячи з наведеної мети, основні завдання запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля зводяться до: виявлення і дослідження соціальних явищ, процесів, факторів, які виступають детермінантами злочинності у сфері навколишнього природного середовища; вивчення чинників, обставин, що призводять до формування особи правопорушника та реалізації злочинного наміру у сфері довкілля; обмеження, а за можливості й усунення дії соціальних явищ, процесів, факторів, що детермінують та обумовлюють вчинення (сприяють вчиненню) кримінальних правопорушень проти довкілля, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинних проявів [168, с. 357]

Розробкою проблем запобігання злочинності присвячені наукові роботи багатьох вчених-кримінологів, як О. М. Бандурки [55], В. В. Голіни [81], І. М. Даньшина [93], О. М. Джужи [100], А. П. Закалюка [110], О. М. Литвака [135], О. М. Литвинова [137], С. Ю. Лукашевича [140] та інших. Дослідженням питань запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля взагалі чи окремих його видів займалися Т. В. Корнякова [128], В. К. Матвійчук [144], О. В. Одерій [152], Ю. А. Турлова [214], І. О. Харь [223] та інші. Деякі з них частково торкалися питань запобігання забрудненню атмосферного повітря, однак окремих досліджень в цій царині не проводилось.

Як зазначалося раніше за рівнем розрізняють загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності. Загальносоціальне запобігання являє собою комплекс перспективних

соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [132, с. 156]. На думку В. В. Голіни основними цілями даного запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблейських часів негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнаціональними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо) [111, с. 20].

Заходи загальносоціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричинюючий чи обумовлюючий, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок [110, с. 328]. Тобто, певне зменшення виникаючих соціальних протиріч та процесів в різних сферах суспільного життя, які сприяють збільшенню рівня кримінальних правопорушень, стимулювання законслухняної поведінки шляхом реалізації різноманітних заходів культурно-виховного, просвітницького, економічного, політичного характеру становлять собою загальносоціальне запобігання злочинності. При цьому основною його метою є не попередження злочинності як такої, а розв'язання пріоритетних проблем різного характеру у соціумі, тобто соціальна політика. На переконання В. В. Голіни особливість соціально-економічних та культурно-виховних аспектів загальносоціального запобігання злочинності виявляється в тому, що їх планування і здійснення провадиться не заради протидії злочинності (хоча і це мається на увазі), а для підвищення матеріального добробуту населення, його культурного рівня і свідомості. Проведення у країні дійсно соціально

спрямованої політики створює економічні, організаційно-управлінські, політичні, правові та інші передумови для ефективної реалізації кримінально-правового і спеціально-кримінологічного напрямів протидії злочинності. Без постійної турботи про удосконалення соціальної політики у країні, спрямованої на подальше зростання матеріального та духовного життя людини, стверджувати про серйозні наміри щодо протидії злочинності – значить не розуміти, якнайменше, суті і змісту її запобігання. Влада і суспільство повинні зрозуміти ці важливі положення кримінологічної політики і теорії протидії злочинності і бути зацікавленими у посиленні запобіжного ефекту соціально-економічних заходів [111, с. 20-21].

Варто наголосити на тому, що виокремлення об'єктів запобіжного впливу є запорукою ефективного проведення діяльності в цій царині. Так, об'єктами запобіжного впливу є негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [132, с. 160]. Майже в усіх працях з проблем запобігання кримінальним правопорушенням серед явищ соціального життя, що можуть виступати його об'єктами, називаються: 1) уражені вадами суспільні відносини, які порушують їх регулятивну функцію, деформують соціальне призначення; 2) криміногенні дефекти суспільної групової та індивідуальної правосвідомості; 3) «фонові» антигромадські явища, тісно пов'язані з окремими видами злочинів (пияцтво, алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, аморальність, віктимізація, насильство, бідність тощо); 4) сукупність узагальнених конкретних негативних явищ, процесів, недоліків на індивідуальному рівні, які детермінували вчинення конкретних злочинів, групи чи виду злочинів; 5) контингенти чи групи осіб, окремі особи, які виявляють ознаки протиправної поведінки; 6) окремі негативні властивості особистості (аномалії, акцентуації, розлади тощо) [111, с. 48-49].

Основним об'єктом запобіжного впливу кримінальних правопорушень проти довілля, в тому числі й кримінально караного забруднення

атмосферного повітря є відповідні детермінаційний комплекс, що їх зумовлює та на який необхідно скеровувати відповідні заходи запобігання.

Таким чином, запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря можна визначити як комплекс різноманітних заходів, спрямованих проти цього явища, що в цілому відображає комплексний вплив держави та суспільства на відповідні посягання, зокрема на детермінаційні чинники, а також діяльність уповноважених правоохоронних та судових органів щодо розкриття вже вчинених кримінальних правопорушень, з метою виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що їх вчинили.

Наразі рівень забруднення атмосферного повітря постійно збільшується, що свідчить про небезпечні тенденції розвитку цього виду кримінальних правопорушень. Це вимагає рішучих та активних запобіжних дій з боку держави та суспільства. Заходи реагування мають бути комплексними та всеохоплюючими. Така діяльність потребує розробки відповідної стратегії з протидії відповідним кримінальним правопорушенням.

Деякі кримінологи вважають, що запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, одним з яких власне і є кримінально каране забруднення атмосферного повітря – найскладніший та найбільш специфічний вид соціально-правової діяльності, що зумовлено низкою чинників. Серед них дуже високий рівень латентності, можливість виникнення екологічних катастроф, транснаціональний характер такої злочинності, тривалість та незворотність наслідків таких кримінальних правопорушень тощо.

Ефективність заходів загальносоціального запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря може бути забезпечена шляхом проведенням цілеспрямованої державної політики. Дійсно, хоча Конституція України прямо не передбачає запобігання злочинності обов'язком держави, однак визнає, що Україна є правовою державою (ст. 1) [127]. Під такою державою розуміють форму організації та діяльності публічних органів влади й суспільства, цінністю якої є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність,

недоторканність та інші права і свободи, що забезпечуються через взаємопов'язану діяльність усіх гілок влади на засадах верховенства права [76, с. 21]. Тобто, основним принципом такої держави є верховенство права (ст. 8 Конституції України). Важливим складником цього принципу є забезпечення та гарантування прав і свобод людини та громадянина. З цього слідує необхідність запобігати злочинності для дотримання принципу верховенства права.

Окрім того, відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [127]. Це підіймає необхідність запобігати кримінально караному забрудненню атмосферного повітря на якісно новий рівень, адже саме це є запорукою забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги про яку йдеться в зазначеній статті.

Згідно з ч. 1 ст. 27 Закону України «Про систему громадського здоров'я» атмосферне повітря у населених пунктах, у місцях масового відпочинку населення, рекреаційних зонах, а також повітря у житлових та виробничих приміщеннях, у закладах освіти, закладах охорони здоров'я та інших закладах, в інших місцях тривалого чи тимчасового перебування людей не повинно справляти шкідливий вплив на людину. Відповідно до ч. 3 цієї ж статті суб'єкти господарювання та громадяни під час здійснення своєї діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів для запобігання та усунення причин забруднення атмосферного повітря, фізичного впливу на атмосферу в населених пунктах, місцях масового відпочинку населення, рекреаційних зонах, а також повітря у житлових та виробничих приміщеннях, у закладах освіти, закладах охорони здоров'я, інших місцях тривалого чи тимчасового перебування людей [192].

Варто наголосити, що Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, що затверджено Законом України

від 28.02.2019 року № 2697-VIII визнають забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем. Незважаючи на певний спад виробництва в Україні, рівень забруднення атмосферного повітря великих міст і промислових регіонів залишається стабільно високим. Основними забруднювачами атмосферного повітря та джерелами викидів парникових газів в Україні є підприємства добувної і переробної промисловості, теплоенергетики, автотранспорт. Фактично дві третини населення країни проживає на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам, що впливає на загальну захворюваність населення. Основними причинами, що зумовлюють незадовільний стан якості атмосферного повітря в населених пунктах, спричиняють концентрацію парникових газів в атмосфері, є недотримання суб'єктами господарювання норм природоохоронного законодавства та низькі темпи впровадження новітніх технологій. З метою поліпшення якості атмосферного повітря та посилення реагування на наслідки зміни клімату і досягнення цілей сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки Україна має забезпечити виконання ратифікованих міжнародних документів щодо протидії зміні клімату та поліпшення якості атмосферного повітря [188].

Запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, як і будь-яким іншим кримінальним правопорушенням, може бути ефективним при дотриманні ряду вимог. Як слушно зазначає А. П. Закалюк, використовуючи настанови теорії управління щодо упорядкування та організації суспільної діяльності, можна твердити, що вирішення зазначених завдань стосовно діяльності щодо запобігання злочинності і злочинним проявам обумовлюється такими чинниками:

- 1) доктринальним визначенням стратегії, у тому числі мети, завдань, стратегічних напрямів та результатів запобіжної діяльності;
- 2) адекватним уявленням про стан функціонування безпосереднього та опосередкованого предмета діяльності, першим з яких наразі є запобігання злочинності та злочинним проявам, другим — стан злочинності;

3) прогнозуванням змін і тенденцій предмета діяльності: безпосереднього та опосередкованого, що здійснюється значною мірою через кримінологічне прогнозування;

4) визначенням порядку, методики, форм, засобів запобіжної діяльності, загальних засад її тактики, адекватних цим засобам суб'єктів застосування, що вимагає залежних від їхніх нинішніх та потрібних якостей підготовки, навчання, поточного підвищення кваліфікації останніх;

5) інформаційним забезпеченням реалізації визначених завдань, передусім щодо опосередкованого та безпосереднього предмета діяльності, тобто стосовно злочинності, її причин і умов, інших детермінантів, динаміки їхньої зміни, спрямування і змісту запобіжних заходів і засобів, оцінки їхньої результативності, відповідних знань та умінь (навичок) суб'єктів діяльності;

6) прийняттям потрібних управлінських рішень, зокрема затвердженням планів запобіжної роботи та організаційних заходів щодо їхнього запровадження, обов'язків суб'єктів діяльності стосовно виконання останніх;

7) координацією запобіжної діяльності по горизонталі та вертикалі;

8) здійсненням контролю виконання;

9) забезпеченням правового регулювання;

10) матеріальним та в цілому ресурсним забезпеченням, передусім фінансовим [110, с. 358-359].

Варто погодитися, що одним з основних та важливих факторів для проведення найбільш ефективної державної політики в цій царині є визначення стратегії запобіжної діяльності. Під стратегією запобігання злочинності можна розуміти систему обґрунтованих і офіційно прийнятих поглядів і уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби і механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства, держави, законних з точки зору права, від внутрішніх і зовнішніх загроз із боку злочинності [137, с. 380]. Тобто, стратегія є найбільш загальним та всеохоплюючим орієнтиром в запобіжній діяльності, що розрахований на довготривалий час та містить фундаментальні основи та напрямки такої діяльності.

Вважаємо доцільним розробити комплексну стратегію запобігання кримінальним правопорушенням довкілля в цілому, адже концепція запобігання лише кримінально караному забрудненню атмосферного повітря є занадто вузькою. Вирішення потребують проблеми екологічної злочинності взагалі, а отже, держава і суспільство мають бути націлені на всеохоплюючий підхід для забезпечення якості усіх складових довкілля, а в результаті – дотримання екологічних прав людини.

Наразі екологічні права є одними з найважливіших соціальних цінностей, адже вони тісно пов'язані з необхідністю так використовувати довкілля, щоб мати змогу для подальшого існування людства. Нажаль чинне законодавство не надає легального визначення цього поняття. Загалом, екологічні права можна визначити як сукупність юридичних можливостей і засобів, спрямованих на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища й забезпечення екологічної безпеки [51, с. 7]. Варто зазначити, що ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» надає невичерпний перелік основних екологічних прав громадян, серед яких, зокрема, право на безпечне для життя та здоров'я довкілля [191]. Отже, Україна гарантує реалізацію екологічних прав. У зв'язку із цим будь-яке порушення таких прав, в тому числі й забруднення атмосферного повітря, тягне за собою відповідну реакцію з боку уповноважених органів держави.

Я вже зазначалось раніше, важливою особливістю загальносоціального запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря є розв'язання проблем різного характеру шляхом удосконалення та проведення розумної державної політики. Його основною метою є не безпосереднє недопущення вчинення кримінальних правопорушень, а соціальна політика, спрямована на викорінення таких проблем.

У зв'язку із цим можемо зробити висновок, що цей вид запобігання здебільшого спрямовується саме на виправлення та подальше недопущення певних недоліків екологічного законодавства, особливо у сфері здійснення

викидів в атмосферне повітря, а також фонові для забруднення атмосферного повітря явища та інші соціальні проблеми. В результаті забезпечується створення відповідних умов для охорони атмосферного повітря від злочинного забруднення [230, с. 73].

В цьому контексті важливого значення набувають підзаконні нормативно-правові акти, у сфері здійснення викидів в атмосферне повітря. Серед них, наприклад, Нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел, затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.06.2006 № 309 [177]; Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10.12.2008 № 639 [176]; Інструкція про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 10.05.2002 № 177 [175] зі змінами, затвердженими наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 24.10.2022 № 442 [173]; Порядок розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря, затверджений наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 01.08.2022 року № 268 [183] тощо.

Метою загальносоціального запобігання є подальше зниження рівня соціальних суперечностей, криміногенного протистояння у суспільства різних верств населення, а отже, сприяння побудові міцного фундаменту щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, створення необхідних умов для легалізованого одержання громадянами достатніх прибутків, підвищення стандарту життя людей, оздоровлення морального клімату в суспільстві та впровадження в ньому високих моральних цінностей,

додержання демократичних засад. Воно має створити підвалини для сприятливого господарського клімату, за якого дозволено буде краще поповнювати бюджети усіх рівнів податковими надходженнями, що, у свою чергу, сприятиме збільшенню витрат на потреби охорони довкілля, протидії екологічній злочинності. Ефективність здійснення (реалізації) загальносоціальних заходів запобігання прямо пов'язана з нормалізацією процесів у сфері взаємодії «людина-природа». Важливе значення має і постійне підвищення еколого-правової культури та свідомості як на суспільному, так й індивідуальному рівнях [128, с. 61].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища. Спеціально визначені вищі та професійні навчальні заклади здійснюють підготовку спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням суспільних потреб [191].

Дійсно, еколого-правова культура є важливим чинником загальносоціального запобігання. Саме від неї залежить ефективність досягнення екологічного правопорядку, виконання поставлених завдань екологічної політики та безпеки в цілому. Адже потрібно, щоб в особи не було мотивації до свавільної (злочинної) поведінки у сфері охорони довкілля, а цього можна досягти шляхом підвищення рівня еколого-правової культури як працівників органів кримінальної юстиції, так і звичайних громадян. Тому

регулятором екологічно орієнтованої поведінки громадян має стати еколого-правова культура [124, с. 362].

Важливою частиною запобіжної діяльності щодо кримінально караного забруднення атмосферного повітря, в тому числі й на цьому етапі, є формування колективної правосвідомості. Зокрема, про це свідчать результати власного емпіричного дослідження. Так, було встановлено, що близько 53% респондентів були свідками вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Однак, 83% опитаних не повідомляли правоохоронні органи про такі випадки. Тобто більшість осіб мають недостатній рівень правової свідомості, що вплинуло на їх рішення не повідомляти про відомі ним кримінальні правопорушення. Зокрема це свідчить про правовий нігілізм населення.

Вважаємо необхідним підвищувати суспільну правосвідомість громадян, зокрема шляхом правового виховання населення. Під ним розуміється система відповідної діяльності з формування необхідного рівня правової культури. Слід зважати на те, що відсутність правового виховання або його низький рівень призводять до негативних наслідків, зокрема збільшення рівня злочинності, в тому числі корупційної складової, правового нігілізму тощо [227, с. 127].

Як слушно зазначає О. П. Дзьобань правове виховання виступає головним чинником, який забезпечує успіх перетворень у правовій сфері нашого суспільства. У деяких випадках правове виховання, що має ціннісний сенс і наповнення, тягнеться глибше і далі правової свідомості, впливаючи на загальну культуру людей, виступаючи стрижнем формування особистості. Це зумовлено тісною взаємодією правових і етичних цінностей у процесі виховання взагалі і правового виховання зокрема [102, с. 179].

До системи організації та управління процесом виховання в сучасному суспільстві входять практично всі суб'єкти: державні органи, громадські організації, колективи тощо. Безпосереднім же об'єктом правового виховання є певна сфера свідомості людей, їх духовного внутрішнього життя, тобто правова свідомість та рівень правової культури індивідів, що склався на її

основі. Основними етапами організації правового виховання в сучасному суспільстві є: аналіз стану правовиховної роботи в суспільстві та оцінювання її ефективності; розроблення на основі цього аналізу поточних та перспективних планів (програм); організація практичної реалізації прийнятих планів (програм); соціальний контроль за ефективністю правовиховної роботи. [91, с. 113-114]

Нажаль, наразі правовий нігілізм є однією з характерних рис правосвідомості населення України. Традиційно правовий нігілізм розглядається перш за все як варіант ціннісної свідомості й ставлення до права, правової форми, що виражається в девальвації, ігноруванні, невизнанні останньої. Саме ціннісно-нормативна структура й орієнтація виступає стрижнем та інтегральною правовою характеристикою соціального діяча, спільноти. Проте в сучасній українській юриспруденції є досвід ширшої інтерпретації нігілістичної правосвідомості з використанням поняття соціальної (правової) установки. Правовий нігілізм, таким чином, можна представити як стан суспільної свідомості, для якого характерні: 1) юридична некомпетентність (відсутність правових знань); 2) негативна оцінка права (заперечення його як соціальної цінності); 3) поширеність навиків і стереотипів неправової, протиправної поведінки [101, с. 45-46]. Як наслідок спостерігається зневажливе ставлення до права, неповідомлення правоохоронних органів про відомі випадки кримінальних правопорушень, зокрема забруднення атмосферного повітря, небажання брати участь в офіційному розслідуванні та взагалі зневіра в ефективність запобіжної діяльності правоохоронних та судових органів.

Як влучно підкреслює Т. А. Денисова, доведено, що злочинність не зникала, не зникає й не зникне як явище, що цілком зрозуміло, як і поява її нових форм. Це свідчить про те, що жоден з методів її запобігання не є єдиним і абсолютно дієвим. Правові заборони, впровадження жорстоких санкцій або гуманних заходів політичного, економічного, ідеологічного (іноді навіть релігійного) характеру, інші запобіжні заходи та цікаві ідеї мінімізації

злочинності висловлюються вченими, політиками та громадськими діячами всього світу. Але той факт, що необхідно вести боротьбу зі злочинністю, є беззаперечним. Одними з основних напрямків є відновлення втрачених ціннісних орієнтацій, мінімізація впливу правового нігілізму, в т.ч. шляхом формування, систематизації законодавства, усунення колізій, встановлення контролю та прозорості механізму його функціонування. Вона зазначає, що варто звернути увагу на виявлення соціокультурних чинників формування правового нігілізму в суспільній свідомості українських громадян, особливо їх новітніх форм, що відбивають не тільки недовіру до права, а й антидержавні і антибюрократичні, соціокультурні установки, показати залежність правового нігілізму від характеру відносин громадянського суспільства і держави, визначити прояви правового нігілізму у кримінально-правових, кримінологічних та кримінально-виконавчих відносинах, а також окреслити шляхи подолання правового нігілізму в суспільній свідомості громадян [98, с. 18-19].

Отже, запобігання кримінальним правопорушенням тісно пов'язано з розвитком правосвідомості, правовим вихованням та рівнем правової культури. Саме тому для підвищення ефективності запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря є розвиток зазначених складових.

Загалом, до основних напрямів загальнодержавного запобігання кримінологічних правопорушень проти довкілля, в тому числі й кримінально караного забруднення атмосферного повітря, є змінення державної політики в екологічній сфері, зокрема йдеться про формування екологічної ідеології, формування якісної екологічної політики, ефективний захист природних ресурсів тощо.

Варто зазначити, що нині чинна Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» характеризує екологічну ситуацію в Україні як кризову,

що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося найбільш «дешевим» способом - без будівництва відповідних очисних споруд. Це було можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та без урахування вимог охорони довкілля. Ці та інші чинники, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвели до значної деградації довкілля України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря і земель, нагромадження у дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних, відходів виробництва. Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України. У зазначеній Постанові визнано, що напружена екологічна ситуація у багатьох районах і містах країни свідчить про те, що незважаючи на посилення уваги до цих питань і значні витрати на їх вирішення, вжиті заходи не досить ефективні й не зумовлюють змін у тенденції погіршення стану довкілля. Структура промислового виробництва, що склалася в Україні, пов'язана з розвитком енергетичної, гірничо-металургійної, вугледобувної, хімічної та машинобудівної промисловості й характеризується інтенсивним споживанням енергії, сировинних, водних і земельних ресурсів, а також збільшенням навантаження на довкілля. З галузей промисловості найбільше забруднюють атмосферу енергетика (32%), металургія (27%), вугільна промисловість (23%).

Згідно з вказаною Постановою до основних пріоритетів охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів належать:

- 1) гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- 2) поліпшення екологічного стану басейнів рік України та якості питної води;
- 3) стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;
- 4) будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;
- 5) запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення їх екологічного стану;
- 6) формування збалансованої системи природокористування та адекватна структурна перебудова виробничого потенціалу економіки, екологізація технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;
- 7) збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, заповідна справа.

Для досягнення цього передбачається вирішення таких завдань:

- 1) зменшення до мінімуму рівня радіаційного забруднення;
- 2) захист повітряного басейну від забруднення, насамперед у великих містах і промислових центрах;
- 3) захист і збереження земельних ресурсів від забруднення, виснаження і нераціонального використання;
- 4) збереження і розширення територій з природним станом ландшафту, посилення природоохоронної діяльності на заповідних і рекреаційних територіях;
- 5) підвищення стійкості та екологічних функцій лісів;

6) знешкодження, утилізація та захоронення промислових та побутових відходів;

7) запобігання забрудненню морських і внутрішніх вод, зменшення та припинення скиду забруднених стічних вод у водні об'єкти, захист підземних вод від забруднення;

8) збереження та відродження малих річок, здійснення управління водними ресурсами на основі басейнового принципу;

9) завершення створення державної системи моніторингу навколишнього природного середовища;

10) створення системи прогнозування, запобігання та оперативних дій у разі надзвичайних ситуацій природного і природно-техногенного походження;

11) забезпечення екологічного супроводу процесу конверсії військово-промислового комплексу;

12) здійснення заходів щодо екологічного контролю за діяльністю Збройних Сил України;

13) розробка механізмів реалізації схем природокористування;

14) впровадження дійових економічних складових впливу на систему природокористування;

15) створення системи екологічної освіти, виховання та інформування.

Першочерговими заходами, яких слід вжити для нормалізації екологічної обстановки та стабілізації стану повітряного басейну, є:

1) підвищення ефективності діяльності щодо охорони атмосфери за рахунок зміцнення технологічної дисципліни на промислових підприємствах;

2) перегляд переліку основних забруднюючих речовин атмосферного повітря, що нормуються;

3) вдосконалення системи нормування викидів забруднюючих речовин.

З цією метою передбачається здійснити такі заходи:

- 1) розробити стандарти якості атмосферного повітря, узгоджені з міжнародною системою стандартів;
- 2) створити нову систему екологічного нормування введенням технологічних стандартів і нормативів утворення забруднюючих речовин під час здійснення технологічних процесів;
- 3) розробити технологічні нормативи на основні забруднюючі речовини з урахуванням можливостей новітніх технологій;
- 4) розробити цільові програми дій щодо поступового зниження рівня забруднення повітря на короткотермінову, середньотермінову та довготермінову перспективу для міст з підвищеним рівнем забруднення атмосферного повітря;
- 5) здійснити перехід до міжнародних стандартів і нормативів якості атмосферного повітря [189]

Наразі можна зазначити, що прийнята чверть століття тому Постанова «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» значно застаріла та потребує оновлення. Безпосередньо в самій постанові зазначено, що її реалізація передбачена в три етапи. На першому етапі (1997-2000 роки) необхідно завершити і реалізувати невідкладні заходи щодо обмеження шкідливого впливу на довкілля найбільш небезпечних джерел забруднення. На другому етапі (протягом 10-15 років, починаючи з 1998 року) планується розробити і розпочати реалізацію комплексних програм, орієнтованих на досягнення балансу між рівнями шкідливого впливу на довкілля і його здатністю до відновлення. На третьому етапі планується створити систему державного управління використанням природних ресурсів, регулюванням техногенного впливу на довкілля як основу управління сталим розвитком суспільства. Фрагментарне здійснення цих заходів розпочалося у 1996 році, а більш широке - відповідно до темпів стабілізації економіки країни.

Важливого значення також набуває запровадження та розвиток державної системи моніторингу довкілля. Так, відповідно до ст. 20 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» організація моніторингу навколишнього природного середовища, створення і забезпечення роботи мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації, положення про яку затверджується Кабінетом Міністрів України належить до компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища. Наразі таким органом виконавчої влади є Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди).

Згідно зі ст. 22 цього ж Закону з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища [191].

Згідно з пунктом 1 Положення про державну систему моніторингу довкілля, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. №391, державна система моніторингу довкілля (далі – система моніторингу) – це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам

стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки. Це Положення визначає порядок створення та функціонування такої системи в Україні [178].

Пункт 1-2 вказаної постанови визначає, що моніторинг довкілля у частині державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря здійснюється згідно з Порядком здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 827.

Державний моніторинг у галузі охорони атмосферного повітря (далі – моніторинг атмосферного повітря) здійснюється з метою забезпечення збирання, оброблення, збереження та проведення аналізу інформації про якість атмосферного повітря, оцінювання та прогнозування її змін і ступеня небезпечності, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень у галузі охорони атмосферного повітря, у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також інформування населення про якість атмосферного повітря, вплив його забруднення на здоров'я та життєдіяльність населення. На основі даних та інформації, отриманої в результаті здійснення моніторингу атмосферного повітря, визначається рівень забруднення атмосферного повітря на певній території за певний проміжок часу, відповідність стану атмосферного повітря вимогам якості повітря; здійснюється контроль та оцінка впливу на якість повітря заходів, спрямованих на обмеження викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря, оцінка впливу забруднення атмосферного повітря на довкілля, здоров'я та життєдіяльність населення [99].

Важливого значення набувають громадські та комунальні станції моніторингу атмосферного повітря, які встановлюються мешканцями міст, незалежними проектами, організаціями та органами місцевого самоврядування. Такі станції дозволяють вимірювати вміст пилу фракцій 2.5 та 10 мікронів у повітрі (PM_{2.5} і PM₁₀), адже саме це є однією з найбільш шкідливих форм забруднення повітря. Такий пил здатний проникати глибоко

в легені, кровотік та мозок, викликаючи проблеми зі здоров'ям, включаючи серцеві напади, захворювання дихальних шляхів та передчасну смерть. Наразі існує ряд комплексних компактних станцій, призначених для здійснення індикативних вимірювань якості повітря.

Так, на порталі SaveEcoBot розміщується та регулярно оновлюється в режимі реального часу інформація з 1429 станцій моніторингу якості повітря. На жаль, понад 80% з цих станцій не працюють. Станом на 19.02.2023 р. з них працює 254 станції, що розміщені в 21 області України. Наприклад, у Києві встановлено 319 станцій (з них 67 працює), у Львові – 74 (17 працює), в Одесі – 40 (8 працює), у Дніпрі – 103 (9 працює), у Харкові – 52 (2 працює) [39]. Такої кількості працюючих станцій недостатньо для здійснення всеосяжного моніторингу якості атмосферного повітря.

Здебільшого такі станції моніторингу встановлено мешканцями міста, незалежними проєктами, організаціями та органами місцевого самоврядування тощо. Наприклад, з двох працюючих станцій у місті Харків одна розташована на території приватного сектору, а друга – на багатоповерховому будинку. Водночас інші станції, розташовані в різних частинах міста, з невідомих причин не працюють.

При цьому, варто наголосити, що такі станції важливі для моніторингу якості атмосферного повітря, в тому числі й під час ведення активних бойових дій на території України.. Так, під атакою часто знаходяться об'єкти критичної інфраструктури, промислові об'єкти тощо. У разі наявності розгалуженої системи моніторингу не лише кожен зможе відслідковувати на мапі дані про якість атмосферного повітря, рівень його забруднення в різних частинах України, а й отримані дані дадуть змогу розраховувати збитки для подальших репарацій з країни-агресора.

Таким чином, загальносоціальне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря потребує рішучих та всеохоплюючих дій. Нажаль, наразі така діяльність є недостатньо ефективною. Саме тому потрібно змінити вектори та направити сили на поліпшення соціальної політики. Тобто,

має здійснюватися всебічна робота, що в результаті призведе до мінімізації поширення цього виду кримінальних правопорушень. Така діяльність має бути спрямована на зменшення виникаючих соціальних протиріч та процесів в різних сферах суспільного життя, які сприяють збільшенню рівня кримінальних правопорушень, стимулювання законослухняної поведінки шляхом реалізації різноманітних заходів культурно-виховного, просвітницького, економічного, політичного характеру тощо.

3.3. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря

Як було зазначено у попередньому підрозділі спеціально-кримінологічні заходи є одним із рівнів запобігання злочинності. У загальному розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинності становить сукупність заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що породжують і сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, недопущення їх вчинення на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням складається з трьох напрямів діяльності: 1) кримінологічної профілактики (включає заходи щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і зумовити вчинення кримінального правопорушення); 2) відвернення кримінальних правопорушень (сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють вчинення кримінальних правопорушень і позитивно сприймають злочинний спосіб життя; відвернення кримінальних правопорушень має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку вчинення кримінального правопорушення); 3) припинення кримінальних правопорушень (сукупність заходів, спрямованих на недопущення завершення вже розпочатого кримінального правопорушення) [132, с. 157-158].

Як слушно зазначає В. В. Голина, спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності є теорія і практика розробки й реалізації методів та заходів руйнівного впливу на явища і процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення кримінального правопорушення, готування до нього та замаху. Отже, спеціально-кримінологічне запобігання не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реально здійснюваних заходів, спрямованих саме на недопущення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування [111, с. 21].

В свою чергу О. М. Бандурка та О. М. Литвинов розуміють під спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням комплекс заходів, що вживається на відповідній правовій основі спеціалізованими суб'єктами з метою кримінологічної профілактики (випередження, обмеження, усунення та захисту), відвернення та припинення суспільно небезпечних дій, блокування та нейтралізації детермінант їх виникнення, розвитку та відтворення, а також встановлення потенційно схильних до вчинення злочинів осіб та оперативне реагування на їх прояви у будь-якій формі [56, с. 105].

Як вже було зазначено вище, спеціально-кримінологічне запобігання складається з трьох напрямків: кримінологічна профілактика, відвернення та припинення кримінальних правопорушень. Не є виключенням й спеціально-кримінологічне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря. Саме така побудова дозволяє максимально підвищити ефективність запобіжної діяльності. Завдяки такій структурі відповідні суб'єкти запобігання злочинності мають змогу поетапно здійснювати відповідну діяльність, спрямовану на зниження рівня злочинності, зокрема здійснювати відповідний вплив на детермінаційний комплекс відповідних

кримінальних правопорушень, враховуючи наявну специфіку конкретних діянь. У зв'язку з цим, пропонуємо розглянути кожен елемент спеціально-кримінологічного запобігання окремо.

Кримінологічна профілактика передбачає завчасне вжиття відповідних заходів з метою випередження, виявлення криміногенних явищ та в результаті перешкодження вчиненню кримінальних правопорушень.

На цьому етапі об'єктом запобіжного впливу є сформована суспільно неприйнятна спрямованість особистості, яка відображається ззовні в антисуспільних проявах, правопорушеннях, але формування криміногенної орієнтації тільки розпочалося і не визначилося у кримінальній мотивації, тим більше — у мотиві вчинення конкретного кримінального правопорушення. Інакше кажучи, ще відсутній намір його вчинити, а мають місце антисуспільні, аморальні вчинки, що свідчать лише про початкові (незлочинні) форми суспільної небезпечності [110, с. 329-330]. Отже, в цьому випадку йдеться про завчасне вживання відповідних заходів ще на стадії формування злочинної мотивації. В результаті відбувається певна мінімізація негативного впливу криміногенних явищ і процесів на свідомість людини, що має зашкодити формуванню злочинної мотивації.

Традиційно, залежно від того, на які криміногенні явища і процеси спрямовані профілактичні заходи, виділяють 4 окремі види кримінологічної профілактики: а) профілактика випередження; б) обмеження; в) усунення; г) захисту [111, с. 23].

Профілактика випередження — це вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, заснований на прогнозі та спрямований на недопущення виникнення криміногенних явищ і процесів, які здатні масово формувати злочинну мотивацію. Профілактика випередження заздалегідь інформує владу про суспільно небезпечні явища, що можуть виникнути в разі здійснення тих чи інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати певні злочинні прояви [83, с. 148].

Профілактика випередження потребує постійної уваги до тих сфер життєдіяльності людей, в яких не виключена поява криміногенних об'єктів, і цей момент необхідно випередити. Профілактика випередження виступає в системі спеціально-кримінологічного запобігання злочинності як забезпечувальне начало знань про ті чи інші можливі криміногенні об'єкти, про їх зв'язок зі злочинністю на різних її рівнях, про характер і спрямованість запобіжних заходів. Їх конкретизація, аналіз з метою випередження подібних об'єктів повинні здійснюватися компетентними науковцями і підготовленими працівниками державних органів [111, с. 25-26].

Отже, важливого значення для зниження рівня кримінально караного забруднення атмосферного повітря, набуває зазначений вид кримінологічної профілактики. В цьому випадку йдеться про випередження виникнення та можливого поширення криміногенних явищ, які в свою чергу можуть детермінувати злочинність в цій царині.

До основних заходів профілактики випередження кримінально караного забруднення атмосферного повітря можемо віднести:

1) підтримка заходів, що спрямовані на установку нових, реконструкцію та модернізацію вже наявних очисних споруд, що розташовані на підприємствах, які здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря;

2) ревізія та оновлення правового регулювання суспільних відносин, що пов'язані зі здійсненням викидів в атмосферне повітря;

3) посилення нагляду (контролю) за діяльністю підприємств-забруднювачів або фізичних осіб-підприємців, що займаються відповідними видами діяльності.

Так, стимулювання суб'єктів, що здійснюють викиди забруднюючих речовин до здійснення заходів, направлених на установку нових, реконструкцію та модернізацію вже наявних очисних споруд беззаперечно є дієвим чинником запобігання забрудненню атмосферного повітря. Активний розвиток сучасних технологій, в тому числі й в цій царині, може позитивно

відобразитися на загальній якості довкілля, адже реконструювання відповідних об'єктів дасть можливість мінімізувати обсяги викидів.

Важливою є державна підтримка відповідних заходів. Зокрема, вона може бути здійснена шляхом виділення певної цільової фінансової допомоги або наданням кредитів на пільгових умовах для здійснення відповідних заходів, встановлення податкових пільг тощо. Така підтримка стимулюватиме суб'єктів господарювання до здійснення заходів, спрямованих на встановлення нових, реконструкцію та модернізацію наявних очисних споруд.

Водночас не менш важливим є ревізія та оновлення правового регулювання суспільних відносин, що пов'язані зі здійсненням викидів в атмосферне повітря. Така діяльність має бути комплексною, враховувати реалії сьогодення та включати низку факторів. Зокрема, це можливо здійснювати шляхом підвищення стандартів якості повітря, зміни гранично допустимих обсягів викидів, встановлення більш жорстких вимог для отримання дозволу на здійснення викидів суб'єктом господарювання тощо.

У цьому контексті важливого значення набувають нормативно-правові акти, що встановлюють гранично допустимі норми викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та регулюють порядок здійснення таких викидів. Серед них такі: постанова КМУ від 28.12.2001 р. №1780 «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел»; постанова КМУ від 13.03.2002 р. №300 «Про Порядок розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря»; постанова КМУ від 29.11.2001 р. №1598 «Про затвердження переліку найбільш поширених та небезпечних забруднюючих речовин, викиди яких в атмосферне повітря підлягають регулюванню»; Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.06.2006 р. №309 «Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел» та ін.

Однією зі складових оновлення правового регулювання може бути внесення змін до ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря». При цьому важливо враховувати позитивний досвід кримінального законодавства зарубіжних країн про який йшлося у підрозділі 3.1. Окрім того, відповідно до даних, отриманих в результаті власного емпіричного дослідження близько 61% пересічних громадян вважають, що санкції, передбачені чинним КК України, за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля мають бути збільшені. Понад 63% співробітників Національної поліції України (слідчих) та прокуратури (прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримують державне обвинувачення в суді) також зазначають, що санкції мають бути посилені.

Оновлення нормативної бази має здійснюватися в комплексі з діяльністю, спрямованою на посилення нагляду (контролю) за функціонуванням підприємств-забруднювачів або фізичних осіб-підприємців, що займаються відповідною діяльністю. Надзвичайно важливим є як державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря, так й виробничий контроль на самому суб'єкті господарювання в процесі здійснення відповідної діяльності. Не варто також забувати й про важливість громадського контролю (з боку громадських організацій та пересічних громадян). Зокрема, одним з ефективних факторів може бути продовження розширення мережі станцій моніторингу за станом якості атмосферного повітря про які йшлося у попередньому підрозділі. Наразі їх кількість є недостатньо для здійснення повномасштабного та всеосяжного контролю на всій території України.

Профілактика обмеження передбачає вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню типових рис різних категорій злочинців [111, с. 26]. Відомо, що багато негативних, у тому числі злочинних, проявів не можуть бути радикально усунені тими засобами, які є на даний час у суспільства і держави. Єдиним можливим засобом

запобіжного впливу (не завжди, на жаль, результативного) на ці прояви є обмеження кримінальної мотивації безадресної частини населення [84, с. 131].

Враховуючи специфіку кримінально караного забруднення атмосферного повітря до основних заходів профілактики обмеження можемо віднести:

1) реальне виконання положень нормативно-правових актів щодо заборони здійснення понаднормових викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря;

2) встановлення відповідних обмежень щодо конкретних дій суб'єктів господарювання, що є забруднювачами атмосферного повітря;

3) виявлення та припинення незаконної діяльності, пов'язаної зі здійсненням відповідних викидів без отримання спеціального дозволу.

Профілактика усунення визначається як діяльність держави й суспільства, яка суттєво послаблює або навіть ліквідує ті сприятливі умови, що мають детермінуючий вплив на окремі злочинні прояви криміногенного потенціалу. Останні розрізняються залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, зумовлених порушенням функцій державних органів, господарюючих суб'єктів, громадських організацій, службових осіб і громадян, до існуючих у суспільстві, детермінуючих злочинні прояви або корелюючих з ними негативних явищ, які охоплюють значну частину населення [84, с. 131-132].

Основним заходом профілактики усунення кримінально караного забруднення атмосферного повітря слід вважати постійний моніторинг якості атмосферного повітря з метою виявлення можливих понаднормових викидів забруднюючих речовин, особливо у великих містах та поблизу підприємств, що можуть здійснювати відповідні викиди.

В цьому контексті велику роль відіграють громадські організації екологічної спрямованості, адже одним з їх базових завдань зазвичай є здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства. Важливим є також моніторинг з боку пересічних громадян, що можуть

спостерігати забруднення атмосферного повітря та певним чином реагувати на нього.

Окрім того, профілактика усунення також може включати в себе реакцію пересічних громадян на відомі факти вчинення забруднення атмосферного повітря. Наприклад, під час активної роботи ПрАТ «Харківський коксовий завод» місцеві мешканці, активісти постійно порушували питання про необхідність боротьби з масштабним забрудненням повітря від діяльності вказаного підприємства. Так, ця тема постійно обговорювалась у ЗМІ, а на сайті офіційного інтернет-представництва Президента України навіть було розміщено електронну петицію щодо закриття цього заводу.

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів, та (опосередковано) антигромадських поглядів. На відміну від профілактики усунення чи обмеження, профілактика захисту має за мету створення достатнього захисту і безпеки людей та речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності. До об'єктів профілактики захисту відносяться, з одного боку, засоби захисту та збереження державного і приватного майна, засоби особистого захисту; з іншого – правосвідомість потенційних злочинців [111, с. 29].

Так, для мінімізації кримінально караного забруднення атмосферного повітря доцільно вживати заходи, пов'язані з встановленням нових найбільш сучасних та відновлення роботи існуючих станцій моніторингу якості атмосферного повітря. При цьому це можуть бути як станції громадського моніторингу якості атмосферного повітря, так й станцій на базі державних установ, органів місцевого самоврядування та безпосередньо на підприємствах, що здійснюють відповідні викиди забруднюючих речовин.

Як було зазначено раніше, одним зі специфічних напрямів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є **відвернення кримінальних правопорушень (злочинних проявів)**. Зазначений напрям складається із сукупності заходів, спрямованих на невизначене коло і конкретних осіб

криміногенного потенціалу соціуму, які замислюють вирішення своїх потреб злочинним шляхом, активно сприймають злочинний спосіб життя, консолідуються у злочинне середовище та інше, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності. Відвернення злочинності має місце у певних часових межах, а саме - від моменту формування реальної цілеспрямованої злочинної мотивації до початку виконання злочину, тобто до готування, замаху на злочин, закінчення злочину [84, с. 137].

Як слушно зазначав В. В. Голіна, до основних заходів відвернення кримінальних правопорушень можна віднести: заходи переорієнтації антигромадської активності осіб на законослухняну поведінку та активні контрзаходи на індивідуальному рівні. Заходи переорієнтації антигромадської настанови включають: а) створення та утримання на певному рівні спеціальних економічних і соціально-психологічних програм, розрахованих на те, щоб людина одержувала більш-менш повне задоволення своїх потреб. Мета – навчити конкретне коло людей відмовитися від задоволення своїх потреб незаконним шляхом, від прийнятих рішень на вчинення злочину; б) розроблення організаційно-правових заходів, які підвищують у людей почуття відповідальності, формують у них певні соціальні прагнення та уявлення про можливі способи задоволення своїх потреб; в) кримінологічна поінформованість населення про причини й умови вчинення злочинів, особу злочинців, заходи, що здійснюються по виявленню, розкриттю, притягненню до відповідальності та запобіганню злочинів, несприятливих наслідків для засуджених самого факту засудження, наслідків судимості, медичних та психічних показників стану здоров'я та ін. та дає підстави для їх класифікації і виокремлення у чотири групи заходів: 1) переконання (індивідуальна переорієнтація антигромадської настанови; 2) примусу; 3) перестереження; 4) допомоги [111, с. 32-35].

Метою розроблення програм щодо запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі кримінально караному забрудненню

атмосферного повітря, має бути переконання людей, а у нашому випадку – уповноважених осіб підприємств, відповідальних за дотримання природоохоронного законодавства або фізичних осіб-підприємців, що здійснюють відповідну діяльність, відмовитися від реалізації задуманих намірів, розв’язання проблем і задоволення потреб у законний спосіб. Тобто йдеться про їх орієнтацію на відмову від здійснення викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин всупереч встановленому законодавству. З цією метою доцільним є проведення навчання (підвищення кваліфікації) для відповідних посадових осіб, їх залучення до заходів екологічної спрямованості з метою підвищення рівня їх правової культури та екологічної свідомості. В результаті такі особи мають відмовитись від намірів здійснювати забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров’я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва в результаті порушення спеціальних правил. Отже, основним має стати переорієнтація особи на законослухняну екологічно свідому поведінку.

На жаль, наразі відсутня як комплексна всеукраїнська програма запобігання злочинності, так і програма запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля. Така програма мала б встановлювати основні напрями державної політики щодо профілактики, відвернення та припинення кримінальних правопорушень. Нагальною проблемою, що потребує вирішення є складення певного плану дій щодо мінімізації кримінальних правопорушень, в тому числі й проти довкілля.

Крім того, важливим для підвищення ефективності запобіжної діяльності є інформування населення про стан кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі й забруднення атмосферного повітря для формування нетерпимості до таких дій. У психіці має закарбуватися неприйняття таких процесів, а також викорінення байдужості до кримінальних правопорушень у цій царині.

Для цього можливо об'єднати зусилля ЗМІ та правоохоронних й судових органів. У ЗМІ може оприлюднюватись інформація щодо рівня таких кримінальних правопорушень, діяльності уповноважених суб'єктів щодо запобігання ним тощо. Володіння населенням такою інформацією, її аналізуванню сприятиме підвищенню свідомості потенційних правопорушників.

Розвиток почуття відповідальності за свої дії у поєднанні дією принципу невідворотності юридичної відповідальності та призначення справедливого покарання за вчинене діяння є надзвичайно важливим. На детермінацію поведінки особи має впливати реальна дія кримінального закону. Страх потенційного правопорушника перед притягненням до кримінальної відповідальності може змусити його відмовитися від злочинних намірів та слідувати законодавству.

Варто підкреслити, що на думку дослідників вплив закону на формування правової поведінки та правосвідомості індивідів напряду залежить від ефективності й результативності загального механізму правового регулювання суспільних відносин, першоджерелом якого є норми права. На їх основі держава в особі компетентних органів закріплює права та обов'язки окремих суб'єктів, забезпечує правовідносини між ними. Основою правовідносин при цьому є правосвідомість суб'єктів, носієм якої є не лише окрема особистість, а й громадські об'єднання політичні партії, державні органи та посадові особи, юристи-практики, суспільство загалом [200, с. 20]. Отже, для підвищення ефективності запобіжного впливу важливу роль грає ефективність механізму правового регулювання, яка сприяє формуванню законослухняної поведінки суб'єктів правовідносин, у тому числі й в царині запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря.

При цьому, підкреслимо, що правослухняні громадяни дотримуються норм законодавства не стільки через страх відповідальності за вчинене діяння, скільки через особисті переконання та моральні принципи. Саме тому

важливим є вплив на свідомість потенційного порушника з метою формування в нього стійкого переконання не вчинювати кримінальне правопорушення. У цьому контексті дієвими будуть заходи пропаганди, направленої на утримання потенційних правопорушників від здійснення забруднення атмосферного повітря, так й спонукання до активізації правомірної та суспільно корисної діяльності в означеній сфері.

Припинення кримінальних правопорушень, як останній напрям спеціально-кримінологічного запобігання, можна розуміти як сукупність дій, спрямованих на виявлення осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення або намагаються безпосередньо його здійснити (замах), і прийняття до таких осіб відповідних заходів [111, с. 35]. Злочинні прояви припиняються на стадіях готування до кримінального правопорушення, замаху на нього та закінченого кримінального правопорушення з метою недопущення рецидиву або настання більш тяжких наслідків уже вчиненого діяння, а також затримання злочинців [84, с. 143].

Основними заходами припинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря є:

- 1) оперативне реагування на сигнали, повідомлення, заяви про вчинення таких кримінальних правопорушень;
- 2) підвищення рівня спеціальних знань співробітників судових та правоохоронних органів, особливо слідчих, що здійснюють досудове розслідування відповідних кримінальних правопорушень та прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримують державне обвинувачення в суді;
- 3) підвищення рівня взаємодії правоохоронних та природоохоронних органів, зокрема, Держекоінспекції;
- 4) здійснення досудового розслідування в максимально короткі терміни.
- 5) обов'язкове проведення спеціальних експертних досліджень при виявленні факту вчинення забруднення атмосферного повітря.

Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, становить діяльність, що направлена на перешкоджання розвитку усіх складових детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень в цій царині, що породжують та сприяють їх вчиненню, мінімізація впливу таких факторів та недопущення вчинення відповідних діянь на різних стадіях злочинної поведінки.

Варто наголосити, що запобігання кримінальним правопорушенням в цій сфері є надзвичайно складним, в тому числі й у зв'язку із дуже високим рівнем латентності таких діянь, а також через ряд інших факторів. Зокрема, до них можна віднести складність виявлення факту вчинення забруднення атмосферного повітря; складнощі зі збереженням обстановки місця кримінального правопорушення; складнощі при проведенні експертиз; недостатність спеціальних знань та методик у працівників правоохоронних органів; низький рівень взаємодії правоохоронних і природоохоронних органів тощо.

Однак, діяльність із запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря є важливою умовою для збереження здоров'я населення, природних екосистем. Саме тому державі потрібно звернути особливу увагу на запобігання таким кримінальним правопорушенням та активізувати таку діяльність.

3.4. Суб'єкти запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря

В загальному розумінні суб'єктами запобігання кримінальних правопорушень є державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які здійснюють розроблення і реалізацію заходів щодо випередження, обмеження й усунення причин та умов злочинності й недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки.

За специфікою запобіжної діяльності розрізняють суб'єктів, які:

- 1) визначають її основні напрями, завдання, форми, планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання;
- 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами запобігання кримінальним правопорушенням;
- 3) виявляють та вивчають об'єкт запобіжного впливу й інформують про нього інших суб'єктів;
- 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту людини і соціальних благ;
- 5) реалізують заходи щодо відвернення і припинення кримінальних правопорушень.

Множинність суб'єктів запобіжної діяльності пов'язана з різноманітністю об'єктів запобіжного впливу й утворює систему суб'єктів.

Систему суб'єктів запобігання складають юридичні і фізичні особи, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадського обов'язку здійснюють запобіжну діяльність. До системи входять органи державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронні органи, органи судової влади, підприємства, установи і організації, окремі громадяни [132, с. 161].

Слід звернути увагу на те, що множинність суб'єктів, так чи інакше пов'язаних із запобіганням злочинності, ще не свідчить про відсутність прогалин в організаційній структурі їх органів. Деякі напрями спеціально-кримінологічного запобігання злочинності організаційно-управлінські забезпечені слабо або зовсім не забезпечені, тобто необхідні органи чи їх підрозділи відсутні, не створені [132, с. 63].

Беручи до уваги основні ознаки кримінально караного забруднення атмосферного повітря, дійсно існує багатоманітність суб'єктів запобігання. Такі суб'єкти мають перебувати у тісній взаємодії один з одним для підвищення ефективності здійснюваної діяльності. Враховуючи напрямки діяльності таких суб'єктів, а також їх основні функції, повноваження можна виділити 3 групи (види) суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, в тому числі й кримінально караному забрудненню атмосферного повітря:

1) органи та організації, які керують цією діяльністю, організовують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та місцевого самоврядування);

2) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності та злочинних проявів віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (зокрема, МВС, прокуратура, суд);

3) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності та злочинним проявам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих кримінальних правопорушень (наприклад, заклади освіти, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо) [110, с. 346].

Погоджуємось з думкою науковців, які зазначають, що одним з найбільш важливих завдань органів державної влади є здійснення комплексу правових, організаційних заходів, спрямованих на поліпшення природоохоронної діяльності та підвищення ефективності застосування кримінально-правових норм, спрямованих на боротьбу з екологічною злочинністю в суспільстві та державі в цілому. Найбільш загальний, фундаментальний підхід до цього питання полягає в тому, щоб забезпечити виконання державними органами взяті на себе міжнародні зобов'язання щодо охорони довкілля та запобігання транскордонному забрудненню. З цією метою основним пріоритетом має бути удосконалення природоохоронного законодавства відповідно до міжнародних зобов'язань держави у сфері охорони довкілля [4, с. 8].

Так, починаючи аналіз суб'єктів запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, варто почати з Верховної Ради України, яка відповідно до ст. 75 Конституції України є єдиним органом законодавчої влади. Саме до її повноважень, з-поміж іншого, належить прийняття законів, визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних програм, зокрема щодо охорони довкілля [127].

Повноваження парламенту України дають йому підстави для розроблення головних напрямів боротьби зі злочинністю, створення достатньої правової бази для істотного впливу на кримінологічну політику держави, а взагалі своєю діяльністю сприяти зниженню кількісно-якісних показників злочинності [111, с. 63].

Зокрема, як вже було зазначено вище саме парламент визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики держави. Так, згідно зі ст. 3 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» однією з основних засад політики у сфері розбудови державності є боротьба зі злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності [172]. Таким чином, запобігання кримінальним правопорушенням прямо впливає з основних повноважень Верховної Ради України та є важливою частиною її діяльності.

Відповідно до ст. 102 Конституції України Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [127]. Варто підкреслити, що саме він затверджує комплексні програми запобігання злочинності та своїми указами корегує напрями і координацію діяльності із запобігання злочинності. Метою таких програм є забезпечення відповідно до кримінологічної політики протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації засобів і методів запобігання і розкриття кримінальних правопорушень [132, с. 162]. Отже, Президент України також є важливим державним органом, що грає роль у діяльності, пов'язаній із запобіганням кримінальним правопорушенням, в тому числі й кримінально караному забрудненню атмосферного повітря.

Згідно зі ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Саме Уряд, в межах своїх повноважень, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і

громадянина; забезпечує проведення політики у сферах охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України тощо [127]. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» одним з основних його завдань визначає здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Окрім того, відповідно до зазначеного Закону, одним з повноважень Уряду є вжиття заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, забезпечення пожежної безпеки, боротьби зі злочинністю, запобігання і протидії корупції [184].

Не останнє місце серед суб'єктів запобігання злочинності посідають місцеві органи влади, зокрема, органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації. Саме вони за своїми повноваженнями здійснюють організаційно-управлінські функції щодо запобігання злочинності, організують і координують роботу відповідних суб'єктів системи запобігання злочинності, займаються ресурсним забезпеченням, контролюють виконання постанов і рішень вищих органів влади і своїх власних завдань щодо запобігання злочинів на підвідомчій території. Основні форми цієї роботи такі: 1) видання у межах своєї компетенції нормативних актів з питань протидії злочинним проявам, організація контролю за їх виконанням; 2) безпосереднє здійснення запобіжної роботи через відділи виконкому, підвідомчі установи, підприємства, організації, постійні комісії тощо [111, с. 65-66].

Так, відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» саме вони забезпечують здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадської безпеки і порядку, боротьби зі злочинністю (п. 2 ч. 1 ст. 25) [185].

Наразі у деяких регіонах та містах діють комплексні цільові програми запобігання злочинності. Наприклад, Міська цільова програма профілактики

та протидії злочинності в місті Києві «Безпечна столиця» на 2022-2024 роки; Комплексна програма «Правопорядок» на період 2022-2024 роки Сумської міської ради; Регіональна Програма забезпечення громадського порядку та громадської безпеки на території Дніпропетровської області на період до 2025 року; Комплексна програми профілактики злочинності в місті до 2024 року Івано-Франківської міської ради. У Харкові також існувала подібна програма – Комплексна програма протидії злочинності і корупції в м. Харкові на 2011-2015 роки. На жаль, нового акту такого характеру наразі не затверджено.

Найбільш важливу роль у запобіганні кримінальним правопорушенням, в тому числі й кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, відіграють суб'єкти, для яких така діяльність є однією з основних функцій в межах правозастосовної та правоохоронної діяльності. До них слід віднести органи прокуратури, органи внутрішніх справ, судові органи тощо.

Так, основною метою діяльності прокуратури України є захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Її роль у запобіганні кримінальним правопорушеннями визначається покладеними на неї функціями. Так, відповідно до ст. 131¹ Конституції України прокуратура здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [127]. В контексті запобігання злочинності слід звернути увагу саме на діяльність прокуратури в межах досудового розслідування та судового провадження.

Так, згідно з Висновком Консультативної ради європейських прокурорів (КРЕП) № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля прокурори повинні забезпечити щоб розслідування екологічних кримінальних правопорушень проводилося ретельно, щоб усі об'єкти у ланцюзі

відповідальності (фізичні та юридичні особи, виконавці, співвиконавці та співучасники) були ідентифіковані, а також були встановлені усі факти протиправних дій та будь-які можливі зв'язки з організованою, насильницькою злочинністю та пов'язаними з нею кримінальними правопорушеннями. Прокурори повинні знати про зв'язок між екологічними кримінальними правопорушеннями, організованою та насильницькою злочинністю, корупцією, фінансуванням тероризму або з кримінальними правопорушеннями, вчиненими в контексті збройного конфлікту за допомогою методів і засобів ведення війни. Вони повинні розуміти, як виявляти та розслідувати такі злочини, зокрема, відмивання грошей, пов'язане з екологічними кримінальними правопорушеннями [74].

Варто наголосити, що для підвищення ефективності здійснення запобіжної діяльності органами прокуратури України, з урахуванням позитивного світового досвіду, у структурі Офісу Генерального прокурора наказом Генерального прокурора від 23.04.2021 № 25 утворено Спеціалізовану екологічну прокуратуру на правах Департаменту. Наказом Генерального прокурора від 05.07.2023 р. №185 було затверджено Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора. Відповідно до п. 3.1. цього Положення одним з основних завдань Спеціалізованої екологічної прокуратури є організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, розслідування у яких здійснюється Головними слідчими управліннями Національної поліції України, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, центральним апаратом Бюро економічної безпеки України (крім проваджень, організація і процесуальне керівництво у яких здійснюються Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, а також іншими структурними підрозділами згідно зі спеціалізацією, визначеною

наказами Генерального прокурора) [180]. Восени 2021 р. в усіх 24 обласних прокуратурах та Київській міській прокуратурі створено Спеціалізовані екологічні прокуратури (на правах відділу).

Після початку своєї діяльності Спеціалізована екологічна прокуратура Офісу Генерального прокурора розпочала активну роботу. Зокрема, вона стала розробником важливого документу, який дозволив удосконалити співпрацю державних органів в цій царині. Так, було прийнято спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022, яким затверджено Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля [181].

Протягом 2021 р., завдяки діяльності Спеціалізованої екологічної прокуратури, було збільшено кількість направлених до суду обвинувальних актів на 27%. Також збільшився й відсоток розкриття кримінальних правопорушень до 18% (у 2020 – 16%). Було сфокусовано увагу на запобіганні кримінальним правопорушенням про окремих напрямках. Зокрема, до суду було направлено 7 кримінальних проваджень за фактами забруднення атмосферного повітря (для порівняння, у 2020 р. не було жодного). Наприклад, Харківською обласною прокуратурою 17.09.2021 р. направлено до суду обвинувальний акт щодо службових осіб ТОВ «Коксовий завод «Новомет» за фактом забруднення атмосферного повітря шкідливими для життя людей та довкілля відходами промислового виробництва, чим спричинено шкоду у сумі понад 3 млн грн, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей (шляхом створення сполук, що мають токсичну дію на людину, призводячи до порушення серцево-судинної діяльності, отруєння дихальних шляхів), а також довкілля (шляхом забруднення водних та земельних ресурсів внаслідок опадів

речовин та їх сполук, які потрапили в атмосферне повітря внаслідок викидів). Прокурори заявили позов, який був задоволений судом. Кошти стягнуто [195].

Окрім того, Офіс Генерального прокурора приєднався до Європейської мережі прокурорів з охорони довкілля. Так, Європейська мережа прокурорів з охорони довкілля (European Network of Prosecutors for the Environment, ENPE) була створена як неофіційна мережа прокурорів у вересні 2012 року у Брюсселі, Бельгія, 8-ма організаціями з 7 європейських країн. На сьогодні до складу Мережі входить 51 організація з 32 країн Європи, Латинської Америки та Північної Африки. Метою організації є сприяння охороні довкілля шляхом підтримки оперативної роботи природоохоронних прокурорів, а також, завдяки підтримці застосування національного, європейського та міжнародного екологічного права екологічними прокурорами, приділяючи особливу увагу охороні здоров'я населення, досягненню сталого розвитку та запобіганню організований злочинності у сфері довкілля. В рамках Мережі діють 4 робочі групи: щодо злочинів проти дикої природи, злочинів у сфері поводження з відходами, злочинів, пов'язаних із забрудненням повітря, а також міжсекторна робоча група, яка займається дослідженням ефективності заходів із забезпечення дотримання природоохоронного законодавства [157].

Важливим суб'єктом запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, є органи внутрішніх справ. Саме вони здійснюють діяльність спрямовану на розслідування кримінальних правопорушень в цій царині. Наразі саме на структурні підрозділи Національній поліції України покладено проведення досудового розслідування злочинів, передбачених розділом VIII Особливої частини КК. Тобто, в їх компетенції розкриття таких злочинів, виявлення винних і притягнення їх до кримінальної відповідальності у встановленому законом порядку. Їх повноваження дозволяють проводити заходи, що безпосередньо спрямовані на виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень в цій сфері. Однак, проаналізувавши таку діяльність, приходимо до висновку, що відповідні посадові особи не приділяють значної уваги цьому виду злочинів, не

здійснюють належного запобігання, що сприяє зростанню рівня штучної латентності. Окрім того, багато співробітників правоохоронних органів погано обізнані в екологічному законодавстві.

Закон України «Про Національну поліцію» визначає, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [186]. На жаль, закон прямо не передбачає напрямків діяльності поліції у сфері забезпечення дотримання природоохоронного законодавства, виявлення, попередження та припинення саме екологічних кримінальних правопорушень.

На думку дослідників, важливим напрямком діяльності органів поліції в галузі охорони природи могла б бути профілактика екологічних правопорушень. Якщо виходити з того, що досягнення найвищої ефективності еколого-правової діяльності органів поліції проявляється в певному зниженні екологічних правопорушень, то їх найважливішим завданням стає виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню екологічних правопорушень, і розробка заходів щодо їх попередження, перевірку дотримання фізичними та юридичними особами норм екологічного законодавства при здійсненні господарської та іншої діяльності. Зазначені норми є досить різноманітними та встановлюються на певних стадіях діяльності людини, яка впливає на об'єкти довкілля.

З кожним роком число кримінальних правопорушень проти довкілля збільшується. Вони все більше впливають на стан громадської безпеки, в ряді регіонів виступають чинником політичної та екологічної дестабілізації. Такі діяння завдають шкоди не тільки економіці країни, а й підривають самі біологічні основи існування людини. Підсумовуючи вищенаведене, можемо зробити висновки, що для ефективної боротьби з кримінальними

правопорушеннями проти екологічної безпеки, потрібно посилити контроль за охороною навколишнього середовища [66, с. 30].

Для підвищення ефективності запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля, в тому числі й кримінально караному забрудненню атмосферного повітря, варто враховувати позитивний досвід закордонних країн, де запроваджено ефективні моделі діяльності спеціалізованих правоохоронних органів. Їх діяльність сприяє як ефективному розслідуванню зареєстрованих кримінальних правопорушень в цій царині, так й певному зниженню рівня латентності таких кримінальних правопорушень.

Так, можна виділити декілька моделей функціонування екологічної поліції в різних державах світу. Перша передбачає, що екологічна поліція є частиною загальнонаціональної поліцейської системи й знаходиться в структурі МВС або ж поліції штату, якщо мова йде про федеративну державу. Наприклад, саме така модель діє у Бразилії. При цьому, в Бразилії існує федеральна екозахисна установа – Інститут навколишнього середовища й відновлюваних природних ресурсів (ІВАМА), що також здійснює функції екологічної поліції та притягує порушників законодавства до адміністративної відповідальності.

Згідно з другою моделлю екологічна поліція підпорядковується міністерству екології. Така система діє в Ізраїлі, де так звана «зелена» поліція має права вести розслідування, арештовувати та штрафувати правопорушників. На регіональному рівні вона працює разом з районними відділеннями Міністерства екологічної політики, на місцевому рівні співпрацює з органами місцевої влади та МВС.

У третій моделі екологічна поліція підпорядкована відразу кільком міністерствам. Відповідна модель діє в Італії. Тут екологічна поліція має назву Командування підрозділів карабінерів по лісовому господарству, захисту навколишнього середовища та агропродовольчому захисту. Вона знаходиться в підпорядкуванні Міністерства оборони, Міністерства сільського господарства та Міністерства навколишнього середовища. Установа ділиться

на чотири команди: з охорони лісів, із захисту біорізноманіття та парків, з охорони навколишнього середовища та із захисту агропродовольчих товарів.

Врешті решт четверта модель передбачає підпорядкування екологічної поліції владі муніципалітетів. Подібна модель діє в деяких штатах США, наприклад, у Нью-Йорку вона діє під назвою Департамент санітарної поліції та перебуває в структурі міської влади. А у Массачусетса, де екологічна поліція підконтрольна Міністру енергетики та навколишнього середовища штату [219].

Варто зазначити, що у 2020 р. на сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України було зареєстровано електронну петицію, яка ініціювала створення екологічної поліції (екополіції) для ефективного попередження та припинення правопорушень у сфері охорони довкілля. В петиції наголошувалось на тому, що створення такого органу збільшить кількість виявлених екологічних правопорушень, підвищить якість доказової бази як щодо справ про адміністративні екологічні правопорушення, так і щодо кримінальних проваджень. Держава зможе ефективно попереджувати протиправні дії в екологічній сфері, вживати заходів щодо усунення шкоди природі, а також притягувати правопорушників до встановленої законом відповідальності з метою забезпечення екологічного правопорядку в Україні [205]. Однак, таку ініціативу не було підтримано належним чином. Петиція набрала лише 1057 голосів з 25000 необхідних та не була спрямована на розгляд Президенту України.

Дискусійним залишається питання щодо віднесення судових органів до суб'єктів запобіжної діяльності. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [193]. Тобто запобіжна діяльність суду

здебільшого проявляється у виконанні ним свого основного завдання – здійснення правосуддя.

Протягом 2013-2022 років суди України винесли 244 рішення різного виду щодо діянь, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. З них лише 4 обвинувальні вирокі (також одна ухвала помилково облікована як вирок). Це досить мало. Однак, варто підкреслити, що здебільшого це пов'язано з невеликою кількістю обвинувальних вироків за ст. 241 КК, що надходять до суду в цей період. Так, наприклад, у 2022 році до суду не було скеровано жодного кримінального провадження за вказаною статтею.

Варто зазначити, що науковцями пропонується здійснити реструктуризацію сучасної судової системи України з метою досягнення швидкого та ефективного розгляду екологічних справ, яка повинна включати: розумні (з точки зору можливості доведення причинно-наслідкового зв'язку) строки розгляду справ та чіткий вплив судових рішень на подальше вдосконалення екологічної політики держави [3, с. 176].

Ще одним суб'єктом запобіжної діяльності щодо кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема кримінально караного забруднення атмосферного повітря, є Державна екологічна інспекція України (далі – Держекоінспекція). Відповідно до Положення про Державну екологічну інспекцію України, вона реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Одним з основних завдань Держекоінспекції є здійснення у межах повноважень, передбачених законом, державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства, зокрема, щодо охорони атмосферного повітря [179].

На думку деяких спеціалістів, слабкість державного управління в екологічній сфері породжує широкий спектр екологічних правопорушень. Екологічна злочинність в Україні є прямим наслідком неефективної екологічної політики. Діяльність Держекоінспекції щодо забезпечення

екологічної безпеки країни неефективна та призвела до зростання кількості екологічних правопорушень [106, с. 53-54].

Зокрема у зв'язку з цим було запропоновано реформувати систему природоохоронного контролю. Так, у 2017 році було схвалено Концепцію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища. В Концепції наголошено на тому, що система організації нагляду (контролю) за додержанням вимог природоохоронного законодавства є недосконалою. Метою Концепції визначено створення ефективної державної системи запобігання екологічним правопорушенням і моніторингу стану навколишнього природного середовища, зниження тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до здійснення нагляду (контролю), утворення єдиного інтегрованого державного органу природоохоронного моніторингу та нагляду (контролю) - Служби.

Реалізація Концепції мала відбутися в три етапи протягом 2017-2020 років. Як наслідок, мала бути утворена Служба та ліквідована Держекоінспекція. Окрім зазначеного передбачалося внесення змін до законодавства щодо удосконалення системи здійснення нагляду (контролю), організації проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища, забезпечення функціонування загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи, доступу до екологічної інформації; сформувати матеріально-технічну та лабораторну базу проведення моніторингу стану навколишнього природного середовища та здійснення нагляду (контролю) Службою; розробити та впровадити нові екологічні стандарти та норми; запровадити фінансову гарантію екологічної відповідальності тощо [194]. На жаль, наразі згадана Концепція не була реалізована, а запланована реформа системи державного екологічного контролю так і не відбулась. Переважна більшість заходів, передбачених у Концепції не були втілені в життя.

Опосередковано певну роль для запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря відіграють недержавні органи. Зокрема, йдеться про громадські організації (далі – ГО) та проекти, що спрямовують свою діяльність на захист довкілля та атмосферного повітря як однієї з основних його складових. Їх функціонування може мати певний превентивний вплив на забруднення атмосферного повітря, зокрема його детермінаційний комплекс та рівень латентності.

До таких організацій та проектів можна віднести: Центр екологічних ініціатив «Екодія», Українське товариство охорони природи, Всеукраїнська екологічна ліга, ГО «SaveDnipro», громадський моніторинг якості повітря EcoCity, проект «SaveEcoBot», ГО «Зелений світ – Друзі Землі», ГО «Екопатруль», ГО «Бюро екологічних розслідувань», Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта», ГО «Українська природоохоронна група», ГО «Фрі Ардуіно», ГО «Екосенс», ГО «Еко Хаб Харків» тощо.

Громадські природоохоронні організації та їх екологічна діяльність володіють визнаним досвідом, спеціальними знаннями й потенціалом у тих галузях, що мають особливе значення для впровадження та огляду екологічно безпечного й соціально орієнтованого збалансованого розвитку. Для підвищення ролі громадських природоохоронних організацій необхідно:

- 1) надавати громадським природоохоронним організаціям належний доступ до інформації про реальний стан природного середовища;
- 2) забезпечити ефективність дії програм і заходів, що здійснюються громадськими природоохоронними організаціями та їхньої ролі в охороні навколишнього середовища;
- 3) розробити доступні й ефективні засоби забезпечення реальної участі громадських природоохоронних організацій у процесах спостереження та оцінювання стану природного середовища;
- 4) налагодити тісну взаємодію природоохоронних громадських організацій з громадськістю та інспекторами з охорони довкілля;
- 5) розробити ефективний механізм співпраці між органами державної влади й природоохоронними громадськими організаціями

[143, с. 65].

Окрім ГО опосередкований вплив на запобігання злочинності відіграють ЗМІ. Вони можуть збирати та поширювати інформацію про забруднення атмосферного повітря, привертаючи увагу громадськості, висвітлювати недоліки діяльності спеціальних суб'єктів запобігання таких кримінальним правопорушенням тощо.

Час від часу проблеми кримінально караного забруднення атмосферного повітря підіймались у пресі. Мали місце окремі публікації про забруднення повітря в окремих регіонах чи державі в цілому. Однак, цього замало для формування громадської думки на належному рівні. Варто наголосити, що після почату повномасштабної війни на території України вектори уваги ЗМІ значно змінилися та проблемам довкілля у своїх публікаціях стали приділяти значно менше уваги. Але це не означає повну відсутність таких матеріалів. Так, інформаційні портали публікують статті, пов'язані з впливом активних бойових дій на атмосферне повітря та інші складові довкілля.

Пересічні громадяни, як суб'єкти запобіжної діяльності, мають бути налаштовані на реагування та небайдужість до кримінально караного забруднення атмосферного повітря. Зокрема, вони можуть своєчасно повідомляти про відомі їм факти вчинення забруднення атмосферного повітря. Адже проблема дуже високого рівня латентності залишається актуальною в тому числі у зв'язку із неповідомленням громадян. Як вже зазначалось у попередніх розділах, понад 83% опитаних нами респондентів не повідомляли про відомі їм випадки вчинення кримінальних правопорушень. Тобто для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням в цій царині необхідна наявність активної громадянської позиції у населення.

Таким чином, суб'єкти запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря досить різноманітні. Для деяких з них така діяльність є основною, а для інших – лише побічною. На жаль, наразі ефективність запобіжної діяльності в цій сфері залишається на невисокому рівні. Підвищення дієвості заходів запобігання, що здійснюють різні суб'єкти можливо досягти шляхом: 1) оновлення нормативно-правових актів різних

рівнів, тобто як законів, так й місцевих програм запобігання злочинності; 2) модернізації діяльності запобіжних суб'єктів з урахуванням сучасного стану такої злочинності; 3) підвищення рівня взаємодії різних суб'єктів запобігання; 4) оновлення системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Висновки до розділу 3.

Запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря потребує вжиття низки різноманітних заходів, в тому числі й з врахуванням позитивного міжнародного та зарубіжного досвіду запобіжної діяльності. Так, наприклад, ООН протягом тривалого часу наголошує на важливості захисту навколишнього середовища для забезпечення мети сталого розвитку. Саме тому питання, пов'язані з екологією регулярно розглядаються на заходах ООН та приймаються відповідні акти, які мають бути враховані Україною при здійсненні відповідної діяльності. Окрім того, позитивні здобутки провідних країн, в першу чергу європейських, також можуть бути прикладом для наслідування нашою державою для підвищення ефективності запобіжної діяльності.

Наголошено, що загальносоціальне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря потребує всеосяжних дій, які мають здійснюватися з урахуванням особливостей цього виду злочинності. Нажаль, наразі така діяльність характеризується недостатньою ефективністю. Зокрема, у зв'язку з цим доречно спрямувати сили на поліпшення державної політики з метою мінімізації поширення кримінальних правопорушень в цій царині. Зазначена діяльність має бути спрямована на зменшення виникаючих соціальних протиріч та процесів у різних сферах суспільного життя. В тому числі необхідно стимулювати законслухняну поведінку шляхом реалізації низки заходів культурно-виховного, просвітницького, економічного, політичного характеру тощо.

Встановлено, що основу спеціально-кримінологічного запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря становить діяльність, направлена на перешкоджання розвитку усіх складових детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень в цій царині на різних стадіях злочинної поведінки. Наголошено, що запобігання кримінальним правопорушенням в цій царині є надзвичайно складним, в тому числі й у зв'язку з дуже високим рівнем латентності таких діянь, а також через ряд інших факторів. При цьому запобіжна діяльність складається з трьох напрямів: кримінологічної профілактики, відвернення кримінальних правопорушень, припинення кримінальних правопорушень. Для максимальної ефективності запобіжної діяльності необхідно здійснювати відповідні заходи по кожному напрямку.

Досліджено суб'єктів запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря по кожній з таких груп: 1) органи та організації, які керують цією діяльністю, організовують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та місцевого самоврядування); 2) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності та злочинних проявів віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (зокрема, МВС, прокуратура, суд); 3) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності та злочинним проявам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих кримінальних правопорушень (наприклад, заклади освіти, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні правової сутності кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема, кримінально караного забруднення атмосферного повітря, кримінологічному аналізі такого діяння, визначенні його детермінаційного комплексу та в результаті – розробці наукових рекомендацій для вдосконалення існуючих та впровадження нових заходів запобігання кримінальним правопорушенням у цій царині. Основними теоретичними та практичними результатами дослідження є такі висновки.

1. Одним з основних завдань держави має бути охорона довкілля. Зокрема, у зв'язку з цим кримінальними кодексами більшості держав світу передбачено відповідальність за вчинення найбільш небезпечних діянь в екологічній сфері. Не є виключенням й КК України, який містить окремий розділ Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля», яким криміналізовано 22 склади відповідних кримінальних правопорушень. Виходячи з цього кримінальними правопорушеннями проти довкілля необхідно вважати передбачені Розділом VIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність), що створюють реальну загрозу завдання шкоди чи завдають реальну шкоду довкіллю, як об'єкту кримінально-правової охорони і які вчиняються суб'єктом цих кримінальних правопорушень. Визначено, що кримінальні правопорушення проти довкілля умовно, залежно від типу природного об'єкта, на яке здійснюється посягання, можна поділити на декілька груп: 1) кримінальні правопорушення, що посягають на екологічну безпеку; 2) кримінальні правопорушення у сфері охорони і використання земель, надр, атмосферного повітря і водних ресурсів; 3) кримінальні правопорушення у сфері використання та охорони рослинного і тваринного світу.

2. Основним безпосереднім об'єктом забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) виступають суспільні відносини, які забезпечують умови

з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря. Додатковими безпосередніми об'єктами цього складу кримінального правопорушення можуть бути відносини, що забезпечують умови з охорони життя, здоров'я або власності. Предметом такого кримінального правопорушення є атмосферне повітря, що являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень.

3. Об'єктивну сторону кримінально караного забруднення атмосферного повітря становить діяння (дія чи бездіяльність), що може бути вчинено у формі 1) забруднення або 2) іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря. В обох випадках діяння відбувається з порушенням спеціальних правил. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується матеріальним складом, тобто обов'язковим є настання передбачених законом наслідків. Проте вважаємо доцільним внести зміни до кримінального законодавства та передбачити кримінально каране забруднення атмосферного повітря як кримінальне правопорушення з формальним складом.

4. Суб'єктом кримінально караного забруднення атмосферного повітря є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність (16 років). Водночас аналіз практики свідчить, що до кримінальної відповідальності притягаються особи наділені певними повноваженнями, зокрема спеціально уповноважені особи підприємств, установ, організацій, відповідальні за дотримання екологічного законодавства або фізичні особи-підприємці, що здійснювали відповідні види діяльності.

Набуває актуальності питання заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Згідно чинного законодавства вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря не тягне їх застосування. Однак, вважаємо можливим встановити застосування таких заходів у разі вчинення уповноваженою особою в інтересах юридичної особи кримінально караного забруднення атмосферного повітря.

5. З суб'єктивної сторони забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря може вчинюватись як з умислом, так і з необережністю. Водночас ставлення суб'єкта наслідків, зокрема загибелі людей або інших тяжких наслідків (за ч. 2 ст. 241 КК України), можливе лише з необережністю.

6. Необхідно посилити санкції за вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря, адже санкції, що встановлені у чинному законодавстві не відповідають тяжкості відповідного діяння.

7. У результаті аналізу кримінологічної структури кримінальних правопорушень проти довкілля встановлено, що наразі вони займають відносно невелику частку від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень та становлять близько 1%. В результаті аналізу емпіричних даних виявлено тенденцію до зростання рівня екологічної злочинності на тлі загального зниження рівня злочинності в країні.

8. Детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі кримінально караного забруднення атмосферного повітря характеризується поширенням в економічній, політичній, управлінській й соціальній сферах. Не останнє місце в детермінації кримінально караного забруднення атмосферного повітря посідає корупція.

9. Кримінологічний аналіз кримінально караного забруднення атмосферного повітря має свої особливості. Зокрема, завдяки аналізу статистичних даних було встановлено основні кримінологічні ознаки кримінально караного забруднення атмосферного повітря (рівень, структура, динаміка, географія, топографія).

10. За результатами опитування (анкетування) населення України та практичних працівників правоохоронних органів (слідчих Національної поліції та прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримують державне обвинувачення в суді) встановлено, що кримінально каране забруднення атмосферного повітря характеризується дуже високим рівнем латентності (понад 70%), зокрема штучної.

11. Враховуючи дуже високий рівень латентності кримінально караного забруднення атмосферного повітря повноцінно дослідити кримінологічно значущі ознаки особи злочинця неможливо, адже абсолютна більшість кримінальних правопорушень за ст. 241 КК України залишається нерозкритими, а особа злочинця – невстановленою. За результатами аналізу судової практики встановлено, що усі засуджені за вчинення кримінально караного забруднення атмосферного повітря були дорослими чоловіками, з середньою спеціальною або вищою освітою, на момент постановлення вироку були одружені (або такої інформації немає). Переважна більшість з них працювали на підприємствах та були відповідальними за дотримання екологічного законодавства.

12. Кримінальні правопорушення проти довкілля, в тому числі й кримінально каране забруднення атмосферного повітря, прямо не спрямовані на заподіяння шкоди людині. Однак, водночас вони можуть завдавати шкоди безпосередньо людині, негативно впливаючи на її здоров'я, викликаючи певні захворювання або навіть призводити до летальних наслідків. У такому разі потенційною жертвою кримінальних правопорушень проти довкілля може бути кожен. Враховуючи всеосяжний характер забруднення атмосферного повітря, рівень його латентності, важкість розслідування та встановлення потерпілих осіб визначено поняття «латентної жертви кримінальних правопорушень проти довкілля» як особу, що реально зазнала шкоди в результаті вчинення кримінального правопорушення проти довкілля, однак в силу різних обставин цей факт залишився поза увагою офіційних органів.

13. Дослідження позитивного міжнародного та зарубіжного досвіду запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря стає підґрунтям для впровадження таких превентивних заходів у вітчизняну запобіжну практику. За результатами аналізу закордонного кримінального законодавства виявлено, що забруднення атмосферного повітря криміналізовано в багатьох державах світу та визнано вагомою проблемою людства. Запобіжна діяльність, спрямована на зниження рівня кримінально

караного забруднення атмосферного повітря є високо розвиненою у цивілізованих країнах світу. Такий позитивний досвід слід впроваджувати у вітчизняну правозастосовчу практику, з урахуванням національних особливостей.

14. Загальносоціальне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря потребує всезагальних та активних дій. На жаль, наразі така діяльність характеризується недостатньою ефективністю. Відповідна діяльність має бути направлена на зменшення виникаючих соціальних протиріч та процесів в різних сферах суспільного життя, які сприяють збільшенню рівня таких кримінальних правопорушень, стимулювання законслухняної поведінки шляхом реалізації різноманітних заходів культурно-виховного, просвітницького, економічного, політичного характеру тощо.

15. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря традиційно відбувається у трьох напрямках: кримінологічна профілактика, відвернення і припинення кримінальних правопорушень. Для підвищення ефективності запобіжної діяльності необхідно здійснювати відповідні заходи по усім цим напрямкам.

16. Суб'єктів запобігання кримінально караному забрудненню атмосферного повітря враховуючи напрямки їх діяльності, а також основні функції та повноваження можна поділити на 3 групи (види): 1) органи та організації, які керують цією діяльністю, організують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та місцевого самоврядування); 2) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності та злочинних проявів віднесено або має бути віднесено до основних завдань і функцій (зокрема, МВС, прокуратура, суд); 3) органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності та злочинним проявам, але їхня діяльність посередньо впливає на запобіжні процеси щодо детермінантів злочинності та окремих кримінальних правопорушень (наприклад, заклади освіти, адміністрація підприємств,

установ, організацій тощо). Активна діяльність суб'єктів усіх трьох груп важлива для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням в цій царині. Ефективність запобіжних заходів можна підвищити шляхом оновлення нормативно-правових актів різних рівнів, модернізації діяльності запобіжних суб'єктів з урахуванням сучасного стану такої злочинності, підвищення рівня взаємодії різних суб'єктів запобігання, оновлення системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Air pollution control strategies directly limiting national health damages in the US. URL: <https://www.nature.com/articles/s41467-020-14783-2> (дата звернення: 08.12.2022).
2. Anisimova H., Haltsova V., Donets O., Samoshchenko I., Shynkarov O. An Environmental and Legal Component of Criminal Offenses in Conditions of the Russian-Ukrainian International Military Conflict. *European Energy and Environmental Law Review*. 2023. Volume 32, Issue 1. P. 47 – 65.
3. Anisimova H., Kopytsia I. The Role of Courts in Environmental Rights Protection in the Context of the State Policy of Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. № 2 (10). P. 164–176.
4. Anisimova H., Smoliarchuk M., Horetska K., Butynska R. Environmental offences and environmental protection: theoretical and applied aspects. *International Journal of Agricultural Extension*. 2021. Issue 2. P. 1–11.
5. Clean Air Day. Clean up our air to look after your mind this Clean Air Day. URL: <https://www.actionforcleanair.org.uk/campaigns/clean-air-day> (дата звернення: 04.12.2022).
6. Code pénal. Institut français d'information juridique. URL: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20p%C3%A9nal.pdf> (дата звернення: 16.11.2022).
7. Deutschland. Strafgesetzbuch. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB> (дата звернення: 20.11.2022).
8. Environment Act 1995. UK Public General Acts URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/25/contents> (дата звернення: 06.12.2022).
9. Final Cross-State Air Pollution Rule Update. URL: <https://www.epa.gov/csapr/final-cross-state-air-pollution-rule-update> (дата звернення: 08.12.2022).

10. Guidance. Air pollution: applying All Our Health. URL: <https://goo.su/Y4oFs1N> (дата звернення: 04.12.2022).

11. How Japan is Tackling Pollution. URL: <https://www.azocleantech.com/article.aspx?ArticleID=918> (дата звернення: 11.12.2022).

12. Inquinamento. In Italia è strage: nel 2019 quasi 64mila morti evitabili. In tutta Europa 307 mila morti ma 178mila si sarebbero potute evitare con aria più pulita. Report dell' Agenzia europea. URL: https://www.quotidianosanita.it/studi-e-analisi/articolo.php?articolo_id=100028 (дата звернення: 11.12.2022).

13. Italia in dati. L'inquinamento in l'Italia. URL: <https://italiaindati.com/inquinamento-in-litalia/> (дата звернення: 11.12.2022).

14. Japan CCAC partner since 2012. URL: <https://www.ccacoalition.org/en/partners/japan> (дата звернення: 11.12.2022).

15. Kharytonov Sergiy O., Orlovskiy Ruslan S., Olha V, Kurman Tetiana V., Maslova Olena O. Criminal Legal Protection of the Environment: National Realities and International Standards. *European Energy and Environmental Law Review*. 2023. №32 (6). P. 283-292.

16. Landmark UN resolution confirms healthy environment is a human right. URL: <https://www.unep.org/news-and-stories/story/landmark-un-resolution-confirms-healthy-environment-human-right> (дата звернення: 29.10.2022).

17. Legifrance. Code de l'environnement. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074220/2022-11-20/ (дата звернення: 20.11.2022).

18. Loi n° 2021-1104 du 22 août 2021 portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000043956924?init=true&page=1&query=%E2%84%96+2021-1104&searchField=ALL&tab_selection=all (дата звернення: 20.11.2022).

19. Manirabona A., Koutouki K. Introduction: la criminalité environnementale. *Criminologie*. 2016. №49 (2). P. 5–14. URL: <https://doi.org/10.7202/1038414ar> (дата звернення: 11.11.2020)
20. Ministry of the environment, energy and climate. Climate Change. URL: <https://www.government.is/topics/environment-climate-and-nature-protection/climate-change/> (дата звернення: 15.12.2022).
21. Ministry of the environment, energy and climate. Luftreinhaltung – Worum geht es? URL: <https://www.bmu.de/themen/luft-laerm-mobilitaet/luft/luftreinhaltung-worum-geht-es> (дата звернення: 20.08.2023).
22. Ministry of the environment, energy and climate. Pollution Prevention. URL: <https://www.government.is/topics/environment-climate-and-nature-protection/pollution-prevention/> (дата звернення: 15.12.2022).
23. Movchan R., Kamensky D., Pysmenskyu Y., Dudorov O., Prokofieva-Yanchylenko D. Protection of the environment under the draft Criminal Code of Ukraine and the European criminal law: a comparative study. *Amazonia Investiga*. 2023. №12 (64). P. 65–72.
24. National air quality law and policy. URL: <https://www.environmental-protection.org.uk/policy-areas/air-quality/air-pollution-law-and-policy/air-pollution-laws/> (дата звернення: 06.12.2022).
25. New diesel and petrol vehicles to be banned from 2040 in UK. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-40723581> (дата звернення: 04.12.2022).
26. New WHO Global Air Quality Guidelines aim to save millions of lives from air pollution. URL: <https://www.who.int/news/item/22-09-2021-new-who-global-air-quality-guidelines-aim-to-save-millions-of-lives-from-air-pollution>. (дата звернення: 10.10.2021).
27. Politiques publiques pour réduire la pollution de l'air. URL: <https://www.ecologie.gouv.fr/politiques-publiques-reduire-pollution-lair> (дата звернення: 20.08.2023).

28. Pollution Prevention and Control Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/24/contents> (дата звернення: 06.12.2022).

29. Protocol concerning the Control of Emissions of Nitrogen Oxides. URL: <https://unece.org/environment-policy/air/protocol-concerning-control-emissions-nitrogen-oxides> (дата звернення: 03.11.2022).

30. Protocol concerning the Control of Emissions of Volatile Organic Compounds. URL: <https://unece.org/environment-policy/air/protocol-concerning-control-emissions-volatile-organic-compounds> (дата звернення: 03.11.2022).

31. Protocol on Further Reduction of Sulphur Emissions. URL: <https://unece.org/environment-policy/air/protocol-further-reduction-sulphur-emissions> (дата звернення: 03.11.2022).

32. Protocol on Heavy Metals. URL: <https://unece.org/environment-policy/air/protocol-heavy-metals> (дата звернення: 03.11.2022).

33. Protocol on Persistent Organic Pollutants (POPs). URL: <https://unece.org/environment-policy/air/protocol-persistent-organic-pollutants-pops> (дата звернення: 03.11.2022).

34. Protocol to Abate Acidification, Eutrophication and Ground-level Ozone. URL: <https://unece.org/environment-policy/air/protocol-abate-acidification-eutrophication-and-ground-level-ozone> (дата звернення: 03.11.2022).

35. Protocol to the 1979 Convention on Long-range Transboundary Air Pollution on Long-term Financing of the Co-operative Programme for Monitoring and Evaluation of the Long-range Transmission of Air Pollutants in Europe (EMEP). URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVII-1-a&chapter=27&clang=_en (дата звернення: 03.11.2022).

36. Quality of Life Index by Country 2023 Mid-Year. URL: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp (дата звернення: 12.08.2023).

37. Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü. URL: <https://www.modelcevre.com/sanayi-kaynakli-hava-kirliliginin-kontrolu.html> (дата звернення: 20.08.2023).
38. SaveEcoBot. Мапа. URL: <https://www.saveecobot.com/maps>. (дата звернення: 11.10.2021).
39. SaveEcoBot. Платформи. Перелік платформ, проєктів та органів місцевого самоврядування, з яких збираються дані. URL: <https://www.saveecobot.com/platforms> (дата звернення: 19.02.2023).
40. South N., White, R. L'émergence et l'avenir de la criminologie environnementale. *Criminologie*. 2016. №49 (2). P.15–44. URL: <https://doi.org/10.7202/1038415ar> (дата звернення: 11.11.2020)
41. Sumil K. Thakrar, Srinidhi Balasubramanian, Peter J. Adams, Inês M. L. Azevedo, Nicholas Z. Muller, Spyros N. Pandis, Stephen Polasky, C. Arden Pope III, Allen L. Robinson, Joshua S. Apte, Christopher W. Tessum, Julian D. Marshall, and Jason D. Hill. Reducing Mortality from Air Pollution in the United States by Targeting Specific Emission Sources. *Environmental Science & Technology Letters*. 2020. №7 (9). P. 639–645.
42. Sweden CCAC partner since 2012. URL: <https://www.ccacoalition.org/en/partners/sweden> (дата звернення: 15.12.2022).
43. Swedes harmed by air pollution. URL: <https://www.airclim.org/acidnews/swedes-harmed-air-pollution> (дата звернення: 13.12.2022).
44. The National People's Congress of the People's Republic of China. 中华人民共和国刑. URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/lfzt/rlys/2008-08/21/content_1882895.htm (дата звернення 04.12.2022).
45. Türk Ceza Kanunu (Tüm Maddeler). Avukat Saim INCEKAŞ URL: <https://goo.su/6MUIV> (дата звернення: 24.11.2022).

46. WHO Global Air Quality Guidelines. URL: <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/who-global-air-quality-guidelines>.

(дата звернення: 10.10.2021).

47. საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი (Criminal code of Georgia). URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/16426?publication=243>

(дата звернення: 27.11.2022).

48. სახალხო დამცველი ჰაერის დაბინძურების პრობლემის შესახებ. URL: <https://gavigudet.org/articles/sakhalkho-damtsveli-haeris-dabindzurebis-problemis-shesakheb/> (дата звернення: 20.08.2023).

49. 国务院关于印发大气污染防治行动计划的通知. URL: https://www.gov.cn/zhengce/content/2013-09/13/content_4561.htm (дата звернення: 20.08.2023).

50. Авер'янов В. Б., Батанов О. В., Баулін Ю. В. та ін. Конституція України: науково-практичний коментар / ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків: Право; Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.

51. Андрейцев В. І. Екологічне право. Загальна частина: курс лекцій в схемах. Київ: Вентурі, 1996. 208 с

52. Анісімова Г. В. Атмосферне повітря. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків, 2018. Т. 14: Екологічне право. С. 30–32.

53. Анісімова Г. В. Правове регулювання охорони атмосферного повітря. *Екологічне право: підручник* / за ред. проф. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. Розд. XVII. С. 337-358.

54. Бажанов М. И. Избранные труды / сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко; отв. ред. В. Я. Тацій. Харьков: Право, 2012. 1244 с.

55. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 115–124.

56. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 98–108.

57. Бантишев О. Ф., Величко М. В. Щодо віднесення до корупційних деяких кримінальних правопорушень проти довкілля України. *Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень*: матеріали П'ятої міжнар. наук.-практ. конф. (19 квіт. 2018 р., м. Чернівці). Чернівці. 2018. С. 70–71

58. Батиргарєєва В. С. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток української кримінології. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 209–227. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

59. Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання в Україні: монографія. Харків: Право, 2015. 264 с.

60. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків: Право, 2013. 928 с.

61. Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2003. №2-3 (33-34). С. 626–633.

62. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 380 с.

63. Борисов В. І. Вибрані твори. Кн. 2 / уклад. М. В. Шепітько, О. О. Пащенко, Д. П. Євтеєв, Д. О. Куковинець; відп. за випуск М. В. Шепітько. Харків: Право, 2023. 840 с.

64. Борисов В. І. Склад злочину: поняття та види. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації*: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (Харків, 15 трав. 2020 р.) Харків: Право, 2020. С. 56–60.

65. Бочарова К. А. Запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом: монографія. / за заг. ред. С. Ю. Лукашевича. Харків: Право, 2019. 216 с.

66. Брусакова О. В. Національна поліція України як суб'єкт забезпечення екологічної безпеки держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.). Харків. 2009. С. 27–30.

67. В ООН назвали ТОП-5 міст світу, які борються із забрудненням повітря. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/v-oon-nazvali-top-5-mist-svitu-yaki-boyatsya-iz-zabrudnennnyam-povitrya/> (дата звернення: 17.08.2023).

68. Валуйська М. Ю. Особливості детермінації злочинності в місцях позбавлення волі. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 112. С. 137–144

69. Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря (1990-2021) URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.06.2023).

70. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 05.01.2017 р., судова справа №361/7512/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63947685> (дата звернення: 20.10.2021).

71. Вирок Збаразького районного суду Тернопільської області від 20.12.2016 р., судова справа №598/1714/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63568091> (дата звернення: 20.10.2021).

72. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 09.12.2013 р., судова справа №333/8701/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36103648> (дата звернення: 20.10.2021).

73. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 24.01.2014 р., судова справа №646/5300/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36863224> (дата звернення: 20.10.2021).

74. Висновок Консультативної ради європейських прокурорів (КРЄП) № 17 (2022) про роль прокуратури в охороні довкілля. Страсбург, 4 жовтня 2022 р. URL: <https://rm.coe.int/ccpre-opinion-no-17-2022-ua/1680aa298e> (дата звернення: 22.04.2023).

75. Віктимологія: навч. посібник / за заг. ред. проф. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2017. 308 с

76. Вовк П. В. Правова держава: вітчизняні наукові підходи до змісту поняття. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика, 2020. № 1. С. 19–23.
77. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 154–160.
78. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: Наукове видання. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. 634 с.
79. Гетьман А. Методологічні засади становлення правових основ охорони довкілля. *Право України*. 2011. № 2. С. 11-19.
80. Гетьман А. П. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2003. № № 2 (33) / 3 (34). С. 580–592.
81. Голіна В. В. Запобіжний вплив як категорія теорії і практики запобігання злочинності. Питання боротьби зі злочинністю. 2016. Вип. 31. С. 28-39.
82. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження: монографія. Харків: Регіон-інформ, 2004. 212 с.
83. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 145–154
84. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / ред. В. В. Голіна. Харків: Право, 2012. 304 с.
85. Голіна В. В., Шрамко С.С. Комплексна структура злочинності – основа вдосконалення запобіжної діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. Вип. 36. С. 9–22.

86. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111.
87. Головкін Б. М. Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків, 2015. Вип. 29. С. 78–88., с. 82-83
88. Головкін Б. М. Причинність в системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1(5). С. 1-9.
89. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280
90. Головкін Б. М., Лисодєд О. В. Співвідношення понять «особа злочинця» та «особистість злочинця». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу* (Київ, 28 трав. 2020 р.). Ч. 1. Київ, 2020. С. 38 – 43.
91. Данильян О. Г. Особливості організації та управління правовим вихованням у перехідному суспільстві. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2012. № 3 (13). С. 112–117.
92. Даньшин И. Н. Проблемы латентной преступности. Сборник кратких тезисов докладов и научных сообщений научно-практической конференции по итогам научно-исследовательских работ, выполненных профессорско-преподавательским составом Украинской юридической академии в 1992 году 4-5 марта 1993 г. Харьков: Украинская юридическая академия. 1993. С. 108–110
93. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография. Харьков: Прапор, 2005. 224 с
94. Два підприємства Ахметова увійшли до топ-3 найбільших забруднювачів повітря. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2259182-dva-pidприємства-ahmetova-uvijšli-do-top3-najbilsih-zabrudnuvaciv-povitra.html> (дата звернення: 14.08.2021).

95. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення: 30.10.2022).

96. Демидова Л. Уголовный кодекс Украины и его социальные функции: сравнительный анализ. *Підприємство, господарство і право*. 2019. №11. С. 289-294.

97. Демидова Л. Безтілесна річ як предмет злочину. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2. С. 101-108.

98. Денисова Т. А. Правовий нігілізм і його вплив на злочинність в Україні. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020: Альманах наукових праць*. Миколаїв: Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2020. С. 12-19.

99. Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 р. № 827. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 169.

100. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.

101. Дзьобань О. П. Передумови та сенс правового нігілізму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2009. №1. С. 42–50.

102. Дзьобань О. П. Правове виховання в контексті співвідношення права і моралі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. №4 (18). С. 179–184.

103. Дудоров О. О. Кримінальні правопорушення проти довкілля: проблеми тлумачення і вдосконалення статей кримінального закону із бланкетними диспозиціями. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С. 449–456.

104. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Земельні злочини екологічної спрямованості: від деліктів створення небезпеки до оптимальної законодавчої моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №1. С. 120-130.

105. Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Письменський Є. О. Істотна шкода як наслідок незаконної порубки лісу: ретроспектива, сьогоdnішній стан і перспектива кримінального закону. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3. С. 87–111.

106. Екологічний виклик сучасному глобальному світу в економічному вимірі: колект. монографія / за наук. ред. С. Д. Лучик. Чернівці: ВІЦ «Місто», 2016. 296 с.

107. Європейський Зелений Курс. Екодія. URL: <https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenyj-kurs.html> (дата звернення: 17.08.2023).

108. Забруднене повітря – «невидимий вбивця» 800 осіб щогодини. URL: <https://uain.press/articles/zabrudnene-povitrya-nevydymyj-vbyvtsya-800-osib-shhogodyny-1005505>. (дата звернення: 11.10.2021).

109. Загрязнение атмосферного воздуха (воздуха вне помещений). URL: [https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/ambient-\(outdoor\)-air-quality-and-health](https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health) (дата звернення: 20.08.2023).

110. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

111. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

112. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Киев: Юринком Интер, 1999. 240 с.

113. Зелінський А. Ф. Детермінація злочину: навч. посібник / ред. А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка. Харків: УкрЮА, 1994. 52 с.

114. Зелінський А. Ф. Кримінологія: курс лекцій. Харків, 1996. 259 с.

115. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика: практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан / за ред. О.О. Дудорова. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 616 с.
116. Ільїна О. В. Організаційно-правові заходи охорони озонного шару в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.
117. Індекс сприйняття корупції – 2020. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення: 10.03.2021).
118. Йоханнесбургська декларація по устійчивому розвитку. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml (дата звернення: 30.10.2022).
119. Кальман А. Г. Криминологическая характеристика, детерминация и предупреждение изнасилований: дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1986. 219 с.
120. Кальман О. Г. Стан та перспективи дослідження проблем попередження злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2005. Вип. 10. С. 44–54
121. Киричко В. Н. Некоторые методологические предпосылки исследования общественной опасности в науке уголовного права. *Проблеми законності*. 1998. Вип. 33. С. 118-124.
122. Ковалкин А. А. Латентная преступность и ее выявление органами внутренних дел: Учебное пособие. Киев: КВШ МВД СССР, 1985. 96 с.
123. Козак В. А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими су між ним и поняттями. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2013. Вип. 20. С. 73-80.
124. Козлюк Л. Г. Деякі аспекти протидії екологічній злочинності в Україні. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 361–368.

125. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.
126. Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13.11.1979 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU79302?an=2> (дата звернення: 01.11.2022).
127. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
128. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: дис....д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 435 с.
129. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. – Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / редкол.: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 1040 с.
130. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
131. Кримінологічна віктимологія: посібник / за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
132. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Харків: Право, 2020. 384 с.
133. Курс кримінології: Особлива частина: підручник у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, М. І. Мельник та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
134. Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: дис... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 274 с.
135. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ: Україна, 1997. 167 с.

136. Литвинов В. И. Корыстные посягательства на личную собственность и их предупреждение. Минск : Университетское, 1989. 419 с.
137. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 377–387.
138. Лозо В. І. Правове регулювання боротьби із забрудненням навколишнього середовища в історії екологічного законодавства Європейського Союзу. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2005. № 2. С. 63-73.
139. Лукашевич С. Ю. Наукові підходи до визначення сутності об'єкта запобігання злочинності. *Форум права*. 2017. № 3. С. 109–113.
140. Лукашевич С. Ю. Попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: монографія. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 104 с.
141. Лукашевич С. Ю. Програмування і планування заходів запобігання злочинності та корупції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 5. Т. 3. С. 41–46.
142. Лукашевич. С. Ю., Шевченко Н. С. Кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень проти довкілля. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2021. Вип. 1 (15). С. 242–255.
143. Люленко С. Громадські природоохоронні організації та напрями їх екологічної діяльності. *Молодь і ринок*. 2017. № 3. С. 62-66
144. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. Київ: Національна академія управління, 2011. 368 с.
145. Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання: монографія. Київ: Національна академія управління, 2013. 272 с.
146. Мовчан Р. О. Регламентація відповідальності за посягання на довкілля у проєкті КК України та кримінальному законодавстві європейських країн: порівняльно-правовий аналіз. *Правова держава*. 2023. №49. С. 180–189.

147. Мохончук С. М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 132–138.
148. Навроцький В. О. Предмет злочинного забруднення водою. *Радянське право*. 1982. № 3. С. 64–67.
149. Оболенцев В. Ф. Класифікаційні характеристики кримінально-правової політики України. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 10 (16). С. 390–399.
150. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії і практики попередження. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.
151. Оболенцев В. Ф. Формування кримінально-правової політики держави України на засадах методології системного підходу. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №11 (25). С. 130–139.
152. Одерій О. В. Аналіз стану та причин злочинності проти довкілля в Україні: комплексно-криміналістичний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ. 2013, №1. С. 504–511
153. Однолько І. В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Юридичний вісник*. 4 (29). 2013. С. 143–147.
154. Олійничук Р. Кримінально-правова характеристика забруднення атмосферного повітря. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. №4 (20). С. 235-239
155. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 36 с.
156. Осло признан самым зеленым городом в Европе. Почему Осло стал зеленой столицей Европы? URL: <https://goo.su/rJ89> (дата звернення: 16.09.2021).
157. Офіс Генерального прокурора приєднався до Європейської мережі прокурорів з охорони довкілля. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/ofis-generalnogo-prokurora-prijednavsya-do-jevropeiskoyi-merezi-prokuroriv-z-oxoroni-dovkillya> (дата звернення 22.04.2023).

158. Панов М. І. Вибрані праці з проблем правознавства / упоряд.: В. І. Борисов, С. О. Харитонов, О. О. Володіна; відп. за вип. С. О. Харитонов. Харків: Право, 2020. 1160 с.

159. Панов Н. И. Понятийные аппараты наук криминального цикла: соотношение и взаимосвязь. *Государство и право*. 2001. №5. С. 57–60.

160. Пивоваров В. В. Питання детермінації існування та відтворення злочинності. *Проблеми законності*. 2000. Вип. 43. С. 151–156.

161. Повестка дня на XXI век. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21_ch9.shtml#d1 (дата звернення: 30.10.2022).

162. Поклад В. І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності: Навчальний посібник. МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 48 с.

163. Поліщук Г. С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 2004. № 5. С. 83–94.

164. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.

165. Пономаренко Ю. А. Поняття кримінальної відповідальності. *Проблеми законності*. Харків, 2009. Вип. 102. С. 138–148.

166. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 р. №17 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#top> (дата звернення: 22.10.2023).

167. Право человека на безопасную, чистую, здоровую и устойчивую окружающую среду. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/270/17/PDF/G2127017.pdf?OpenElement> (дата звернення: 29.10.2022).

168. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / За заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. 840 с.

169. Презентація результатів дослідження «Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність». URL: <https://euaci.eu/ua/news/prezentaciya-doslidzhennya-korruptsiya-v-ua-2020> (дата звернення: 10.03.2021).

170. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement> (дата звернення: 30.10.2022).

171. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (за даними Офісу Генерального прокурора). URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 07.11.2023)

172. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. С. 1452. Ст. 527.

173. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 24.10.2022 р. № 442. *Офіційний вісник України*. 2023. №1. С. 350. Ст. 65.

174. Про затвердження Інструкції про вимоги до оформлення документів, в яких обґрунтовуються обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 27.06.2023 року № 448. *Офіційний вісник України*. 1023. №82. С. 70. Ст. 4724.

175. Про затвердження Інструкції про порядок та критерії взяття на державний облік об'єктів, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей і стан атмосферного повітря, видів та обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 10.05.2002 р. № 177. *Офіційний вісник України*. 2002. №22. С. 52. Ст. 1074

176. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10.12.2008 р. № 639. *Офіційний вісник України*. 2010. № 5. С. 120. Ст. 151.

177. Про затвердження нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.06.2006 р. № 309. *Офіційний вісник України*. 2006. № 31. С. 236. Ст. 229.

178. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 р. № 391. *Офіційний вісник України*. 1998 р. № 13. С. 91

179. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 р. № 275. *Офіційний вісник України*. 2017. №36. С. 73. Ст. 1131.

180. Про затвердження Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: Наказ Генерального прокурора від 05.07.2023 р. № 185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0185905-23> (дата звернення: 03.09.2023)

181. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля: наказ Офісу Генерального

прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.06.2022 № 94/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text (дата звернення: 22.04.2023).

182. Про затвердження форм єдиної звітності про стан кримінальної протиправності: Наказ Генерального прокурора від 30.06.2020 р. №299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0299905-20#Text> (дата звернення: 14.10.2021).

183. Про затвердження Порядку розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 01.08.2022 р. № 268. *Офіційний вісник України*. 2022. №76. С. 433. Ст. 4607.

184. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. С. 828. Ст. 222.

185. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20. С. 190.

186. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. С. 1970. Ст. 379.

187. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (за даними Офісу Генерального прокурора). URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchিনিli-kriminalni-pravorogushennya-2> (дата звернення: 07.11.2023).

188. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. С. 8. Ст. 70.

189. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення

екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38. Ст. 248.

190. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 50. Ст. 678.

191. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

192. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 80. С. 43. Ст. 4809.

193. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 01.06.2016 р. № 1402-VІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №31. С. 7. Ст. 545.

194. Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р. *Офіційний вісник України*. 2017. №76. С. 38. Ст. 2336.

195. Результати роботи Спеціалізованої екологічної прокуратури за 2021 рік. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/zagalna-informaciya-2> (дата звернення: 22.04.2023).

196. Рейтинг стран по уровню процветания. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/legatum-prosperity-index> (дата звернення: 18.08.2021).

197. Ризикогенні фактори соціальної напруженості в Україні: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2478/> (дата звернення: 15.08.2021).

198. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата звернення: 30.10.2022).

199. РФ у вересні випустила по Україні 246 ракет, 746 дронів та 1159 керованих авіабомб – Зеленський. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

ato/3768870-rf-u-veresni-vipustila-po-ukraini-246-raket-746-droniv-ta-1159-kerovanih-aviabomb-zelenskij.html (дата звернення: 04.10.2023).

200. Савенко В. Нормативний аналіз впливу закону на детермінацію поведінки особи. *Юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 18–22.

201. Словник української мови: в 11 томах. Том 3, 1972. С. 267.

202. Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. С. 333.

203. Совет ООН по правам человека своей резолюцией впервые признал право человека на чистую окружающую среду. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411502> (дата звернення: 29.10.2022).

204. Сташис В. В. Вибрані праці / уклад.: В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова; відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Право, 2015. 1184 с.

205. Створення екологічної поліції (екополіції) для попередження та припинення правопорушень у сфері охорони довкілля. Електронна петиція №22/094470-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/94470> (дата звернення: 23.04.2023).

206. Стокгольм – 50 лет спустя: мы не выполнили обещание защитить нашу планету. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/06/1424962> (дата звернення: 01.11.2022).

207. Суєтнов Є. П. Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979). *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків, 2018. Т. 14: Екологічне право. С. 410–411.

208. Суєтнов Є. П. Міжнародно-правова охорона навколишнього природного середовища. *Екологічне право: підручник / за ред. проф. А. П. Гетьмана*. Харків: Право, 2013. Розд. XXI. С. 398-411.

209. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 126–143.

210. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.

211. Тимошенко В. І. Протиправна поведінка: визначення та мотивація. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. №12. С.61–67.

212. Тривалість життя українців нижча, ніж середня у світі – демографи. URL: <https://goo.su/nsjDF> (дата звернення: 20.06.2023).
213. Турлова Ю. А. Економічні чинники у структурі детермінаційного комплексу екологічної злочинності. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 листоп. 2017 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 247–249.
214. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: дис...д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 466 с.
215. Турлова Ю. А. Феномен екологічної злочинності: питання кримінологічної дефініції. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2014. № 66. С. 237–246.
216. Турлова Ю. А. Характеристика деяких детермінант екологічної злочинності. *Правова держава*. 2017. № 27. С. 133–139.
217. Тютюгін В. І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 313-323.
218. Україна стала одним із світових лідерів по смертності від брудного повітря. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-stala-odnim-mirovyh-liderov-smertnosti-1523875019.html>. (дата звернення: 11.10.2021).
219. Україні потрібна екологічна поліція. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/04/27/7249509/> (дата звернення: 23.04.2023).
220. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Харків: Право, 2018. 368 с.
221. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 37 с.
222. Харитонов С. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в системі кримінального законодавства України. *Заходи*

кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 7 лют. 2014 р.). Одеса. 2014. С. 145–147.

223. Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря: монографія. Київ: Національна академія управління, 2011. 192 с.

224. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

225. Шакур В. І. Суспільство і злочинність: монографія. Київ: Атіка, 2003. 784 с.

226. Шевченко Н. Злочини із забруднення атмосферного повітря як об'єкт кримінологічного аналізу. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 5 (33), vol. 4. С. 204–208.

227. Шевченко Н. С. Значення правової культури у транзитивному суспільстві. *Філософія і право: тези доп. XVII Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів (20 трав. 2021 р.)*. Харків: Право, 2021. С. 126–128.

228. Шевченко Н. С. Кримінально-правова політика щодо охорони довкілля. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2024. №1 (29). С. 422–430.

229. Шевченко Н. С. Кримінологічні показники вимірювання кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2022. Т. 33 (72). №3. С. 49–55.

230. Шевченко Н. С. Теоретичні засади загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2023. Т. 34 (73). №1. С. 71–76.

231. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии. Киев: Наук. думка. 1989. 232 с.

232. Шепітько М. В. До проблеми формування структури та класифікацій кримінальної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27. № 4. С. 282–293.

233. Шепітько М. В. Формування кримінальної політики як науки кримінально-правового циклу. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2 (18). С. 1-11

234. Шульга А. М. Встановлення заборони злочинних посягань на земельні ресурси України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 275–280.

235. Шульга А. М. Забруднення та псування земельних ресурсів України, як ознака кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в умовах російської воєнної агресії. *ScienceRise: Juridical Science*. 2023. №2 (24). С. 31–37.

236. Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Харків: НікаНова, 2012. 192 с.

237. Шульга А. М. Чинники криміналізації посягань на земельні ресурси України в сучасних умовах. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 166–171.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ*****Наукові праці, які відображають основні результати дисертації:***

1. Шевченко Н. Злочини із забруднення атмосферного повітря як об'єкт кримінологічного аналізу. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 5 (33), vol. 4. С. 204–208.

2. Лукашевич. С. Ю., Шевченко Н. С. Кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень проти довкілля. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2021. Вип. 1(15). С. 242–255.

3. Шевченко Н. С. Кримінологічні показники вимірювання кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2022. Т. 33 (72). №3. С. 49–55.

4. Шевченко Н. С. Теоретичні засади загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2023. Т. 34 (73). №1. С. 71–76.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Шевченко Н. С. Кримінологічні проблеми запобігання забруднення атмосферного повітря. *Актуальні питання та перспективи проведення наукових досліджень: матеріали міжнародної студентської наукової конференції* (Т. 3), 6 листопада 2020 рік. Вінниця: Молодіжна наукова ліга, 2020. С. 69–71.

2. Шевченко Н. С. Довкілля як об'єкт запобігання злочинів. *Злочинці і жертви злочинів: матеріали ХХ Всеукр. наук. конф. з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених*, м. Харків, 16 лист. 2020 р. Харків: Юрайт, 2020. С. 729–732.

3. Шевченко Н. С. Корупційні ризики при вчиненні злочинів проти довкілля. *Актуальні проблеми запобігання корупції: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених* (м. Харків, 14 квітня 2021 р.). Харків: Юрайт, 2021. С. 545–547.

4. Шевченко Н. С. Злочини проти атмосферного повітря як об'єкт кримінологічного аналізу. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової* (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 428–430.

5. Шевченко Н. Значення правової культури у транзитивному суспільстві. *Філософія і право: тези доп. XVII Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів* (20 трав. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 126–128.

6. Шевченко Н. Нормативні основи запобігання злочинам пов'язаним із забрудненням атмосферного повітря. *Джерела права в наукових юридичних дослідженнях: тези доповідей аспірантського круглого столу за курсом «Форми (джерела) права», 20–21 травня 2021 року. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків, 2021. С. 128–130.

7. Chevchenko N. Crimes contre l'air atmosphérique comme objet d'analyse criminologique. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами*. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2021. С. 56–60.

8. Шевченко Н. С. Аналіз кримінальних правопорушень проти довкілля. *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України: збірник тез міжнародної конференції* (м. Харків, 22 вересня 2021 р.). Харків: Юрайт, 2021. С. 294–297.

9. Шевченко Н. С. Невизначена жертва кримінальних правопорушень проти довкілля. *Збірник матеріалів конкурсу з актуальних питань розвитку кримінологічної віктимології: матеріали Конкурсу наукових статей з актуальних питань кримінологічної віктимології (до 70-річчя з Дня народження доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України Олександра Миколайовича Джузи) (м. Маріуполь, Україна). Донецький державний університет внутрішніх справ. Маріуполь: ФОП Парфенчик, 2021. С. 95–100.*

10. Шевченко Н. С. Динаміка кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. *Протидія злочинності і корупції: зб. тез Міжнародної наукової конференції з кримінології для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 16 листопада 2021 р.). Харків: Юрайт, 2021. С. 460–462.*

11. Шевченко Н. С. До питання визначення жертви кримінальних правопорушень проти довкілля. *Юридична осінь 2021 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 18 листоп. 2021 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2021. С. 19–22.*

12. Шевченко Н. С. Латентність кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням атмосферного повітря. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової: збірник матеріалів, м. Запоріжжя, 10 березня 2022 р. класичний приватний університет. Запоріжжя: КПУ, 2022. С. 473–476.*

13. Шевченко Н. С. Рівень кримінальних правопорушень, пов'язаних із забруднення атмосферного повітря. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства, присвяченої 200-річчю з дня народження Френсіса Гальтона: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: ДУІТ, 2022. С. 84–88*

14. Шевченко Н. С. Кримінальні правопорушення проти довкілля в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Юридичні новели під час*

воєнного стану: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 13 червн. 2022 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 35–37

15. Шевченко Н. С. Кримінологічні проблеми забруднення атмосферного повітря внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів в умовах воєнного стану*: тези доп. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 черв. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 484–487.

16. Шевченко Н. С. Аналіз стану порушення кримінальних проваджень щодо довкілля з початку збройної агресії Російської Федерації. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану*: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.). Харків: Право, 2022. С. 255–259.

17. Шевченко Н. С. Кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених*: збірник матеріалів доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції. (Харків, 3 березня 2023 р.). Харків, 2023. С. 188–191.

18. Шевченко Н.С. Забруднення довкілля внаслідок ударів по об'єктам критичної інфраструктури. *Безпека та сталий розвиток критичної інфраструктури в умовах воєнного стану*: тези доповідей Науково-практичної конференції. Харків: Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2023. С. 177–180.

ДОДАТОК Б

ПІДСУМКОВІ ТАБЛИЦІ

Таблиця 1

**Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень,
що посягають на екологічну безпеку протягом 2013-2020 рр.**

<i>Стаття КК України</i>	<i>Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень кожного року</i>								
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	<i>Усього</i>
Стаття 236 Порушення правил екологічної безпеки	8	3	21	21	29	27	28	35	172
Стаття 237 Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення	0	0	2	4	1	1	0	3	11
Стаття 238 Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення	2	0	0	2	5	2	7	1	19
Стаття 253 Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля	1	1	0	1	6	0	0	1	10
	<i>Усього кожного року</i>								<i>Загальна кількість</i>
	11	4	23	25	41	30	35	40	209

Таблиця 2

**Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень,
у сфері охорони і використання земель, надр, атмосферного
повітря і водних ресурсів протягом 2013-2020 рр.**

<i>Стаття КК України</i>	<i>Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень кожного року</i>								
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	<i>Усього</i>
Стаття 239 Забруднення або псування земель	164	75	102	109	167	141	162	194	1114
Стаття 239-1 Незаконне заволодіння грунтовим покривом (поверхневим шаром) земель	38	60	40	59	47	57	59	66	426
Стаття 239-2 Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах	30	36	31	22	30	29	12	27	217
Стаття 240 Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин	637	620	623	608	384	358	588	433	4251

Стаття 240-1 Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину	-	-	-	-	-	-	-	159	159
Стаття 241 Забруднення атмосферного повітря	34	31	51	96	70	90	86	70	528
Стаття 242 Порушення правил охорони вод	27	38	68	48	51	46	87	88	453
Стаття 243 Забруднення моря	5	1	8	5	6	6	1	4	36
Стаття 244 Порушення законодавства про континентальни й шельф України	1	0	0	1	0	0	0	0	2
Стаття 254 Безгосподарське використання земель	25	18	25	56	28	47	56	149	404
	<i>Усього кожного року</i>					<i>Загальна кількість</i>			
	961	879	957	1004	783	774	1051	1190	7599

Таблиця 3

**Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень,
у сфері використання та охорони рослинного і
тваринного світу протягом 2013-2020 рр.**

<i>Стаття КК України</i>	<i>Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень кожного року</i>								
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	<i>Усього</i>
Стаття 245 Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	42	26	22	32	30	21	21	71	265
Стаття 246 Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу	982	1030	1487	2313	2276	2088	1961	2553	14690
Стаття 247 Порушення законодавства про захист рослин	2	3	0	6	5	9	3	3	31
Стаття 248 Незаконне полювання	40	35	49	64	56	42	56	51	393
Стаття 249 Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	865	616	434	445	538	538	619	608	4663

Стаття 250 Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Стаття 251 Порушення ветеринарних правил	0	3	7	13	9	10	4	6	52
Стаття 252 Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду	20	28	16	36	27	17	19	36	199
	<i>Усього кожного року</i>								<i>Загальна кількість</i>
	1951	1741	2015	2909	2941	2725	2683	3328	20293

Таблиця 4

**Зареєстровані кримінальні правопорушення
проти довкілля за ступенем тяжкості протягом 2013-2020 рр.**

Рік	Загальна кількість кримінальних правопорушень проти довкілля	Особливо тяжкі злочини	Тяжкі злочини	Злочини середньої тяжкості / нетяжкі злочини	Злочини невеликої тяжкості / кримінальні проступки
2013	2923	2	28	1628	1265
2014	2624	3	11	1639	971
2015	3181	3	27	2098	1053
2016	3941	1	30	2915	995
2017	3765	4	42	2681	1038
2018	3529	0	41	2473	1015
2019	3769	1	133	2461	1174
2020	4558	3	362	1832	607
Усього	28290	17	674	17727	8118

Таблиця 5

**Розподіл зареєстрованих кримінальних правопорушень
проти довкілля протягом 2019 року**

Період, що обліковується	Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень	Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень у відсотках
січень	281	7,5%
лютий	279	7,2%
березень	276	7,3%
квітень	269	7,1%
травень	225	6,0%
червень	201	5,3%
липень	296	7,9%
серпень	398	10,6%
вересень	246	6,5%
жовтень	525	13,9%
листопад	534	14,2%
грудень	246	6,5%
Усього протягом 2019 р.	3776	

Таблиця 6

Показники реєстрації кримінальних правопорушень усіх видів та кримінальних правопорушень проти довкілля протягом 2013-2020 рр.

Рік	Загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень	Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти довкілля	Частка кримінальних правопорушень проти довкілля від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень	Кількість зареєстрованих фактів вчинення забруднення атмосферного повітря (стаття 241 КК України)
2013	563560	2923	0,5%	34
2014	529139	2624	0,5%	31
2015	565182	3181	0,6%	51
2016	592604	3941	0,7%	96
2017	523911	3765	0,7%	70
2018	487133	3529	0,7%	90
2019	444130	3769	0,9%	86
2020	360622	4558	1,3%	70
Усього	4066281	28290		528

ДОДАТОК В

Зведені дані опитування співробітників Національної поліції та прокуратури щодо вивчення проблем латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі кримінально караного забруднення атмосферного повітря

I. Просимо вказати Вашу професійну належність:

1. Співробітник Національної поліції України – **70%**
2. Працівник прокуратури – **30%**

II. Вкажіть Ваш регіон:

Автономна Республіка Крим	1,1%	Львівська область	4,2%
місто Київ	8,9%	Миколаївська область	2,6%
Вінницька область	0,8%	Одеська область	1,4%
Волинська область	1,7%	Полтавська область	4,3%
Дніпропетровська область	30,9%	Рівненська область	2,9%
Донецька область	4,5%	Сумська область	3,4%
Житомирська область	0,9%	Тернопільська область	0,9%
Закарпатська область	1,7%	Харківська область	3,7%
Запорізька область	5,8%	Херсонська область	3,0%
Івано-Франківська область	1,7%	Хмельницька область	2,7%
Київська область	1,5%	Черкаська область	0,8%
Кіровоградська область	3,3%	Чернівецька область	4,4%
Луганська область	0,4%	Чернігівська область	2,5%

III. Як Ви вважаєте, стан навколишнього природного середовища:

1. Характеризується незначними проблемами – **22%**
2. Створює загрозу біологічним основам існування людства – **45%**
3. Лише в окремих регіонах може негативно впливати на здоров'я людей – **33%**

IV. Як Ви вважаєте, які зміни відбулися в екологічній ситуації протягом останнього часу?

1. Ситуація покращилася – **5%**
2. Ситуація не змінилася – **36%**
3. Ситуація погіршилася – **59%**

V. Як Ви вважаєте, як змінився рівень кримінальних правопорушень проти довкілля протягом останніх 5 років?

1. Збільшився – **54%**
2. Залишився незмінним – **39%**
3. Зменшився – **7%**

VI. Чи доводилось Вам брати участь у досудовому розслідуванні (в якості слідчого чи процесуального керівника досудового розслідування) чи судовому розгляді (підтримувати державне обвинувачення) щодо кримінальних правопорушень проти довкілля?

1. так – **45%**
2. ні – **55%**

VII. Чи доводилось Вам брати участь у досудовому розслідуванні (в якості слідчого чи процесуального керівника) чи судовому розгляді (підтримувати державне обвинувачення) щодо забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України)?

1. так – **12%**
2. ні – **88%**

VIII. Які з вказаних кримінальних правопорушень проти довкілля, на Вашу думку, мають найбільшу фактичну поширеність?

Кримінальне правопорушення	Широко поширені	Помірно поширені	Майже не поширені
Забруднення атмосферного повітря	45%	36%	19%
Забруднення або псування земель	39%	48%	13%
Порушення правил охорони вод, забруднення моря	42%	43%	15%
Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу	76%	21%	3%
Незаконне полювання	31%	50%	19%

ІХ. Як Ви вважаєте, який рівень латентності («латентний» – прихований) притаманний кримінальним правопорушенням проти довкілля?

1. Низький (до 30%) – **12%**
2. Середній (30-50%) – **44%**
3. Високий (50-70%) – **31%**
4. Дуже високий (понад 70%) – **13%**

Х. Які види латентності, на Вашу думку, найбільш характерні для окремих видів кримінальних правопорушень проти довкілля?

Кримінальне правопорушення	Правоохоронним органам не відомо про факт вчинення кримінального правопорушення	Кримінальне правопорушення не реєструється з вини правоохоронних органів
Забруднення атмосферного повітря	85%	15%
Забруднення або псування земель	85%	15%
Порушення правил охорони вод, забруднення моря	85%	15%
Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу	78%	22%
Незаконне полювання	84%	16%

ХІ. Як Ви вважаєте, якими факторами здебільшого зумовлена латентність забруднення атмосферного повітря? (оберіть до 5 найбільш важливих)

1. Складність виявлення факту забруднення атмосферного повітря (відсутність інформації від органів екологічного контролю, адміністрацій підприємств, посадових осіб тощо) – **75%**

2. Складнощі зі збереженням обстановки місця злочину внаслідок швидкоплинності забруднення атмосферного повітря (в умовах постійної зміни погоди, сильного вітру, виробничої діяльності підприємств) – **54%**

3. Складнощі при проведенні експертиз щодо встановлення оцінки наслідків забруднення атмосферного повітря на предмет доказування причинного зв'язку між ними та злочинними діяннями (наприклад, між захворюваністю населення та фактом неправомірного забруднення атмосферного повітря) – **59%**

4. Відсутність або недостатність спеціальних знань, відповідної літератури та методик, керуючись якими співробітник правоохоронного органу міг би розслідувати кримінальні провадження щодо забруднення довкілля – **42%**

5. Низький рівень або взагалі відсутність взаємодії правоохоронних і природоохоронних органів – **41%**

6. Недостатня матеріальна база й технічна забезпеченість співробітників правоохоронних органів, що ускладнює роботу – **43%**

7. Перевантаження співробітників правоохоронних органів – **40%**

8. Небажання реєструвати кримінальні правопорушення, що важко розкриваються та (на думку співробітників) не мають судової перспектив – **16%**

9. Поширеність корупції – **20%**

ХІІ. Як Ви вважаєте, наскільки ефективна діяльність правоохоронних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля?

1. Ефективна – **22%**

2. Недостатньо ефективна – **60%**

3. Зовсім неефективна – **18%**

ХІІІ. Чи потрібно посилити санкції, передбачені чинним КК України, за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля?

1. Так, санкції мають бути посилені – **63%**

2. Не думаю, що це матиме позитивний ефект – **36%**

3. Навпаки, санкції мають бути пом'якшені – **1%**

XIV. Що, на Ваш погляд, перешкоджає правоохоронним органам успішно протидіяти кримінальним правопорушенням проти довкілля? (оберіть до 5 найбільш важливих)

1. Слабка матеріально-технічна та фінансова забезпеченість, надмірне навантаження на співробітників правоохоронних органів – **76%**

2. Неукомплектованість кадрами, низький професійний рівень співробітників з питань екологічного законодавства – **63%**

3. Ставлення до кримінальних правопорушень проти довкілля як до незначних, що не потребують уваги з боку правоохоронних органів – **31%**

3. Недосконалість чинного законодавства – **60%**

4. Корупція в правоохоронних органах – **17%**

6. Низький рівень довіри населення до правоохоронних органів – **23%**

7. Безвідповідальне ставлення населення до екологічних кримінальних правопорушень, недооцінка їхньої суспільної небезпеки – **57%**

8. Незнання населенням своїх прав – **21%**

ДОДАТОК Г

Зведені дані опитування населення України щодо вивчення проблем латентності кримінальних правопорушень проти довкілля, в тому числі кримінально караного забруднення атмосферного повітря

I. Як Ви вважаєте, стан навколишнього природного середовища:

1. Характеризується незначними проблемами – **8%**
2. Створює загрозу біологічним основам існування людства – **71%**
3. Лише в окремих регіонах може негативно впливати на здоров'я людей – **21%**

II. Як Ви вважаєте, які зміни відбулися в екологічній ситуації протягом останнього часу?

1. Ситуація покращилася – **9%**
2. Ситуація не змінилася – **20%**
3. Ситуація погіршилася – **71%**

III. Як Ви вважаєте, чи змінилася кількість зареєстрованих злочинів проти довкілля протягом останніх 5 років?

1. кількість збільшилася – **58%**
2. залишилась незмінною – **34%**
3. кількість зменшилася – **8%**

IV. Чи відомі Вам випадки вчинення злочинів проти довкілля?

1. так – **85%**
2. ні – **15%**

V. Чи доводилося Вам бути безпосередньо свідком вчинення злочину проти довкілля?

1. так – **52%**
2. ні – **48%**

VI. Якщо так, то свідком якого злочину Ви були?

1. Забруднення атмосферного повітря – **44%**
2. Забруднення або псування земель – **6%**

3. Порушення правил охорони вод, забруднення моря – **13%**
 4. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу – **28%**

5. Незаконне полювання – **5%**

6. Іншого злочину – **4%**

VII. Чи повідомляли Ви правоохоронні органи про ці випадки?

1. так – **16%**

2. ні – **84%**

VIII. Якщо не повідомляли, то з яких причин?

1. не вважаю дії злочинними – **5%**

2. не вважаю, що правоохоронні органи будуть ефективними – **56%**

3. гадав (-ла), що повідомили/повідомлять інші особи – **12%**

4. не бажав (-ла) брати участь у розслідуванні – **13%**

5. боявся (-лась) – **6%**

6. повідомлення про скоєне поставить під сумнів репутацію мого підприємства, установи чи організації – **1%**

7. протиправні дії вчинив мій друг, родич, знайомий – **7%**

IX. Чи відомі Вам випадки вчинення забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України)?

1. так – **68%**

2. ні – **32%**

X. Які з вказаних злочинів проти довкілля, на Вашу думку, мають найбільшу поширеність?

Злочин	Широко поширені	Помірно поширені	Майже не поширені
Забруднення атмосферного повітря	81%	18%	1%
Забруднення або псування земель	41%	52%	7%
Порушення правил охорони вод, забруднення моря	66%	33%	1%

Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу	87%	12%	1%
Незаконне полювання	34%	58%	8%

XI. Як Ви вважаєте, який рівень латентності («латентний» – прихований) притаманний злочинам проти довкілля?

1. низький (до 30%) – **5%**
2. середній (30-50%) – **26%**
3. високий (50-70%) – **42%**
4. дуже високий (понад 70%) – **27%**

XII. Які види латентності, на Вашу думку, найбільш характерні для злочинів проти довкілля?

Злочин	Правоохоронним органам не відомо про факт вчинення злочину	Злочин не реєструється з вини правоохоронних органів
Забруднення атмосферного повітря	33%	67%
Забруднення або псування земель	45%	55%
Порушення правил охорони вод, забруднення моря	37%	63%
Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу	30%	70%
Незаконне полювання	47%	53%

XIII. Як Ви вважаєте, наскільки ефективна діяльність правоохоронних органів щодо протидії злочинам проти довкілля?

1. Ефективна – **0%**
2. Недостатньо ефективна – **38%**
3. Зовсім неефективна – **62%**

XIV. Чи потрібно посилити санкції, передбачені чинним Кримінальним кодексом України, за вчинення злочинів проти довкілля?

1. Так, санкції мають бути посилені – **62%**

2. Не думаю, що це матиме позитивний ефект – **37%**

3. Навпаки, санкції мають бути пом'якшені – **1%**

XV. Ваше особисте ставлення до злочинів проти довкілля:

1. Негативно ставлюся – **96%**

2. Мені байдуже – **1%**

3. Не бачу в цьому нічого злочинного – **2%**

4. Сам (-а) вчиняв (-ла) кримінальні правопорушення проти довкілля – **1%**

Ваша стать:

1. чоловіча – **78%**

2. жіноча – **22%**

Ваш вік:

1. до 18 років – **8%**

2. 18 – 24 роки – **48%**

3. 25 – 34 роки – **22%**

4. 35 – 44 роки – **11%**

5. 45 – 59 років – **10%**

6. 60 років і старше – **1%**

Ваша освіта:

1. Неповна середня, середня – **9%**

2. Професійно-технічна – **4%**

3. Неповна вища – **25%**

4. Вища – **62%**

Ваш основний рід занять:

1. Навчаюся – **39%**

2. Працюю – **57%**

3. Не працюю – **3%**

4. Пенсіонер – **1%**